

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

[YÖK 100/2000 DOKTORA PROJESİ-KATILIM BANKACILIĞI]

**KATILIM BANKACILIĞI UYGULAMALARININ AAOIFI ŞERİAT STANDARTLARI
ÇERÇEVESİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

ZEYNEP ŞİMŞEK BİNGÖL

MAYIS-2025

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

[YÖK 100/2000 DOKTORA PROJESİ-KATILIM BANKACILIĞI]

**KATILIM BANKACILIĞI UYGULAMALARININ AAOIFI ŞERİAT STANDARTLARI
ÇERÇEVESİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

Zeynep ŞİMŞEK BİNGÖL

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Bünyamin ER

MAYIS-2025

TRABZON

ONAY

Zeynep ŞİMŞEK BİNGÖL tarafından hazırlanan “Katılım Bankacılığı Uygulamalarının AAOIFI Şeriat Standartları Çerçevesinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi” adlı bu Çalışma 27.03.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Bünyamin ER	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Adem KALÇA	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Ali KUMAŞ	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Bekir ELMAS	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Ekrem BAHÇEKAPILI	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Zeynep ŞİMŞEK BİNGÖL

21.05.2025

ÖNSÖZ

Uluslararası standartlaşmanın hayatın her alanında giderek daha fazla önem kazanması, finans sektöründe de kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Faizsiz finans alanında standartlaşmanın öncüsü olan AAOIFI, yayımladığı standartlarla sektördeki önemli bir boşluğu doldurarak finansal uygulamalara yön vermektedir. Bu çalışma, Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uyum düzeylerini sistematik ve bilimsel bir yaklaşımla analiz etmeyi ve bu bankaları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, öncelikle AAOIFI şariat standartları Delphi Tekniği kullanılarak kategorize edilmiş, ardından standart maddeleri Best Worst Method ile ağırlıklandırılmıştır. Kategorize edilen standartlar çok kriterli karar verme tekniklerinden Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE ile analiz edilerek, katılım bankalarının uyum düzeylerine göre sıralaması elde edilmiştir.

Doktora eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışmanım Prof. Dr. Bünyamin ER’e teşekkür ederim. Çalışmanın her aşamasında yorulmadan değerlendirmeler yapan tüm uzmanlara şükranlarımı sunarım. Bu çalışmanın önerilmesinden sonucuna kadar her aşamasında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet Bahadır ŞİMŞEK’e teşekkürü bir borç bilirim. Her daim beni motive eden Prof. Dr. Adem KALÇA’ya ve Doç. Dr. Sefa ERBAŞ’a, değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Ekrem BAHÇEKAPILI’ya, Prof. Dr. Handan ÇAM’a, Dr. Öğretim Üyesi Özkan BİNGÖL’e, mesai arkadaşlarıma, hayatımın her alanında dualarıyla güç bulduğum annem, babam ve kardeşlerime teşekkür ederim.

Her an olduğu gibi tez yazım sürecinde de tüm zorlukları kolaylaştıran eşim Özhan BİNGÖL’e, kendi önceliklerinden feragat edip bana destek olan Ayşe ŞİMŞEK’e ve zamanından aldığım oğlum Yahya’ya teşekkürlerin en büyüğünü sunarım.

Mayıs, 2025

Zeynep ŞİMŞEK BİNGÖL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GRAFİKLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FAİZSİZ BANKACILIK	5
1.1. Dünyada Faizsiz Bankacılığın Tarihsel Seyri	7
1.2. Türkiye’de Katılım Bankacılığının Tarihsel Seyri	13
1.3. Faizsiz Bankacılıkta Şeriat Yönetim Çerçevesi	16
1.3.1. Bangladeş	17
1.3.2. Malezya	19
1.3.3. Bahreyn	21
1.3.4. İngiltere	23
1.3.5. Türkiye	25

İKİNCİ BÖLÜM

2. STANDARTLAŞMA VE UYUM	31
2.1. Dünyada Standartlaşma	32
2.2. Faizsiz Finansta Standartlaşma	33
2.2.1. AAOIFI: İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu	35
2.2.2. IFSB: İslami Finansal Hizmetler Kurulu	43
2.2.3. IIFM: Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurumu	47
2.3. Faizsiz Finansta Uyum	48

2.4. Faizsiz Finasta Standartlaşmanın Önemi	52
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KATILIM BANKACILIĞI UYGULAMALARININ AAOIFI ŞERİAT	
STANDARTLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	57
3.1. Araştırmanın Metodolojisi	57
3.1.1. Araştırmanın Amacı	57
3.1.2. Araştırmanın Kapsamı	61
3.2. Araştırmanın Yöntemi	63
3.2.1. AAOIFI Standartlarının Kategorizasyonu	65
3.3.1.1. Delphi Anketlerinin Yapılandırılması ve Yönetimi	68
3.2.2. Standartların Ağırlıklandırılması ve Bankaların Uyum Sıralamalarının Belirlenmesi ..	84
3.2.2.1. AAOIFI Şeriat Standartlarının Ağırlıklandırılması	87
3.2.2.2. Katılım Bankalarının AAOIFI Şeriat Standartlarına Uyum Sıralamalarının Belirlenmesi	96
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	111
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ	130

ÖZET

Katılım bankacılığı, finansal işlemleri şeriat ilkelerine uygun şekilde yürüten faizsiz bir bankacılık modelidir. Bu alanda, AAOIFI tarafından yayımlanan şeriat standartları, ürünlerin yapılandırılması ve denetlenmesinde temel bir referans kaynağıdır. Bu çalışmada, Türkiye’de faizsiz bankacılık sektöründe faaliyet gösteren katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına uyum düzeylerinin belirlenmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda faizsiz bankacılığın teorik temelleri ele alınarak dünyada ve Türkiye’deki tarihsel gelişimi incelenmiş, faizsiz finans uygulamalarında standartlaşmanın ve bu standartlara uyumun önemi tartışılmıştır.

Bu araştırmada, AAOIFI tarafından yayımlanan 61 adet şeriat standardı, alan uzmanlarının katılımıyla gerçekleştirilen Delphi yöntemi aracılığıyla değerlendirilmiş ve tematik benzerliklerine göre 6 ana kategori altında toplanmıştır. Elde edilen bu kategorilerin görece önem derecelerinin belirlenmesinde çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinden Best Worst Method (BWM) kullanılmıştır. Son aşamada, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına olan uyum düzeyleri, bulanık mantık temelli iki ayrı sıralama yöntemi olan Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE ile analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda hem standartların görece ağırlıkları hem de bankaların bu standartlara ne ölçüde uyum sağladığı objektif ve sistematik bir biçimde ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına belirli düzeyde uyum sağladığını, ancak uygulamalarda farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. ÇKKV yöntemleriyle yapılan analizler, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için stratejik yönlendirmeler sunarken, faizsiz finansın sürdürülebilirliği için standartlaştırma ve denetimin güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmekte ve bu alandaki literatüre metodolojik katkı sağlamaktadır. Analiz sonuçlarına göre A6 ve A3 bankaları en yüksek uyum düzeyini sergilerken, A4 bankası en düşük skoru almış; bu da bankalar arasında anlamlı düzeyde uyum farklılıkları olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Faizsiz Finans, İslam Hukuku, Katılım Bankaları, AAOIFI Şeriat Standartları, Delphi Yöntemi, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri.

ABSTRACT

Participation banking is an interest-free banking model that conducts financial transactions in accordance with Shariah principles. In this field, the Shariah standards published by AAOIFI serve as a foundational reference for structuring and auditing products. This study aims to determine and compare the compliance levels of participation banks operating in Turkey's interest-free banking sector with AAOIFI Shariah standards. Within this scope, the theoretical foundations of interest-free banking are examined, along with its historical development globally and in Turkey. The importance of standardization and adherence to these standards in interest-free financial practices is critically discussed.

In this research, 61 Shariah standards issued by AAOIFI were evaluated through the Delphi method, involving expert consensus, and categorized into six main groups based on thematic similarities. To determine the relative importance weights of these categories, the Best-Worst Method (BWM), a multi-criteria decision-making (MCDM) technique, was employed. In the final stage, the compliance levels of Turkish participation banks with AAOIFI Shariah standards were analyzed using two fuzzy logic-based ranking methods: Fuzzy TOPSIS and Fuzzy PROMETHEE. These analyses provided an objective and systematic evaluation of both the relative weights of the standards and the extent of banks' adherence to them.

The findings reveal that participation banks in Turkey demonstrate partial compliance with AAOIFI Shariah standards, though discrepancies exist in their practical implementations. The MCDM-based analyses offer strategic guidance for policymakers and practitioners, emphasizing the need to strengthen standardization and oversight for the sustainability of interest-free finance. This study also contributes methodologically to the literature by integrating structured expert judgment and advanced decision-making techniques. According to the results, Banks A6 and A3 exhibited the highest compliance levels, whereas Bank A4 scored the lowest, indicating significant variations in adherence across institutions. These outcomes underscore the necessity for harmonized regulatory frameworks and enhanced transparency to align practices with global Islamic finance benchmarks.

Keywords: Interest-Free Finance, Islamic Law, Participation Banks, AAOIFI Shariah Standards, The Delphi Method, Multi-Criteria Decision-Making Methods.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	AAOIFI Şeriat Standartları.....	37
2	IFSB Standartları	45
3	Delphi Tekniği Uzman Grubu	67
4	Delphi I. Tur Uzman Değerlendirme Sonuçları.....	68
5	Delphi II. Tur Uzman Değerlendirme Formu.....	70
6	II. Tur SPSS Analizleri	72
7	Delphi II. Tur Uzman Değerlendirme Formu.....	77
8	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi	78
9	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi	79
10	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi	79
11	Diğer Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi.....	80
12	Delphi Turları Kategorizasyonu	82
13	Tutarlılık oranı = (ξ) /Tutarlılık indeksi.....	89
14	Karar Probleminin Ana ve Alt Kriterleri	89
15	Kriter Ağırlıkları.....	93
16	Karar Verici Grubu	97
17	Fuzzy TOPSIS Yöntemi İçin Dilsel İfadeler ve Bulanık Sayı Karşılıkları.....	98
18	Fuzzy TOPSIS'e Göre Bankaların Uyum Sıralaması	103
19	PROMETHEE Tercih Fonksiyonları.....	105
20	Fuzzy PROMETHEE Yöntemi için Dilsel İfadeler ve Bulanık Sayı Karşılıkları	106
21	Fuzzy PROMETHEE'ye Göre Bankaların Uyum Sıralaması	108

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	İslam, Şeriat, Muamelat ve Bankacılık ve Finans.....	5
2	AAOIFI Organizasyon Yapısı	39
3	Faizsiz Bankacılık Uyum Raporlama Süreci	50
4	Cresswell'in Karma Yöntemi	65
5	BWM Uzman Değerlendirme Formu	91
6	BWM Uzman Değerlendirmeleri.....	92
7	Karar Vericiler için Alternatifleri Değerlendirme Formu (örnek)	99

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Vakıf Standardı için Uzman Değerlendirmeleri	80
2	Faizsiz Reasürans Standardı için Uzman Değerlendirmeleri	81
3	Takas İşlemleri Standardı için Uzman Değerlendirmeleri.....	81
4	Vakıf Standardı için Uzman Değerlendirmeleri	82

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI	: İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BLME	: Bank of London ve The Middle East
BNM	: Malezya Merkez Bankası
BWM	: Best-Worst Method
CBB	: Bahreyn Merkez Bankası
CIBAFI	: İslami Bankalar ve Finansal Kuruluşlar Genel Konseyi
CSBIBB	: Bangladeş İslam Bankaları Merkezi Şeriat Kurulu
ÇKKV	: Çok Kriterli Karar Verme
FCA	: Financial Conduct Authority
FDK	: Fıkhi Danışma Kurulları
FSA	: Financial Services Authority
IDB	: İslam Kalkınma Bankası
IFSB	: İslami Finansal Hizmetler Kurulu
IIFM	: Uluslararası İslami Finansal Piyasası
IIRA	: İslami Uluslararası Derecelendirme Ajansı
INCEIF	: Uluslararası İslami Finans Eğitim Merkezi
ISRA	: İslami Finans için Uluslararası Şeriat Araştırmaları Akademisi
İFM	: İstanbul Uluslararası Finans Merkezi
ÖFK	: Özel Finans Kurumları
ÖFKB	: Özel Finans Kurumları Birliği
PRA	: Prudential Regulation Authority
SAC	: Şeriat Danışma Konseyi (Malezya)
SEDDK	: Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu
SKKD	: Sertifikalı Kimlik Koruma Danışmanı
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SSB	: Şeriat Denetim Kurulu (Bahreyn)
SŞDD	: Sertifikalı Şeriat Danışmanı ve Denetçisi
TKBB	: Türkiye Katılım Bankalar Birliği

GİRİŞ

İslam akide, şeriat ve ahlâk olmak üzere üç ana unsurdan oluşur. İnsanı ilgilendiren bütün konular gibi ekonomik faaliyetleri de şeriat alanına girmekte ve bu faaliyetler insanın insanla ilişkileri bağlamında değerlendirilmektedir. Faizsiz finansın¹ temel prensipleri arasında faiz yasağı, varlığa dayalı finans, risk paylaşımı, etik ve ahlâki yapılanma, sosyal sorumluluk, zekât ve garar (belirsizlikten kaçınma) bulunmaktadır. Faizsiz bankacılık modeli de faizsiz finansın içinde doğmuş ve gelişmiştir.

Faizsiz bankacılığın ilk örnekleri 1960'lı yıllarda Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde ortaya çıkmıştır. 1975 yılında kurulan Dubai İslam Bankası ve İslam Kalkınma Bankası, faizsiz finans sisteminin kurumsal altyapısını oluşturmuştur. 1990'lı yıllarda, özellikle Körfez ülkeleri ve Güneydoğu Asya'da faizsiz bankaların sayısı hızla artmıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda Özel Finans Kurumları ile başlayan süreç, 2005 yılında katılım bankalarına dönüşerek yeniden yapılandırılmıştır. Faizsiz finans ve katılım bankacılığı, küresel finansal sistemde giderek artan bir önem kazanmakta ve istikrarlı bir büyüme eğilimi sergilemektedir.

Faizsiz finansın karşılaştığı temel zorluklardan biri, farklı mezhepsel yorumların, ülkeler arasında uygulama farklılıklarına yol açmasıdır. Bu durum, faizsiz finans ürünlerinin küresel düzeyde standart hale getirilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin; Malezya, merkezî şeriat otoriteleri aracılığıyla standartlaşmaya önem verirken, Bahreyn ve Körfez Ülkeleri, daha esnek bir düzenleyici yapı benimsemektedir. Türkiye ise, merkezî Danışma Kurulu aracılığıyla düzenlemeler yaparak, katılım bankacılığının gelişimini teşvik etmektedir. Bu anlamda uluslararası düzeyde standart belirleme ve uyum süreçlerinin denetlenmesi önem arz etmektedir.

Standartlaşma, belirli bir bağlamda en uygun düzen derecesine ulaşmayı hedefleyen ve ortak kullanım için belirlenmiş hükümlerin geliştirilmesini içeren bir süreçtir. İnsanlık tarihi boyunca standartlaşmaya yönelik birçok örnek bulunmaktadır. Antik Mezopotamya'da mühürlerden,

¹ Bu çalışma kapsamında kavramsal çerçevenin netleştirilmesi sürecinde, çalışma genelinde “faizsiz finans” ifadesi ana kavram olarak benimsenmiştir. Bankacılık alanındaki uygulamaları tanımlamak üzere “faizsiz bankacılık” terimi kullanılmış; ayrıca, her bir ülkenin özgün uygulama modellerine göre bu kavramların kapsamı ve sınırları yeniden düzenlenmiştir (örneğin, Pakistan'da İslami banka terimi kullanıldığından Pakistan ile ilgili ifadelerde “İslami bankacılık”, Türkiye'de 2005 yılındaki mevzuattaki değişim sebebiyle bu tarihten sonraki çalışmalar için “katılım bankacılığı” kavramı tercih edilmiştir.)

Osmanlı'daki Lonca Teşkilatları ve Kanunname-i İhtisab-ı Bursa gibi düzenlemelere kadar uzanan süreç, Sanayi Devrimi sonrası modern anlamda standartlaşmanın önem kazanmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır.

Faizsiz finans, İslam hukukunun temel prensipleri doğrultusunda şekillenmiş, zamanla küresel finans sisteminde önemli bir yer edinmiştir. Ancak farklı mezheplerin yorumları ve bölgesel farklılıklar nedeniyle faizsiz finans uygulamalarında standardizasyon eksikliği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için, İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu (AAOIFI - Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB - Islamic Financial Services Board) ve Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurumu (IIFM - International Islamic Financial Market) gibi kuruluşlar faaliyetlerine başlamış, faizsiz finans alanında uluslararası standartlar geliştirme konusunda önemli rol oynamışlardır.

AAOIFI, 1991 yılında Bahreyn'de kurulmuş olup, şeriat, muhasebe, denetim ve yönetim standartları geliştirmektedir. Kuruluş, faizsiz finansın uluslararası düzeyde İslam hukukuna uyumlu hale getirilmesini hedefleyen muhasebe, yönetim, denetim, şeriat konularında 128 adet standart yayımlamıştır. IFSB, özellikle düzenleyici çerçeve ve risk yönetimi konularına odaklanarak faizsiz finansın küresel istikrarını sağlamaya çalışmaktadır. IIFM, finansal sözleşmelerin ve ürünlerin standardizasyonu üzerine çalışmalar yürütmektedir. Bu kuruluşların faaliyetleri, faizsiz finans sisteminde güvenilirliği artırmak, uluslararası yatırımcıların ve düzenleyicilerin sektöre olan ilgisini artırmak ve faizsiz finans ürünlerinin küresel piyasada rekabet edebilir hale gelmesini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'de ise, Türkiye Katılım Bankaları Birliği, faizsiz finansın standardizasyonuna yönelik çalışmalar yürütmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, faizsiz bankacılığın dünyada ve ülkemizde tarihsel seyri anlatılmıştır. Genel olarak faizsiz finans olarak adlandırılan kavramın Türkiye'de katılım bankacılığı kavramı ile literatüre geçme süreci ve faizsiz bankacılıkta şeriat/fıkhi denetim kurullarının işleyişinden bahsedilmiştir. Tarihsel süreçte bütün ülkeleri anlatmak çalışmanın kapsamını aşacağından belirli ülkeler tercih edilmiştir. Bu ülkelerden Bangladeş, İslami mikrofinans uygulamalarının ilk ve en etkili örneklerinin görüldüğü ülkelerden biri olması, dünyanın en büyük İslami bankalardan birine İslami Bank Bangladesh Limited) ev sahipliği yapması, Bangladeş Merkez Bankası'nın faizsiz bankacılığı tanıyan ve düzenleyen özel uygulamalar geliştirmesi ve danışma kurullarının etkinliği nedeniyle araştırma kapsamına alınmıştır. Malezya, faizsiz bankacılığın küresel ölçekte standartlaşma çalışmalarında aktif rol oynaması (IFSB), Dünya'nın önde gelen İslami finans üniversitelerinden ²(INCEIF) birini sınırlarında bulundurması, Malezya Merkez Bankası'nın faizsiz

² Üniversite kendini İslami Finans Üniversitesi olarak tanımlamaktadır.

bankacılık için ayrı düzenlemeler sunması ve AAOIFI standartlarını uygulamalarında referans alması nedeniyle tercih edilmiştir. Bahreyn, AAOIFI kurumunun kurulduğu ve standartlara uymanın zorunlu olduğu ülke olması; İngiltere ise pek çok faizsiz finans kuruluşuna ev sahipliği yapması ve Batıdan bir örnek teşkil etmesi açısından araştırmaya dahil edilmiştir.

İkinci bölümde standartlaşmanın tanımı yapılmış, faizsiz finasta standartlaşma çalışmalarından bahsedilmiştir. Faizsiz finans alanında uluslararası standartlar geliştiren başlıca kuruluşlar tanıtılmıştır. Standartlara uyum konusunun organizasyonel olarak işleyişi anlatılmış, standartlaşmanın faizsiz finans alanında önemine vurgu yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, araştırmanın amacı, yöntemi ve uygulamasına yer verilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle AAOIFI tarafından yayınlanan 61 adet şeriat standardını kategorize edilmiş, daha sonra kategoriler sonucunda Türkiye'deki katılım bankalarının bu standartlara uyum düzeyleri çok kriterli karar verme yöntemleri ile belirlenmiştir.

AAOIFI şeriat standartlarının sistematik bir şekilde kategorizasyonu özellikle uluslararası yatırımlar ve finansal işlemler bağlamında düzenleyicilere, finansal kurumlara ve denetim mekanizmalarına önemli avantajlar sunacaktır. Bu çalışmada kategorizasyon için Delphi yöntemi tercih edilmiş olup, uzman seçimi sürecinin titizlikle yürütülmesi çalışmanın başarısı açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Delphi yönteminde uzmanların anonim kalması, yanıtlarının bağımsız olmasını ve grup içi etkileşimden kaynaklanan yanlılığın önlenmesini sağlamaktadır. Literatürde, güvenilir ve geçerli sonuçlar elde edebilmek için uzmanların konuya derinlemesine hâkim olması, yeterli sektörel ve akademik deneyime sahip olması, benzer çalışmalara katkı sunmuş olması ve zaman ayırmaya istekli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmada, kartopu örneklem yöntemi kullanılarak uzman seçimi gerçekleştirilmiştir. Katılım bankacılığı sektöründe standartlaşma süreci üzerine çalışan akademisyenlerin ve finans profesyonellerinin sayısındaki belirsizlik, bu yöntemin tercih edilmesini gerekli kılmıştır. Başlangıç aşamasında İslami finans standartları üzerine çalışmalar yapmış, katılım bankacılığı uygulamalarına hâkim uzmanlar belirlenmiş, ardından bu uzmanlardan diğer potansiyel karar vericileri önermeleri istenmiştir. İlk aşama için 10 uzman değerlendirmesiyle dört tur sonunda kategorizasyon süreci tamamlanmıştır.

Kategorilere ayrılan standartların hem grup bazında hem toplu olarak ağırlıklandırılması, belirlenen kategorilerin önem derecelerini belirlemek ve finansal ürünlerin şeriat uyum süreçlerini daha etkin bir şekilde değerlendirebilmek açısından kritik bir adımdır. Bu çalışmada, kategoriler arasındaki göreceli önemi belirlemek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden, karar vericilerin en iyi (best) ve en kötü (worst) kriterleri belirleyerek diğer kriterlere göre bunları karşılaştırmalarına

dayanan Best Worst Method (BWM) kullanılmıştır. BWM ile yapılan ağırlıklandırmada, İslami finans sektöründe hangi standartların daha kritik olduğu belirlenmiştir. Böylece, şeriat uyum süreçlerinde önceliklendirilmesi gereken alanların tespit edilebilmesine olanak sağlanmıştır.

Ağırlıklandırma süreci tamamlandıktan sonra, çalışmaya başlandığı tarih itibariyle Türkiye’de faaliyet gösteren altı adet katılım bankasının AAOIFI şeriat standartlarına uyum düzeyleri, Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE yöntemleri esas alınarak karar vericilerin değerlendirmeleri ile belirlenmiş ve bankalar arasında bir sıralama yapılmıştır.

Çalışmanın temel sınırlamalarından biri, uzman görüşlerine dayanarak yürütülen bir araştırma olmasıdır. Bu nedenle, araştırma sonuçları, çalışmaya katılan uzmanların bilgi ve deneyimleriyle sınırlıdır. Ayrıca, faizsiz finans standartlarının farklı ülkelerdeki uygulamalarını ele alırken, yalnızca belirli coğrafi bölgeler incelenmiştir.

Faizsiz finansın küresel düzeyde daha rekabetçi hale gelmesi için daha güçlü bir standardizasyon sürecine ve daha etkin bir uyum mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası düzenleyicilerle iş birliği içinde geliştirilecek standartlar, Türkiye’de ve Dünya genelinde faizsiz finansın daha sağlam temellere oturmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada, faizsiz finans alanında standartlaşmanın önemi vurgulanmış, öncelikle ülkemizde daha sonra küresel ölçekte uyumluluğun artırılmasına yönelik bütüncül bir yaklaşımla öneriler sunulmuştur.

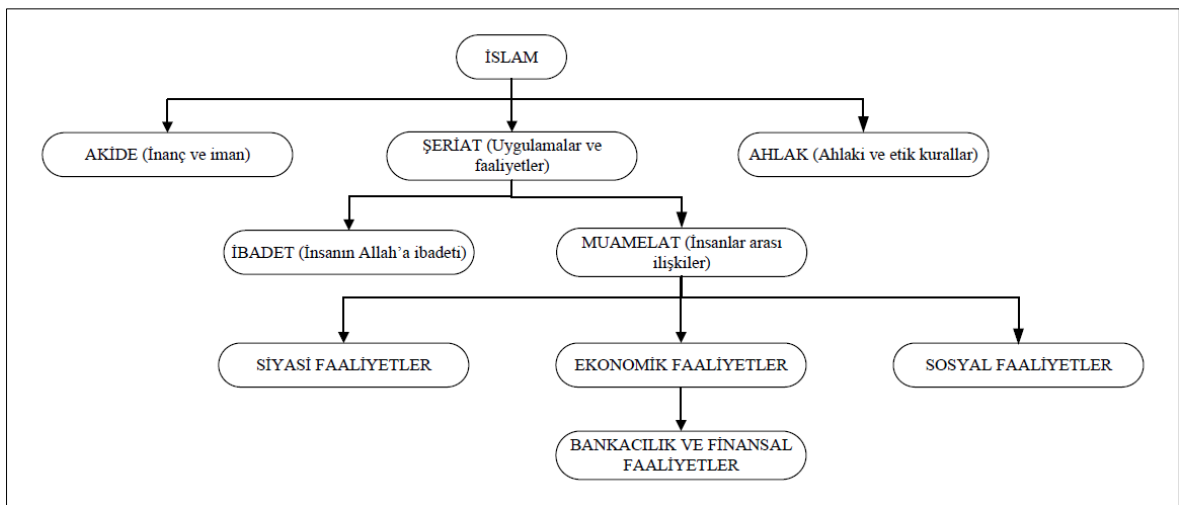
BİRİNCİ BÖLÜM

1. FAİZSİZ BANKACILIK

Şeriat, İslam hukukunu ve hayat düzenini belirleyen bir kavramdır. Arapça kökenli olup “su yolu” ya da “doğru yol” anlamına gelir (el-İsfahânî, 1992: 450). Şeriat, Allah’ın insanlara gönderdiği ilahi emirlerin ve bu emirlerin insan hayatına nasıl uygulanacağını belirleyen kuralların bütünüdür. İslam hukuku olarak da adlandırılan şeriat, sadece hukuki bir düzeni değil, aynı zamanda bireylerin ahlaki, sosyal, ekonomik ve dinî yaşamlarını da kapsar. Faizsiz bankacılığın kökenini de temsil ettiği için bu tanım önem arz etmektedir.

İslam’ın temeli beş esas üzerine kuruludur: itikadât, âdâb, ibâdât, muamelât ve ukubâtır (İbn Âbidîn, 1966: 79). Bu tasnif İslam alimleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. İbadet, muamelat ve ukubatı tek bir kategoride birleştiren fıkıhçılar olduğu gibi, bunları sırf Allah hakları (inanç, ibadetler ve ukubât), sırf kul hakları (muamelât) ve Allah ile kul haklarının birlikte bulunduğu haklar olarak da sınıflandıran alimler vardır (Paşa, 1326: 37-38). Fırû fıkıh kitaplarında fikhî hükümler belli ana başlıklarla ayrılmasa da ibâdât ve muâmelât (âdât) şeklinde iki bölümde ele alınması genel kabul görmüş bir yaklaşımdır (ez-Zencânî, 1962: 4; Aybakan, 2020: 317). Bu çalışmada konunun sınırları dahilinde bu yaygın kanaat olan ikili sınıflandırma esas alınmıştır.

Şekil 1. İslam, Şeriat, Muamelat ve Bankacılık ve Finans.

Kaynak: Kettell, 2011: 15

Şeriat, bir Müslümanın günlük hayatının pratik yönünü ifade eder ve iki kategoriye ayrılır: İbadet ve Muamelat. İbadetler, insan ile Allah arasındaki ilişki bağlamında, bir Müslümanın Allah'a olan ibadetinin pratik yönleriyle ilgilidir. Diğer yandan Muamelat, bir Müslümanın günlük yaşamındaki pratiklerle ilgilidir ve bu, kişi-kişi ilişkilerinin çeşitli biçimleri bağlamında değerlendirilir. Muamelatın önemli bir bölümü, bir Müslümanın ekonomik faaliyetlerini ekonomik sistem içinde düzenleyen davranışlarından oluşur. Ekonomik sistem içinde, insanların bankacılık ve finansal faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bir alan bulunmaktadır. Böylece, İslami yaşam düzeni ve şeriat çerçevesinde, bir Müslümanın bankacılık ve finansal faaliyetleri, ekonomik faaliyetleri aracılığıyla muamelata, şeriata, İslam'a ve nihayetinde Allah'a kadar götürülebilir (Şekil 1). İşte bu, faizsiz bankacılık ve finansın temelidir (Kettell, 2011: 14-15).

Faizsiz bankacılığın sadece finansal işlemlerden ibaret olmadığı, aynı zamanda dinî ve ahlaki bir çerçeveye dayandığı ortaya koyulmaktadır. Şeriat, İslam hukukunu ifade ederken, bankacılık ve finansal faaliyetlerin de bu dinî kurallar çerçevesinde şekillendiği belirtilmektedir. İslam, günlük yaşamın her alanında olduğu gibi ekonomik faaliyetlerde de ahlaki ve dinî değerleri ön planda tutmaktadır. İslami bankacılığın temelinde, sadece ticaret ve finansal kazanç sağlamak değil, aynı zamanda sürecin de İslam hukukuna uygun olması esastır. Böylece finansal sistemin adil, ahlaki ve toplumsal sorumluluk taşıyır şekilde işlemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İnsanı merkezine alan, fert ve toplumun menfaatleri arasında bir uyum inşa eden (Ersoy, 2015: 37) İslam dini, insanın her alanda olduğu gibi iktisadi anlamda da her ihtiyacına cevap verebilecek kurallar ve uygulamalar vaz etmiştir. Ancak modern çağın gerekliliklerine uyum sağlamak için geleneksel kurallarını yeniden düzenlemek zorunda kalan insan, İslam iktisadı, İslami finans, faizsiz finans ve katılım bankacılığı gibi kavramlar üretmiştir (Aktürk, 2021: 161).

İslam iktisadı, yirminci yüzyılda ortaya çıkan bir kavram olarak özellikle 1970'li yıllarda, sömürgecilik sonrası dönemde dikkat çekmiş ve bu dönemde kavramları, ilkeleri ve imkanları araştırılan bir sistem haline gelmiştir. Bu dönemde Müslümanlar, kendi inanç sistemlerine uygun yeni bir ekonomik model oluşturma amacıyla yoğun çaba sarf etmişlerdir (Aktürk, 2021: 161). 1990'lı yıllara gelindiğinde, artık İslam iktisadının teşekkül sürecinin gelişme çağında olduğu kanaatine varılmış, teorik ve kavramsal tartışmalardan ziyade bankacılık alanındaki çalışmalara ilgi artmıştır. İslam iktisadının bankacılık alanına odaklanmasında, Körfez ülkelerinin artan gelirleriyle birlikte ellerinde biriken petro-dolar gelirlerinin faizsiz bir bankacılık sisteminde değerlendirilmesi gerekliliği önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki Müslümanların sahip olduğu sermaye birikimi ve finansal talepleri Batılı bankaların dahi faizsiz bankacılık faaliyetlerine başlamasına neden olmuştur

(Eğri, 2014: 297). Böylece İslam İktisadı kavramından ziyade, artık İslami finans ve faizsiz bankacılık konuşulmaya başlanmıştır.

Faizi yasaklayan, kâr ve zarar paylaşımını esas alan, tüm finansal işlemlerini bir varlığa dayandırarak paradan para kazanmayı kabul etmeyen ve belirsizliklerden uzak durmayı temeline alan (Kettell, 2011: 33) bir bankacılık türü finans sektöründe kendine yer edinmiştir. Faizden kaçındığı için daha adil bir sistem sunan faizsiz bankacılık, yatırımlarını toplum yararına olacak şekilde yönlendirerek toplumsal refaha katkıda bulunur. Ayrıca yatırım ve finansmanları, risk paylaşımı esasına göre değerlendirdiğinden, faaliyetlerini etik değerlere göre şekillendirir. Bu avantajlarının yanında, sınırlı finansal ürün çeşitliliği ve buna bağlı olarak pazar yeri kısıtının olması dezavantajları arasında gösterilebilir. Faiz yerine kâr-zarar ortaklığı gibi daha fazla hassasiyet gösterilmesi gereken bir sistemi kullandığı için operasyonel maliyetlerinin yüksek olabilme ihtimalini de taşır (el-Gamal, 2006: 20). Faizsiz finansal hizmetlere neredeyse tüm toplumların ihtiyacı bulunmakta olup, bu modele ahlâki finans ya da etiğe dayalı finans denir. Faizsiz finansın gelişmesinde, faizin toplumlar üzerindeki olumsuz etkileri önemli bir rol oynamıştır. Gelişen alternatif finansman yöntemleri arasında girişim sermayesi, kitle fonlaması, tasarruf finansman sistemi, kooperatif sistemleri ve melek yatırım gibi seçenekler, özellikle yüksek faiz oranlarından kaçınmak amacıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde giderek daha fazla tercih edilmektedir (Canbaz, 2022: 30).

Faizsiz bankacılık, taraflar arasında konvansiyonel sisteme göre daha adil bir kâr-zarar paylaşımına olanak sağlaması, sosyal sorumluluk projelerine yatırım yapması, çevresel ve etik iş uygulamalarına önem vermesinden dolayı avantajlı konumdadır. Ancak bazı ülkelerde, faizsiz bankacılığa ilişkin düzenlemelerin hâlâ gelişme aşamasında olması ve bankacılık faaliyetlerinin farklı ülkelerin dinî ve kültürel normlarına uymasından dolayı, küresel ölçekte entegre olma ve uyum sağlama konularında da dezavantajlı görülebilir.

1.1. Dünyada Faizsiz Bankacılığın Tarihsel Seyri

İktisadi faaliyetlerin en önemli unsuru olan borç ilişkilerinin, insanlık tarihi kadar eski olduğu sıklıkla dile getirilmiştir (Ustaoglu ve İncekara, 2020: 3). Antik dünyada tapınak rahipleriyle başlayan faize karşı yaklaşım (Eğilmez, 2019) yüzyıllar boyunca farklı tartışmalara konu olmuştur. Faiz Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyette yasaklanmış ve inananlar da faizsiz bir şekilde ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmek için çözüm üretmeye çalışmışlardır.

Toplumun güvenini kazanan kişilerin emanetçi tayin edilmesi, İslam devletlerinde beytü'l-mâlden borç verilmesi (el-Askher ve Wilson, 2006: 99), para vakıflarının kurulması (Döndüren, 2008: 4) gibi uygulamalar faizsiz finansman uygulamalarına örnek olsa da bunların banka gibi kurumsal bir yapıya dönüşmesi yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe dayanmaktadır.

Doğuda, faizsiz bankacılık düşüncesinin ilk ortaya çıkışı Pakistan'da 1942'lere kadar dayandırılmaktadır (Bayındır, 2009: 17). 1930'larda Hindistan Müslümanları, ülkenin Müslüman azınlığının bağımsız ve Hindu egemenliğindeki bir Hindistan'ın, kendilerini düşmanlık ve ayrımcılığa maruz bırakacağından korkuyorlardı. Bu endişeler, çoğunlukla borcunu ödemeyen Müslüman çiftçilerin, topraklarını kamulaştırmaya hazır olan Hindu tefecilere olan borçlarının birikmesine dayanıyordu. Daha sonra, 1950'lerde Pakistan'da tefeciliği yasaklayan bir hareketin öne çıkmasıyla, 1956 anayasasına tefecilik yasağını dahil etme çabası başarılı olmadı. Sonuç olarak Pakistan'daki Müslüman nüfusun bir kısmı faizsiz borç veren bir Pakistan bankasını desteklemeye karar verdi. Bu banka başarılı olamadı ve kısa süre sonra mevduatlarının tükenmesi ve eğitimli personel bulma sorunları nedeniyle kapılarını kapatmak zorunda kaldı. Bu gelişmelere bakıldığında, ticari işletmeler için finansman sağlama çabaları daha sonra başlamış gibi görünmektedir (Warde, 2000: 73).

Faizsiz bankacılıkla ilgili ilk girişim, Mısır'da gerçekleşmiş olup, dönemin siyasi rejimi tarafından radikal olarak algılanma endişesi nedeniyle, açık bir İslami kimlikten kaçınılarak gizli bir biçimde yürütülmüştür. Kurumun tüzüğünde İslam'a ya da şeriata doğrudan bir atıf bulunmamakla birlikte, faaliyetleri faizsiz bankacılık ilkelerine uygun şekilde yürütülmüş ne mevduat sahiplerine faiz ödenmiş ne de kredi kullananlardan faiz alınmıştır. (Warde, 2000: 74). Ahmad El Najjar'ın öncülük ettiği girişim, 1963 yılında Mısır'ın Mit Gamr kasabasında kâr paylaşımına dayalı bir tasarruf bankası şeklini almıştır. Bu deneme 1967 yılına kadar sürmüştür (el-Askher ve Wilson, 2006: 335; Kettell, 2011: 14). 1971'de, sol unsurlara karşı mücadelesinde İslami grupları dahil etme politikasının bir parçası olarak Mısır hükümeti, Nasser Sosyal Bankası'nı kurmuştur. Resmî hedefler, toplum içinde sosyal dayanışma temelini genişletmek ve dezavantajlı bireylere destek sağlamak olarak belirlenmiştir. Önceki uygulamada olduğu gibi, doğrudan dini bir referans bulunmamakla birlikte, bankanın faaliyetleri mudaraba (kâr-zarar paylaşımı) ilkesi ile zekâtın toplanması ve dağıtımına dayanmaktaydı. Aynı dönemde İslami para yönetimiyle ilgili birkaç girişim daha gerçekleşti. Mısır'da, bir zamanlar Nasser'in Müslüman Kardeşlere uyguladığı zulümden kaçınmak için Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalan Abd Al-Latif Al-Sharif, 1960'larda Al-Sharif şirketini kurmuş ve bu şirket, 1980'lerde önde gelen faizsiz para yönetimi kurumlarından biri olarak ün kazanmıştır (Warde, 2000: 73).

1970 ve 1980'lerde İslam dünyasında pek çok faizsiz banka ve şirket kuruldu. Bu bankaların kronolojik sıralaması şöyledir: 1975'te Dubai İslam Bankası, 1977'de Kuveyt Finans Evi, 1978'de Suudi Arabistan'da El-Rajhi Şirketi Döviz ve Ticaret, 1978'de Ürdün İslam Bankası Finans ve Yatırım, 1979'da Bahreyn İslam Bankası, 1979'da İran İslam Bankası, 1979'da Katar'da İslam Borsası ve Yatırım Şirketi, 1980'de Mısır'da Uluslararası Yatırım ve Kalkınma Bankası, 1983'te Bangladeş'te Uluslararası İslam Bankası, 1983'te Sudan'da Tadamon İslam Bankası, 1983'te Malezya İslam Bankası, 1984'te Beit Ettamouil Suudi Tounsi ve 1984'te Sudan'da Batı Sudan İslam Bankası'dır. Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın adını taşıyan Faysal İslam Bankası 1977'de Mısır'da, 1977'de Sudan'da ve 1985'te Türkiye'de kuruldu. 1980'lerin başında al-Baraka Bankası; 1982'de Sudan'da al-Barakah Bank, 1982'de Suudi Arabistan'da al-Barakah Yatırım ve Geliştirme Şirketi, 1984'te Bahreyn'de al-Barakah İslami Yatırım Bank kuruldu. Kurumların hızla gelişip yayılması İslami bankaları Avrupa'nın kalbine taşıdı. 1977'de Bahamalar'da İslami Yatırım Şirketi, 1978'de Lüksemburg'da İslami Bankacılık, 1980'de Birleşik Krallık'ta İslami yatırımlar için al-Rajhi Şirketi, 1981'de İsviçre'de Dar-al-Mâl al-Islami, 1983'te Danimarka'da Uluslararası İslami Banka ve 1983'te İngiltere'de Al-Baraka Uluslararası İslami Finans Kurumu kuruldu (el-Askher ve Wilson, 2006: 336).

1974 yılında, tüm İslam ülkelerinin maliye bakanları İslam Kalkınma Bankası'nın (IDB) kurulması hakkında bir kongre düzenlediler. IDB, kısmen İslam İş birliği Teşkilatı üyeleri tarafından kurulmuş ilk uluslararası İslam bankası olarak kabul edildi. Banka, 1977 yılında faaliyete geçti ve o zamandan beri faizsiz bankacılığı ve finans sektörlerinin gelişiminde önemli bir rol oynadı. Bankanın amacı, üye ülkelerin ve Müslüman toplulukların ekonomik kalkınmasını ve sosyal ilerlemesini hem bireysel hem de ortak olarak şeriat ilkelerine uygun olarak teşvik etmektir (Alharbi, 2015: 14).

Faizsiz bankaların yöneticileri, 1997 yılında merkezi Mekke'de Uluslararası İslami Bankalar Birliği'ni kurmayı kabul ettiler. Bu birliğin amacı, faizsiz bankalar arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve koordinasyonu artırmaktır. Ancak, Birlik var olmasına rağmen, faaliyetlerine başlamamıştı. Bu durum, Temmuz 1999'da Uluslararası İslami Bankalar Birliği'nin yeniden düzenlenip, Bahreyn'de İslami Bankalar ve Finansal Kurumlar Genel Konseyi olarak yeniden adlandırılmasıyla değişti (Shehata, 2006: 19).

Demografik yapısı (Armağan, 2016: 184) ve coğrafi konumu (Bayındır, 2013: 126) dolayısıyla İslami finans sistemine öncülük eden ülkelerin başında gelen Malezya'da, İslami finansın doğuşu küresel çapta gelişen olaylardan etkilenmiştir. 1963'te Mısır Mit Ghamr Yerel Tasarruf Bankası'nın, ardından 1975'te Dubai Birleşik Arap Emirlikleri'nin ilk İslami Bankası ve Suudi Arabistan'da IDB'nin kurulması gelişimi etkileyen en önemli dış faktörler arasında sayılmaktadır. Resmi ve gayri

resmi eğitim kurumları aracılığıyla Müslümanlar arasında dinî bilginin güçlendirilmesi ve pekiştirilmesi, faizsiz bankacılık sisteminin teşvik edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Malezya o zamandan beri faizsiz bankacılık uygulamalarının modernleştirilmesinde temel bir rol oynamıştır. Ülkede, ilk faizsiz bankadan önce de 1963 yılında hacıların hac ibadetlerini yerine getirmelerine yardımcı olan Müslüman Hacılar Tasarruf Kurumu bulunmaktadır. Bu şirket daha sonra Tabung Hajj adını almış ve hacıların hac tasarruflarını şeriatı uygun bir şekilde işletmelere yatırmalarına yardımcı olmuştur. Tabung Hajj'in başarısı Bank Islam Malaysia'nın kurulmasına yol açmıştır. Bahreyn başlangıçta küresel pazarda faizsiz bankacılığın ön saflarında yer alırken, Bank Islam Malaysia hızla onları geride bırakmış ve inovasyon açısından Bahreyn'in yıllarca önünde yer almıştır (Zin vd., 2011: 481). Malezya'da faizsiz finans sisteminin kurumsallaşması, 1993 yılında Merkez Bankası'nın geleneksel bankalara faizsiz finansman hizmetleri sunmaları için "İslami Pencere" iznini vermesiyle ivme kazanmıştır. Bu adımı, 1994'te Bankalararası İslami Para Piyasası'nın kurulması ve 1996-1997'de Şer'i Danışma Kurullarının oluşturulması gibi düzenleyici reformlar takip etmiştir. 1999'da ikinci bir faizsiz banka olan Bank Muamalat'ın faaliyete geçmesi ve Kuala Lumpur Borsası'nda İslami endeksin oluşturulması, sektörün çeşitlenme sürecini hızlandırmıştır. 2000'li yıllarda uluslararası sukuk ihracı, İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB) gibi küresel standart belirleyici kurumların faaliyete başlaması ve 2005'te İslami Pencere uygulamasının kaldırılarak tam teşekküllü faizsiz bankalara dönüşümün teşvik edilmesi, sektörün olgunlaşma evresini işaret etmiştir. Malezya Merkez Bankası'nın 2006'da başlattığı Uluslararası İslami Finans Merkezi projesi ve INCEIF (International Centre for Education for Islamic Finance), ISRA gibi eğitim-araştırma kurumlarının kurulması, Malezya'yı küresel faizsiz finans ağının merkezine taşımıştır (Görmüş ve Yabanlı, 2019: 114).

Pakistan'ın kurucu lideri Muhammed Ali Cinnah, 1 Temmuz 1948'de Pakistan Devlet Bankası'nın açılışında yaptığı konuşmada, Batı ekonomisi ve finansal sisteminin, insanların gerçek anlamda mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olamayacağını vurgulayarak, Batı'nın ekonomik modellerini yalnızca maddi kazanç ve tüketimi hedefleyen, insani değerlere yeterince odaklanmayan bir yaklaşım sergilediği için eleştirmiştir. Cinnah, bunun yerine, Pakistan'ın ekonomik yapısının, İslami öğretilerle uyumlu, etik ve adil bir bankacılık sistemine dayalı olmasını arzuladığını ifade etmiştir. Böylece, Pakistan'ın kalkınma sürecinde sadece ekonomik büyüme değil, aynı zamanda toplumsal refah ve adalet de önemli hedefler arasında yer almalıdır. Cinnah, faizsiz finans sisteminin bu değerleri daha iyi yansıttığını ve ülkenin bu yönde bir ekonomik sistem geliştireceğini belirtmiştir (State Bank of Pakistan, 1948). 1950'li yıllarda varlıklı toprak sahiplerinin mevduatlarını ülkenin kırsal kesimlerdeki ihtiyaç sahibi çiftçilere kullanırmak üzere oluşturulan kuruluş, yetersiz sermaye ve eğitilmiş personel eksikliği nedeniyle başarısız olmuştur (Wilson, 1983: 14-15). Pakistan'da 1979 yılında faizsiz bir bankacılık sistemi oluşturmak için yeni bir girişimde bulunulmuş ve 1985 yılına kadar kademeli olarak tüm bankacılık işlemlerinden faiz kaldırılmıştır. 1985'te ülkede, ticari işletmeler için finansman sağlayacak faizsiz bankacılık faaliyetleri daha

sistematik bir şekilde başlamıştır. Zamanla, bu süreç daha derinlemesine reformlar ve düzenlemelerle pekişmiştir. 1990'larda ülkedeki faizsiz bankalar, faizsiz finansal ürünlerin daha geniş çapta sunulmasına olanak sağlamış, ancak faizsiz bankacılığın gelişimi, hâlâ geleneksel bankacılık sistemlerinden tam olarak ayrılamamıştır. Pakistan'da faizsiz finansın gelişimi, zaman içinde büyük zorluklarla karşılaşsa da önemli bir yerel ve bölgesel etki oluşturarak, 1990'ların sonlarına doğru daha geniş kapsamlı bir faizsiz bankacılık yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, yalnızca dinî ideolojiyi değil, aynı zamanda ekonomik ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak hem teorik hem de pratik anlamda önemli bir dönüşüm yaşanmasına yol açmıştır (Rammal ve Parker, 2013: 21).

Sudan, faizsiz bankacılıkla tanışma sürecini 1977 yılında Suudi Prens Mohammed Al Faisal'ın Sudan Devlet Başkanı Gaafar Nimeiri ile yaptığı görüşmede başlatmıştır. Bu görüşme sırasında Al Faisal, Sudan'da bir faizsiz bankanın kurulmasını önermiş ve sonucunda, Faisal Sudan İslam Bankası (Faisal Islamic Bank of Sudan) 1978 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bu gelişme, Sudan'da faizsiz bankacılığın yayılmasını tetiklemiş ve zamanla başka faizsiz bankaların da kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1989 yılında ise Sudan hükümeti, faizli bankacılık sistemini yasaklama kararı almış ve 1991 yılında bu karar resmen uygulanmaya konmuştur. O tarihten itibaren Sudan'da sadece faizsiz bankalar faaliyet gösterebilmiştir. Bu da ülkenin finansal sisteminin tamamen İslami ilkelere dayalı bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır (Ebrahim, 2011: 4).

Faizsiz finans, Avrupalı finansal kuruluşlar tarafından da kârlı bir fırsat olarak görülmüş ve Avrupa'da 1970'lerin sonlarında gelişmeye başlamıştır. Batı dünyasında da etik veya sosyal sorumluluk esaslarına dayalı finansal sistemler bu modelle benzerlik göstermiştir. Hatta Lüksemburg Avrupa'da faizsiz finansın laboratuvarı sayılmaktaydı. Batı dünyasında faizsiz bankacılıktaki ilk girişimler, 1978'de Lüksemburg'da İslami Finans Evi Universal Holding S.A.'nın, daha sonra 1981'de genel merkezi İsviçre'de olan ve başkanlığını Suudi Prensi Muhammed el-Fisal'ın yaptığı Dar al-Maal al-Islami Trust'ın Bahamalar Topluluğu'nda kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Bekkin, 2007: 119). Anakara Avrupa'daki ilk şeriat uyumlu sigorta şirketi, 1983'te Bahreynli Dayanışma Grubu tarafından kuruldu. 2002'de Lüksemburg borsası, Avrupa'da sukuk listeleyen ilk ülke oldu (Alharbi, 2016: 119).

Batıdaki ilk faizsiz banka Lüksemburg'da kurulmuş olsa da İngiltere faizsiz finansın Avrupa'ya girmesinin kapısı olmuştur. Londra, finans merkezi olarak sahip olduğu itibar ve tarihsel deneyiminin yanı sıra, Orta Doğu ile arasındaki saat farkının az olması sayesinde, İngiltere faizsiz finans işlemleri açısından daha popüler hale gelmiştir (Iqbal ve Mirakhor, 2011: 18). İngiltere'nin yıllardır faizsiz bankacılık faaliyetlerini teşvik etmesinden dolayı Avrupa'da faaliyet gösteren faizsiz bankaların

çoğunluğu İngiltere’de bulunmaktadır. Londra’daki faizsiz finans işlemlerinin varlığı 1980’lere dayanmaktadır. O zamanlar Körfez İş Birliği Konseyi ülkelerinde bulunan faizsiz bankalar, Londra Metal Borsası aracılığıyla emtia murabaha işlemlerini likidite yönetimi aracı olarak kullanmışlardır (Wilson, 1983: 138). Ayrıca, Dar al-Mal al-Islami, 1982’de Londra’da Lüksemburg Yatırım Şirketi ve Lüksemburg Takaful Şirketi’ne fon sağlamak için bir ofis açmıştır ve bir yıl sonra DMI, İngiliz Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için Takaful UK Limited’i kurmuştur. 1983’te, al-Baraka Bank İngiltere’de faaliyet göstermek için bir lisans almış, üç farklı şehirde şube açmıştır. Ancak, düzenleyici sorunlar nedeniyle 1993’te banka olarak kapanmış, ancak bir yatırım şirketi olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir (Alharbi, 2016: 121). İngiltere’de yaşayan Müslüman nüfusunun talebi sonucunda Islamic Bank of Britain ilk özel faizsiz banka olarak kurulmuştur (Iqbal ve Mirakhor, 2011: 18).

Bosna Hersek’te faizsiz bankacılık sistemine yönelik girişimler, 1992 yılında Vakufska Bank d.d. Sarajevo’nun kurulmasıyla başlamıştır. O dönemde yasal düzenlemelerin karma bir sisteme izin vermemesine rağmen banka, şeriat prensipleri yerine faizli bankacılık yöntemleriyle faaliyet göstermeye başladı, bu nedenle girişim başarısız oldu. Ardından, 1996 yılında Orient Bank d.d. Sarajevo, faizsiz finans prensiplerine dayalı bir banka kurma yönünde bir adım atmış, şeriat kurallarına uygun kâr payı sunmaya başlamıştır. Ancak, bankanın ihtiyaç duyduğu sermayeyi toplayamaması nedeniyle, faaliyetlerini sürdürememiş ve kapanmak zorunda kalmıştır (Ergun ve Djedovic, 2011: 1).

Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1984 yılında Kuzey Amerika İslam Vakfı’nın üyelerinin Amana Fonları ve yatırım fonlarını piyasaya sunmasıyla faizsiz bankacılık faaliyetleri başladı. 1986’da Amana Gelir Fonu faaliyete geçti. Daha sonra ülkede faizsiz finansın önemli bir dönüm noktası, 1990’ların sonlarına doğru yaşandı. Bu dönemde, United Bank of Kuwait’in New York şubesine, Para Birimi Denetçisi Ofisi tarafından faizsiz perakende bankacılığı hizmetleri sunulabilmesi için iki yorumlayıcı mektup verildi. İlk onay mektubu 1997 yılında yayımlandı. Bu mektup, Samad Group/CIHF Partners tarafından geliştirilen bir konut finansmanı ürünü olan kiralama-sahip olma sistemini içeren bir sözleşmeye dayanıyordu. Bu, finansın faizsiz ve etik prensiplere uygun bir şekilde uygulanmasına yönelik ilk adımlardan biriydi (Goud, 2009: 20). ABD’de faaliyet gösteren faizsiz bankalar, Banka Holding Şirketi Yasası ve Uluslararası Bankacılık Yasası kapsamında mevduat güvencesine ilişkin düzenlemeler nedeniyle kâr-zarar paylaşımı esasına dayalı mevduatlar konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. SHAPE finansal kuruluşu, müşterinin zararı değil kârı paylaştığı University Bank için bir mevduat ürünü planı geliştirmiş, ancak bu ürün İslami ilkelere uygun olmadığından tercih edilmemiştir. Ayrıca, ABD’de ev veya diğer emtiaların satın alınmasını finanse eden faizsiz finans kuruluşlarının likidite sağlamak için ikincil bir pazarı yoktur. İkincil pazar alıcıları, ipotek verenin mülk sigortası ve özel ipotek sigortası yaptırmasını gerektirir ancak İslami

müşteriler, sigorta satın alamazlar çünkü bunu yapmak, kâr ve risk paylaşımı işlemine girmeme yönündeki şeriat ilkesini ihlal eder (Alharbi, 2016: 127). Kurumlar açısından bakıldığında, faizsiz finans kuruluşlarının kendi Şer'i danışma kurullarını oluşturma ya da dışarıdan Şer'i danışma hizmeti alma hakları yasal olarak mümkündür (Güçlü ve Kılıç, 2019: 284).

Faizsiz bankacılık, faizsiz finansal işlemler yapmayı hedefleyen bir sistemdir ve İslami prensipleri dayanmaktadır. Dünyada hızla büyüyen bu sektör, özellikle Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yaygınlaşmış olsa da özellikle faizsiz finansal ürünlerin artan popülerliği nedeniyle son yıllarda Batı'da yeni pazarlar ve yatırımcı çekiciliği noktasında, yatırımcıların ve finansal kurumların, faizsiz bankacılık ürünlerine ilgi göstermelerine neden olmuştur. Müslüman nüfusun inançlarına uygun finansal çözüm arayışı, özellikle Orta Doğu, Güneydoğu Asya ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde büyük bir pazar payına sahip olması bakımından sektörü hızla büyüttü.

Faizsiz bankacılık, faiz (riba) yasağını temel aldığından dolayı bireylerin ve işletmelerin faiz yükünden kurtulmalarına imkân verir. Böylece birçok Müslüman yatırımcı için cazip bir finansal alternatif sunar. Ekonomik adalet ve eşitlik ilkesine dayandığından yatırımcılar ve borçlular arasında daha adil bir ilişki kurmayı amaçlar. Risk paylaşımı ile her iki tarafın da kazanç ve kayıpları eşit bir şekilde taşınmasını sağlar. Böylece, daha temkinli ve sürdürülebilir finansal modeller sunmasıyla, kriz dönemlerinde geleneksel bankacılığa göre daha istikrarlı olabileceği öngörülür. Alkol, kumar, silah ticareti gibi haram kabul edilen sektörlerden uzak durarak sadece kâr amacı gütmek yerine toplumun refahını artırmayı amaçlayan projelere yatırım yaparlar. Ayrıca faizsiz konut finansmanı, faizsiz yatırım fonları, sukuk gibi çeşitli ürünlerle geniş bir hizmet yelpazesi sunar. Tüm bu avantajlarından dolayı faizsiz bankacılık küresel olarak finansal sistemin çeşitlenmesine imkân sağlamıştır.

1.2. Türkiye'de Katılım Bankacılığının Tarihsel Seyri

21. yüzyılda faizsiz bankalar, beytül-mal, yardım sandıkları, esnaf sandıkları, avârız vakıfları, eytâm sandıkları ve para vakıfları gibi geçmişteki kurumların faaliyetlerini bir araya getiren, bunlara yeni finansal ürünlerin eklenmesi kaydıyla bankacılık hizmeti sunan aracı kuruluşlardır. Bu bankaların İslam dünyasında ortaya çıkışının teorik temeli, onsekizinci yüzyıla kadar götürülebilir. Özellikle bu yüzyılda etkili olan yenilikçilik hareketi ile İslam iktisadı üzerine teorik tartışmalar başlamış, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ise İslam modernizmi tartışmaları ile İslam iktisadı fikri daha da şekillenmiştir. Bu iki yüzyılda devam eden teorik tartışmalar, yirminci yüzyılın ilk yarısında daha somut bir hale gelerek etkisini göstermeye başlamıştır. İslam dünyasında etkili olan düşünce akımlarının, İslam iktisadı alanında ortaya koyulan ürünler ile faizsiz bankacılığın kurulmasında öncü rol oynadıkları söylenebilir (Kızılkaya, 2012: 139).

İslam iktisadı ile ilgili telif ve tercüme faaliyetleri erken dönemlere kadar dayandırılmasına rağmen (Kızılkaya, 2012: 141) Türkiye’de faizsiz finansmana ilişkin tartışmalar 1970’lerde başlamıştır. Özellikle, yurtdışında çalışanlar, tasarruflarını ülke ekonomisine kazandırmak için toplumun ahlâkî değerlerine uygun bir yönteme ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaca çözüm olarak faizsiz, kâr ortaklığı esasına göre çalışan DESİYAB (Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş.) kurulmuştur. Banka ana sözleşmesinde, bankanın faizle veya faizsiz (kâr ortaklığı) şeklinde çalışma seçeneği, banka yönetim kuruluna bırakılmıştır. Ancak banka, 1978’den itibaren tamamen faizli çalışmaya başlamıştır (Altan, 2010: 135). Faizsiz bankaların kurulacağı ekonomik ve sosyal alt yapı bulunmasına rağmen, faizsiz bankaların aktif faaliyet göstereceği siyasî şartlar 1980’lerin ortalarına kadar elverişli değildi (Kızılkaya, 2012: 141). Ekonomik ve finansal reformların gerçekleştirildiği 1980’li yıllar, kapalı ekonomiden dışa açık piyasa ekonomisine geçişin sağlandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası piyasalara entegrasyon sağlamak amacıyla gerçekleştirilen yapısal değişiklikler çerçevesinde, para ve sermaye piyasaları yeniden yapılandırılmış ve halk, yeni finansal kurumlar ve yatırım araçları ile tanışmıştır (Özcan ve Hazıroğlu, 2000: 9). Türkiye ekonomisindeki kaynak ve döviz açığını kapatmak için yapılan finansal reformlar kapsamında, 1980’li yılların başında özel finans kurumları (ÖFK) kurulmuştur (Yıldırım, 2020: 521). 16.12.1983 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı’na istinaden Albaraka Türk Özel Finans Kurumu 21.01.1985 tarihi itibarıyla kurulmuş ve Cumhuriyet tarihinde kurulan ilk özel finans kurumu ünvanını almaya hak kazanmıştır (Atar, 2017: 1053). 1985 yılında Albaraka Türk ile birlikte Suudi Arabistan merkezli Faisal Finans da faaliyete başlamış, ardından 1989 yılında Kuveyt Türk, 1991’de yerli ilk özel finans kurumu olan Anadolu Finans, 1995’te İhlas Finans ve 1996’da Asya Finans sektöre dâhil olmuştur (Hazıroğlu, 2016: 124). Türkiye’de yaygın ve piyasaya hâkim geleneksel bankacılık karşısında yeterli derecede bir varlık gösteremeyen finans kurumları, süreç içerisinde çeşitli yasal düzenlemelere konu olmuştur. Bu çerçevede, 2001 tarihinde çıkarılan bir kanun ile Özel Finans Kurumları Birliği (ÖFKB) kurulmuştur (Kızılkaya, 2012: 141).

Özel Finans Kurumları faaliyete geçtikten sonra bazı sorunlarla karşılaştılar. Bu sorunların başında, bu kurumların banka olarak algılanmaması geliyordu. Bu kurumlar, bankacılık işlemleri sırasında bazen bankadan ziyade farklı bir kuruluş olarak kabul ediliyor ve bu durum bazı zorluklara yol açıyordu. Özellikle, bir güven kurumu olan bankacılık, sadece isminin farklı olması nedeniyle tasarruf sahipleri nezdinde itibar kaybı yaşıyor ve gereken ilgi ve dikkat gösterilmiyordu. Ayrıca, yurt içi ve yurt dışı teminat mektubu işlemlerinde, bazı muhataplar bu kurumların teminat mektuplarını kabul etmiyor ve başka bankalardan teminat mektubu talep ediyorlardı. Ayrıca uluslararası işlemlerde, muhatap bankalar ve sistem, bu kurumları banka olarak değil de sadece Türkiye’ye özgü özel şirketler olarak değerlendiriyordu. Çünkü isimlerinde banka ifadesi bulunmuyordu. Bu da kurumların faaliyet alanını daraltıyordu. Bu soruna çözüm arayışı bulmak isteyen kurumlar, bir arayışa girdiler. Konu ile ilgili hem paydaşlarıyla hem de akademiden alanda çalışmalar yapan araştırmacılarla müzakereler yaptılar ve çalıştaylar düzenlediler. Bu bilimsel

abaların bir ürünü olarak 2005 yılında “katılım bankacılığı” kavramı hem literatürde hem de mevzuatta yerini almış oldu (Hazıroğlu, 2016: 33). Aynı dönemde zel Finans Kurumları Birliği’nin adı da Türkiye Katılım Bankaları Birliği olarak değiştirildi (Jang, 2005: 404).

Türkiye’de ekonomik ve finansal gelişme ve genişlemenin yaşandığı bu dönemde, ülke yönetiminin finans politikalarında konvansiyonel bankacılık da önemli yer tutmuştur. Katılım bankalarının da bankacılık mevzuatına dahil edilmesiyle sektörde elde edilen olumlu gelişmelerden onlar da payını almıştır. Katılım bankacılığı sektörünün yapılandırılmasında alt düzenlemeler bakımından yoğun mesai harcanarak çalışıldığı ve hızla düzenlendiği gözlemlenmiştir. şubeleşme hızında artış görülmüş ve faaliyetler daha çok yurt dışı kaynaklara ve artan dış ticaret sebebiyle yabancı bankalarla ilişkilere yöneltilmiştir. Bu dönem, ilk özel sektör ve kamu kira sertifikası ihraçlarının yapıldığı, borsada ilk faizsiz endeksin oluşturulup faizsiz endekse dayalı borsa yatırım fonunun piyasaya sunulduğu, ilk faizsiz sigorta şirketi ve faizsiz portföy yönetim şirketinin kurulduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca, faizsiz finansal hizmetler alanındaki kamu kurumları ile yapılan sözleşmeler, sektörün hassasiyetlerine uygun şekilde yeniden gözden geçirilip düzenlenerek, ekonomiye daha güçlü bir entegrasyon sağlanmıştır. 2005’ten günümüze kadarki dönemde; faizsiz finansın istikrarlı bir büyüme ve yükseliş trendi göstermesiyle birlikte, kamu katılım bankalarının kurulması, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi gibi yeni hizmetlerle gelişme artarak devam etmiştir (Görmüş ve Yabancı, 2019: 126-127). 2015 yılında devlet eliyle açılan ilk faizsiz banka olan Ziraat Katılım Bankası A.ř. kurularak faizsiz bankacılık sektörüne kamu desteği sağlanmıştır. Bir yıl sonra Vakıf Katılım Bankası A.ř. kurulmuştur. Çok geçmeden 2018 yılına geldiğinde TKBB bünyesinde, katılım bankacılığında şer’i standartlaşmanın ve kontrolün etkin biçimde yapılması hedefiyle Merkezi Danışma Kurulu faaliyetlerine başlamıştır. 2019 yılında Türkiye Emlak Katılım Bankası nc kamu katılım bankası olarak sisteme katılmıştır. Katılım bankalarının hem nicel olarak artması hem de faaliyetlerini genişletmelerinin ardından, kamuda faizsiz finasta organizasyonel yapılanmanın geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Mevcut ihtiyaçlara çözüm olarak 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde “Katılım Finans Dairesi Başkanlığı” ve TCMB çatısı altında “Katılım Bankacılığı Müdürlüğü” kurulmuştur (Canbaz, 2022: 41-42).

2024 yılı itibariyle Türkiye’de tüm bölgelerde şubeleşerek faaliyet gösteren  kamu  özel olmak üzere 6 adet katılım bankası bulunmaktadır. Bunlar; Albaraka Türk Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası. Ayrıca 1985 yılında bankacılık faaliyetlerine başlayan ancak 2023 yılı sonlarında niteliği katılım bankası olarak değiştirilen Dünya Katılım Bankası, 2022 yılında kurulduktan sonra 2023 yılında faaliyet izni alan diğital katılım bankalarından Tom Bank ve Hayat Finans Katılım Bankası da finans sektöründe yer almışlardır.

1.3. Faizsiz Bankacılıkta Şeriat Yönetim Çerçevesi³

İyi yapılandırılmış bir şeriat yönetim çerçevesi, kapsamlı bir düzenleyici ve denetleyici altyapı için büyük önem taşımaktadır. Faizsiz bankalar, uygulamalarının uygunluğunu sağlamak için bu çerçeveye uymak zorundadır ve bu, faizsiz finansın geleceği için hayati bir rol oynamaktadır. Şeriat yönetimi, faizsiz finans uygulamalarının İslam hukukuna uygun şekilde yürütülmesini sağlamak açısından kritik bir öneme sahiptir; çünkü bu alandaki yetersiz bir altyapı, uyum sürecini zayıflatılabilir ve sistemin meşruiyetini tehlikeye atabilir (Güney, 2009: 47-48).

İslami Finansal Hizmetler Kurulu'na (IFSB) göre, şeriat yönetim çerçevesi, bir faizsiz finans kurumunun, şu yapı ve süreçlerde etkin ve bağımsız bir şeriat uygunluk denetimi sağladığı kurumsal ve örgütsel düzenlemeleri ifade eder (IFSB, 2006):

1. İlgili şeriat fetvalarının veya kararlarının verilmesi,
2. Bu şeriat kararlarının kurum çalışanlarına iletilmesi,
3. İç şeriat uygunluk inceleme veya denetimi,
4. Yıllık şeriat uygunluk incelemesi veya denetimi ile iç denetimin doğrulanması.

Şeriat yönetim çerçevesi, faizsiz bankacılık ürün ve operasyonlarının şeriat ilkelerine uygun olmasını sağlamak için bir şeriat danışma kurulu oluşturulmasını talep etmektedir. IFSB'nin şeriat yönetim sistemiyle ilgili bazı kılavuz ilkeleri bulunmaktadır: Süreçlerin öncesi ve sonrası, yeterlilik, bağımsızlık, gizlilik ve tutarlılık (Wardhany ve Arshad, 2012: 3). Ayrıca, atanan şeriat alimleri etkili şeriat yönetim sisteminde önemli bir rol oynar. Şeriat kurulu, faizsiz finans kurumlarının güvenilirliğini sağlama ve artırmada önemli bir konuma ve ayrıca toplu içtihat yoluyla fetva verme yetkisine sahiptir. Bu kurullar, bankaların uygulamalarının İslam hukuku ile uyumlu olup olmadığını denetler. Eğer bir ürün, faiz veya diğer yasaklı uygulamalar içeriyorsa, bu ürünler onaylanmaz. Kurul üyeleri genellikle İslam hukukunda uzmanlaşmış akademisyenler ve dinî liderlerden oluşur. Danışma kurulları, bankalara yalnızca şeriatla uyumlu ürünler geliştirmeleri konusunda rehberlik etmekle kalmaz, aynı zamanda etik ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini de sağlar (Iqbal ve Mirakhor, 2004: 46).

³ Literatürde “the shariah governance framework” olarak geçen kavram, faizsiz finans kuruluşlarının yönetim kurulu, yönetim kadrosu ve şeriat komitesinin etkin denetimi, sorumluluğu ve hesap verebilirliğini sağlamaya yönelik örgütsel düzenlemeler bütünü ifade etmekte ve Türkçeye şeriat yönetim çerçevesi, şer’i yönetim ya da fikhî yönetim şeklinde çevrilmiştir.

Şeriat'ın kutsal kaynakları olan Kur'an ve Sünnet, Müslümanlara sonsuz ilkelere sahip bir set sunmuştur, ancak her çağın pratik durumlarına uygulanması ictihad yapılmasını gerektirir. Bu, birçok âlimin bireysel görüşlerinin önemli bir rol oynayarak kesin sonuçlara ulaşmasına dayanan bir danışma sürecidir. Bu süreç, bazen aynı soruya farklı şeriat denetim kurulları tarafından farklı yanıtlar verilmesine yol açabilir. Şeriat denetim kurulları, İslam hukuku alanında uzmanlaşmış âlimlerden oluşmakta olup, karşılarına çıkan meseleleri kolektif içtihat çerçevesinde müzakereler yoluyla değerlendirmekte ve kararlarını bu süreç sonucunda almaktadır.

Şeriat kurulunun rolleri makro ve mikro düzeyde olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Makro düzeyde, şeriat kurulları merkez bankası veya düzenleyici otorite seviyesinde yer alır. Bu kurullar, fetvaların uyumlaştırılması ve standartlaştırılmasında önemli roller oynar ve İslami finans kurumlarının en yüksek şeriat otoritesi olarak görev yapar (Wardhany ve Arshad, 2012: 9).

Mikro düzeyde, şeriat kurulları faizsiz finans kurumlarındaki iç şeriat kurulları veya şeriat danışmanlık firmaları olarak işlev görebilir. Mikro düzeydeki şeriat kurulları şu sorumluluklara sahiptir: Ürün geliştirme ve yapılandırma süreçlerine katılma, şeriat ile ilgili konuları gözden geçirme ve onaylama, fetva ve şeriat denetimi yayımlama, yıllık şeriat uyumluluk sertifikası hazırlama (McMillen, 2006:48; Wardhany ve Arshad, 2012: 10), bu kurumların hisse senetleri, sukuk ve diğer iş alanlarındaki yatırımlarının şeriat uyumluluğunu sağlama (Ayub, 2007: 98) ve zekât hesaplama. Genel olarak, şeriat kurullarının rolleri üç ana alanda yoğunlaşır: Kolektif içtihat yoluyla fetva yayımlama, denetim ve gözden geçirme (Wardhany ve Arshad, 2012: 3). Seçilmiş bazı ülkelerdeki şeriat ya da danışma kurullarının işleyişi aşağıda özetlenmiştir.

1.3.1. Bangladeş

Bangladeş, yüzde 80'den fazlası Müslüman olan, kültürel ve sosyal hayatta da İslami yaşam tarzını benimsemiş ülkelerden biridir. Bu inanç yapısı ile halkın İslami finansı kabul etmeleri ve sektörün büyümesine öncülük etmeleri doğru orantılıdır (Alam vd, 2019: 122). Bangladeş, 30 Mart 1983'te İslami Bank Bangladesh Limited'in faaliyetlerine başlamasıyla faizsiz bankanın kurulduğu Güneydoğu Asya'daki ilk ülke olmuştur (Hassan vd., 2017: 4). Bangladeş'te 10 özel İslami banka bulunmaktadır, ayrıca bazı konvansiyonel ticari bankaların da faizsiz bankacılık şubeleri ve yine geleneksel bazı bankaların bünyesinde, yalnızca İslami finansal hizmetler sunan İslami bankacılık penceresi bulunmaktadır. (Alam vd, 2019: 122). Bangladeş'in faizsiz bankacılık veya faizsiz finans sektörü için kuruluş aşamasında ayrı bir kanun veya yasa tasarısı bulunmamaktaydı. Ancak sektör, geleneksel finans sektörüyle ilgili önceden var olan yasalara ve kanunlara eklenen maddeler, yönergeler ve hükümlerle düzenlenmekteydi. Daha etkin bir denetim için, Bangladeş İslam Bankaları

Merkezi Şeriat Kurulu (CSBIBB), 2002 yılında kurulmuştur. Ülkedeki bankacılık sektöründe şeriat yönetiminin standart hale getirilmesini sağlamak amacıyla bir çatı forumu olarak hâlâ faaliyet göstermektedir. CSBIBB, faizsiz bankaların ve faizsiz şubeleri veya pencereleri olan bankaların, tüm faizsiz bankacılık işlemlerinde şeriat prensiplerini uygulamalarını denetlemeyi ve desteklemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, CSBIBB, Bangladeş hükümeti, Bangladeş Merkez Bankası, diğer düzenleyiciler ve üye bankalarla iş birliği yaparak, Bangladeş'teki faizsiz bankacılıkta şeriat hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Üye bankaların desteklenmesi için CSBIBB, banka personeli için eğitim programları düzenlemekte, şeriat bankacılığı ve finansının önemini vurgulayan görüş alışverişi programları organize etmektedir (Hassan vd., 2017: 12). Özel faizsiz bankaların şer'i danışma kurulu oluşturması, Bangladeş Merkez Bankası'nın yönergelerine göre isteğe bağlı gibi görünse de her İslami bankanın ve faizsiz yatırım şirketlerinin bağımsız bir danışma kuruluna sahip olması tavsiye edilmiştir. Zorunlu olmamakla birlikte İslami bankalar ve finansal kuruluşlarda kurul üyeleri sayısı 4 ile 12 arasında değişmektedir (Alam vd, 2019: 28).

Bir düzenleyici olarak, Bangladeş Merkez Bankası kuruluşundan yıllar sonra faizsiz bankaların ihtiyaçlarını desteklemek amacıyla 2009'da faizsiz bankacılık yönergeleri yayınlamıştır. Ancak Merkez Bankası, şer'i danışma kurulu raporlarını sadece yıllık olarak kontrol etmektedir. Şeriat yönetim mekanizmalarının genellikle hükümet ve düzenleyici kurumlar tarafından başlatılması ve yasalar, kurallar ve düzenlemeler olarak uygulanması beklenir. Ancak Bangladeş'in kendi İslami bankacılık yasasının olmaması ve faizsiz bankaların AAOIFI veya IFSB gibi uluslararası standartlara uyma zorunluluğunun bulunmaması, şer'i yönetim mekanizmalarının oldukça esnek olmasına sebebiyet vermiştir. CSBIBB üyeleri, Merkez Bankası'nın İslami bankacılık yönergelerinin hükümlerinden yararlanarak sorumluluğu yönetim kuruluna devretmeyi tercih etmektedir. Bu da bağımsız ve objektif bir denetimi mümkün kılmamaktadır (Hassan vd., 2017: 19-20).

Bangladeşteki faizsiz bankacılık sektöründe bir standartlaşmanın olmadığını iddia eden pek çok çalışmaya atıf yaparak, İslami finans sektörünün sorunlarını dile getirdiği çalışmasında çözüm önerileri olarak Alam ve arkadaşları (2019: 30), faizsiz bankaların, bankacılık faaliyetlerini geliştirmek için şeriat incelemesi, şeriat risk yönetimi ve şeriat araştırma ve geliştirme gibi ek bölümler kurarak şeriat sekreteryası departmanlarını genişletmelerini tavsiye eder. Şeriat prensiplerinin etkili bir şekilde uygulanması için kurumsal ve bağımsız bir danışma ve denetleme kurulunun aktif bir rol oynaması önem arz etmektedir. Bu amaçlarla şube düzeyinde yapılan faaliyetleri, denetlenen şube sayısını, şeriat ihlallerinin olduğu alanları, bu alanlarda şeriat uyumluluğunu sağlamak için alınan önlemleri, yasaklanmış gelir kaynaklarını, bu gelirlerin kullanımını ve zekât ödemelerini içerebilecek bir danışma kurulu raporunun mutlak olarak hazırlanması gerekmektedir. Ullah (2014: 194), bankaların İslami açıdan bilgili yeterli sayıda çalışan atamaları, lojistik destek sağlamaları ve şeriata uyum/uyumsuzluk için ödül/ceza sistemi getirmeleri

gerektiğini savunur. Faizsiz bankalara özel kurallar, düzenlemeler, yasalar, düzenleyici kurumlar ve bu mekanizmalar üzerinde merkezi bir kontrol mekanizmasının bulunması gerektiğini savunan Hassan ve arkadaşları (Hassan vd., 2017: 19-20), uluslararası uygulamaların kabul edilmesi ve ulusal standartların, AAOIFI ve IFSB gibi uluslararası kriterlerle uyumlu hale getirilmesini önermekte ve Bangladeş Merkez Bankasının, Uluslararası tanınırlığı artırmak ve güveni sağlayabilmek için bir merkezi şariat kurulu oluşturmasını veya mevcut CSCIB'yi düzenlemesini tavsiye etmişlerdir. Ayrıca, bu kurumların sadece vitrin olarak kullanılmadığından emin olmak için hesap verebilirlik mekanizmalarını oluşturulmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

1.3.2. Malezya

Malezya, faizsiz finans alanında dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olarak hem geleneksel finansal ürünler hem de yeni faizsiz finansal araçlar konusunda son yıllarda kayda değer çalışmalara imza atmaktadır. Faizsiz finansal sistemin hızlı büyümesi, Malezya'nın küresel faizsiz finans sistemine entegrasyonunu da önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bugün Malezya, faizsiz finansal araçlar ve faizsiz bankacılık konusundaki gelişmişlik seviyesi ve deneyimiyle bu sistemin en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Son yıllarda, Malezya; kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, ulusal finansal altyapının iyileştirilmesi, şariata uygun yasal çerçevenin oluşturulması ve küresel faizsiz finans sisteminde daha güçlü bir şekilde yer edinme anlamında yoğun çalışmalar yürütmektedir (Gedikli ve Erdoğan, 2019: 253, 260).

Malezya faizsiz finansın devlet desteği ile sistematik ve planlı bir şekilde gelişme göstermesinden dolayı incelenmeye değer bir ülkedir (Görmüş ve Yabancı, 2019: 113). Ülkede faizsiz finans kuruluşlarında karma bir sistem uygulanmaktadır. Bu sistem, her bir kuruluşta hem merkezi bir şariat kurulu hem de şirket bünyesinde bir şariat kurulu bulunmasını öngörür (Esen ve Karabacak, 2014: 7). Faizsiz finans sisteminin güvene dayalı ve sürdürülebilirlik ilkelerini esas alarak faaliyet göstermesinin önemli etkenlerden birisi olan merkezi fetva heyetinin bulunması konusunda Malezya sektörde büyük bir gelişme göstermiştir. Malezya ile birlikte merkezi fetva heyeti sistemi olan Müslüman ülkeler BAE, Bahreyn, Endonezya, Bangladeş, Pakistan ve Sudan'dır. (Gedikli ve Erdoğan, 2019: 260). 2021 yılında da Türkiye'de merkezi danışma kurulu oluşturulmasına dair yönetmelik yayınlanmıştır.

Malezya Merkez Bankası'nın (Bank Negara Malaysia/BNM) Şariat Danışma Konseyi (SAC), Mayıs 1997'de Malezya'daki faizsiz finans alanında en yüksek şariat otoritesi olarak kurulmuştur. SAC, İslami bankacılık, tekafül (İslami sigortacılık), faizsiz finans ve diğer şariat ilkelerine dayalı faaliyetler için İslami hukuk hükümlerini belirleme yetkisine sahiptir. Ayrıca SAC, Malezya Merkez

Bankası'na şeriat konularında danışmanlık yapar ve tüm İslami bankacılık ve tekaful ürünlerini şeriat ilkelerine uygunluk açısından onaylar. 2009 tarihli Malezya Merkez Bankası Yasası ile SAC'in rolü güçlendirilmiş ve faizsiz bankacılık, tekaful ve faizsiz finansla ilgili şeriat konularında tek yetkili otorite olarak kabul edilmiştir. SAC'in kararları, diğer şeriat kurulları veya komitelerinin çelişen kararlarına üstünlük sağlar. Ayrıca mahkemeler ve hakemler, faizsiz finans işlemleriyle ilgili davalarda SAC'nin kararlarına başvurmak ve bu kararlara uymak zorundadır. SAC, bankacılık, finans, ekonomi, hukuk ve şeriat uygulamaları konusunda uzman olan şeriat âlimleri, hukukçular ve piyasa uzmanlarından oluşmaktadır. Bu uzmanlar özellikle faizsiz finans alanında geniş deneyime sahiptirler (Bank Negara Malaysia, (t.y.), <https://www.bnm.gov.my/committees/sac-old>). Ayrıca, merkezi şeriat danışma kurulunda görev alan kişilerin herhangi bir faizsiz finans kuruluşunda veya bu kuruluşlar adına çalışmasına izin verilmez. Buna karşılık, faizsiz finans kuruluşları bünyesindeki şeriat kurullarında görev yapan kişiler, yalnızca belirli bir alanda faaliyet gösterebilir. Malezya'da sigortacılık ve bankacılık sektörleri ayrı alanlar olarak tanımlandığı için bu kurallar çerçevesinde hareket edilir (Esen ve Karabacak, 2014: 7).

BNM şeriat yönetim çerçevesine göre, şeriat komitesi üyelerinin nitelikleriyle ilgili bazı kriterler şunlardır (Wardhany ve Arshad, 2012: 5);

1. Şeriat komitesi üyesi Müslüman olmalıdır.
2. Şeriat komitesi üyelerinin çoğunluğu, fıkıh usulü veya muamelat fıkıhı alanlarını içeren Şeriat alanında en az lisans derecesine sahip olmalıdır.
3. Üyelerin çoğunluğunun, yazılı ve sözlü Arapçada güçlü bir yeterlilik ve bilgiye sahip olması, ayrıca Malayca ve İngilizce dillerini iyi derecede anlaması beklenir.
4. Şeriat komitesi, finans ve hukuk gibi ilgili alanlardan uzmanları içerebilir.
5. Şeriat komitesi, tercihen nitelik, deneyim ve bilgi açısından çeşitli geçmişlere sahip üyelerden oluşmalıdır.

Hızla büyüyen faizsiz finans sektörünü daha da geliştirmek için eğitim ve Ar-Ge çalışmalarına destek veren Merkez Bankası 2005'te faizsiz bankacılık ve finans endüstrisi ile ilgilenenlere mesleki eğitim verecek olan INCEIF'i (Uluslararası İslami Finans Eğitim Merkezi) ve 2008'de aynı alanda ar-ge çalışmalarını sürdüreceği olan ISRA'yı (İslami Finans için Uluslararası Şeriat Araştırmaları Akademisi) kurdu (Haneef, 2020: 392). BNM ve ISRA'nın şeriat denetim çerçevesi geliştirme girişimi, İslami finans kurumlarının yalnızca danışma açısından değil Şer'i denetim konusunda da sektör için uluslararasılaşma anlamında önemli bir adım sayılmaktadır (Abdul Rahman, 2011: 141).

Malezya’da faizsiz Finans kurumları, mevcut AAOIFI muhasebe standartlarını finansal rapor hazırlamada bir referans olarak kullanmaktadır (Mohammed vd., 2015: 423). Ancak hem merkezi şariat komitesi hem de bankaların kendi danışma kurulları olduğundan AAOIFI şariat standartları zorunlu değildir.

1.3.3. Bahreyn

Bağımsızlığının ilk yıllarında Bahreyn’de faizsiz bankacılık sektörünün büyüme hızı çok yavaştı. Yalnızca 1994’e kadar bir offshore bankacılık birimi ve faizsiz bankalar bulunmaktaydı. Ancak Körfez savaşı sonrası petrol fiyatlarının artması mudarebe, icare, sukuk gibi faizsiz ürünlere olan talebi artırdı ve bu da büyüme hızının yukarı doğru gelişme kaydetmesine sebep oldu (Mokhtar, 2007: 4). Bahreyn, nispeten küçük bir ekonomi olmasına rağmen, petrol talebine dayalı bölgesel avantajları ustaca değerlendirdiğinden dolayı Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi’ndeki finansal merkez olma statüsünü sürdürmektedir. Bunun nedeni, özellikle faizsiz bankacılık ile ilişkili daha iyi düzenleyici çerçeveye sahip olmasıdır (Yıldırım ve Yıldırım, 2018: 39).

Bahreyn Krallığı, kendisini faizsiz finans alanında uluslararası bir merkez olarak konumlandırmayı hedeflemiş ve son yıllarda popüler hale gelen finansman araçlarının çoğuna öncü olmuştur (Yıldırım ve Yıldırım, 2018: 38). Bu doğrultuda, Bahreyn Merkez Bankası (CBB), kapsamlı bir düzenleyici çerçeve sunarak hem yerel hem de uluslararası faizsiz finans kuruluşlarının ülkede faaliyet göstermesini teşvik etmektedir. Ayrıca Bahreyn, faizsiz finansın geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan birçok merkezi kuruluşa ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, İslami Finansal Kurumlara yönelik Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), Likidite Yönetimi Merkezi, Uluslararası İslami Finansal Piyasası (IIFM) ve İslami Uluslararası Derecelendirme Ajansı (IIRA) bu kuruluşlar arasında öne çıkmaktadır. Şariata uyumlu ürün ve hizmetlerin çeşitliliği ile dikkat çeken Bahreyn’in finansal sistemi, perakende ve toptan bankacılıktan oluşmaktadır ve bu sistemin tek düzenleyici otoritesi, Bahreyn Merkez Bankası’dır (Hidayat ve Abduh, 2012: 79-80).

AAOIFI, dünya genelinde 45 ülkeden merkez bankaları, düzenleyici otoriteler, finansal kurumlar, muhasebe ve denetim firmaları ve hukuk firmalarını içeren geniş bir kurumsal üye ağıyla iş birliği yapmaktadır. IIFM, İslam hukukuna uygun finansman araçlarını geliştirmek, kurumsal ve ticari finansman işlemlerinde rehberlik sağlamak ve ikincil piyasa menkul kıymet işlemlerini teşvik etmek amacıyla 2002 yılında Emirlik Kararnamesi ile kurulmuştur. 2002 yılında Bahreyn’de kurulan IIRA, faizsiz finans kurumlarının ve sermaye piyasası araçlarının uluslararası düzeyde değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Kurum, çok taraflı kalkınma kuruluşlarını, bankaları ve finansal kurumları desteklerken, Bahreyn Merkez Bankası tarafından resmi bir dış kredi

değerlendirme kuruluğu olarak tanınmıştır. IIRA, kuruluşların mali gücünü, güvenilirlik riskini, kredi değeriğini ve İşlam hukukuna uyumluluğunu derecelendirme gibi görevler üstlenmektedir. İşlami Bankalar ve Finansal Kuruluşlar Genel Konseyi (CIBAFI), faizsiz finans piyasalarının gelişimini desteklemek, faizsiz finans kuruluşları arasında iş birliğini teşvik etmek ve bu kuruluşlar için küresel bir şemsiye görevi görmek amacıyla kurulmuştur. Ayrıca, düzenleyici organlarla daha iyi bir anlayış geliştirmeyi ve alınan kararların paylaşılmasını amaçlamaktadır. şeriat inceleme bürosu ise işletmelerin fikir alişverişinde bulunmalarını kolaylaştırmak ve enerji, tarım, ilaç, emlak, ticaret ve perakende gibi alanlarda İşlam hukuku perspektifini sunarak İşlami finansın genişleyen pazarlarına katkıda bulunmaya yönelik faaliyet göstermektedir. Geniş bir hizmet yelpazesi sunan büro, İşlam hukuku denetleme kurulu, dış İşlam hukuku denetimi, danışmanlık, sertifikasyon (fetva), öz sermaye tarama ve iç İşlam hukuku denetimi gibi alanlarda uzman hizmetler sağlamaktadır (Akkaş, 2017: 8).

şeriata uymama riski faizsiz bankaların ve endüstrinin varlığı ve gelişimi üzerinde ciddi sonuçlara sahiptir. Bu nedenle etkili bir şeriat gözetim ve yönetim çerçevesine duyulan ihtiyaç karşılamak için (Kasi ve Mahmood, 2019: 80) CBB şeriat yönetimi modülünü hayata geçirmiştir. Bu modülün temel unsurları şunlardır;

1. **şeriat Denetim Kurulu (SSB):** Faizsiz finans kuruluşlarında faaliyetlerin ve ürünlerin şeriata uygunluğunu denetleyen bir kurulun oluşturulmasını zorunlu kılar. Kurul üyelerinin bağımsız olması ve uygun niteliklere sahip olmaları gereklidir.
2. **şeriat Danışma ve Koordinasyon:** Kurumların şeriat uyumu ile ilgili danışmanlık hizmeti alması ve bu süreçleri koordine etmesi için bir yapı oluşturulmasını şart koşar.
3. **İç şeriat Denetim Sistemi:** Bankaların şeriat uyum süreçlerini iç denetim mekanizmalarıyla izlemeleri gereklidir.
4. **şeriat Uyumu ile İlgili Raporlama:** şeriat uyumu ve denetim süreçlerinin düzenli olarak raporlanmasını ve Merkez Bankası'na sunulmasını talep eder.
5. **Bağımsız Dış Denetim:** Faizsiz finans kuruluşlarının şeriata uygunluklarını teyit etmek için bağımsız dış denetim yapılmasını zorunlu kılar.

Bu modül, şeffaflığı artırmayı, şeriat uyumunu güçlendirmeyi ve faizsiz finans kuruluşlarının uluslararası standartlara uygun bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, denetim ve raporlama süreçleri için net rehberlik sağlar. (Central Bank of Bahrain [CBB], 2016) Bahreyn'deki faizsiz bankalar, AAOIFI gereklilikleri, IFSB yönergeleri ve CBB'nin yeni şeriat yönetim modülü doğrultusunda, şeriat Denetim Kurulu (SSB) aracılığıyla bir şeriat yönetim yapısı oluşturmuşlardır. Ancak, SSB üyelerinin seçimi ve raporlaması konularında bankalar arasında farklı uygulamaların düzenlenmesi, üyelere yönelik eğitim programlarının yetersizliği ve SSB karar alma

süreçlerinin şeffaflığı ve fetva/raporların yayımlanması konularında geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Araştırmalar, nitelikli şeriat uzmanı eksikliği, üyelerin birden fazla kurulda yer alması, çıkar çatışması riski, şeriat kurullarının bağımsızlığı, fetva kararlarının standardizasyonu ve şeriat titizliği gibi zorlukların giderilmesi için Bahreyn'deki İslami bankaların bu sorunların bir kısmını çözmek için uygun risk yönetimi stratejileri geliştirdiğini kaydetmiştir (Kasi ve Mahmood, 2019: 81).

Bahreyn Merkez Bankası, tüm bankaların AAOIFI'nin yönetim standartlarına uygun olarak bağımsız bir şeriat denetim komitesi kurmasını ve tüm İslami banka lisans sahiplerinin, AAOIFI tarafından yayınlanan tüm muhasebe standartlarına ve AAOIFI'nin geçerli şeriat kurulunun kararlarına uymayı şart koşturmaktadır. SSB, varlığın meşruiyeti söz konusu olduğunda öncelikle AAOIFI şeriat standartlarının ve ikinci olarak Bahreyn yasalarının önceliğini kabul etmiştir. Ancak yapılan bir araştırmaya göre, SSB finansal hakların korunmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamasına rağmen servetin dolaşımı ve belirli alanlarda şeriat'ın amaçlarına tam olarak ulaşamadığını ortaya koymaktadır (Khalid vd., 2018: 5, 13; Hassan vd., 2024: 126). Farklı çalışmalarda, Bahreyn'deki faizsiz bankaların AAOIFI muhasebe standartlarına tam olarak uyduğu; yönetim standartlarında belirtilen şeriat yönetiminin ise çoğu yönünü uyguladığı belirtilmiştir (Sarea ve Hanefah, 2013: 139; Hidayat ve Al-Khalifa, 2018: 70). Ayrıca bankacılık işlemleri konusunda SSB, resmi otoriteleri ve Bahreyn mahkemelerinin egemenliğini kabul etmiştir (Hassan vd. 2024: 126).

1.3.4. İngiltere

İngiltere'deki faizsiz bankalar, sundukları finansal ürün ve hizmetlerin İslam hukukuna (şeriat) uygunluğunu sağlamak amacıyla şeri danışma kurulları oluşturmuşlardır. Bu kurullar, banka faaliyetlerinin İslami prensiplere uygunluğunu denetler ve gerekli fetvaları verir. Birleşik Krallık'ta 2001 ile 2013 yılları arasında finansal hizmetlerin düzenlenmesinden ve denetlenmesinden sorumlu olan bir devlet kurumu olan Financial Services Authority'nin (FSA) temel görevi, finansal piyasaların istikrarını sağlamak, tüketicilerin korunmasını temin etmek ve finansal sistemin etkin bir şekilde işlemesini güvence altına almaktır. FSA, İslami firmalar tarafından danışmanlık yapılan alimlerin uygunluğunu değerlendirebilecek bir konumda değildi. Ancak, faizsiz finansın genel düzenlemelerine ve bu finansal ürünlerin tüketicilere nasıl sunulduğuna odaklanmıştı. Daha genel olarak, IFSB ve AAOIFI gibi kuruluşlar tarafından ortak şeriat standartlarının geliştirilmesi yönündeki çabaları desteklemekteydi (Ainley vd., 2007: 16). 2013'te Birleşik Krallıktaki finansal düzenleme yapısının değişmesiyle FSA'nın görevleri, bankalar ve büyük finansal kuruluşların finansal sağlamlıklarını denetleyen Prudential Regulation Authority (PRA) ve tüketici haklarının

korunması ve finansal piyasa düzenlemeleri ile ilgilenen Financial Conduct Authority'ye (FCA) devredildi. Ancak bu kurumların da faizsiz bankaların şer'i Standartlaşma konusuna bakış açısı değişmedi. FCA ve PRA, bu süreçlerin şeffaf, güvenilir ve yasal düzenlemelere uygun şekilde işletilmesini talep etmektedir. FCA, özellikle tüketici koruması ve ürünlerin doğru sunumu konusuna daha fazla odaklanırken, PRA, finansal istikrar ve risk yönetimi açısından bankaların uygunluğunu denetler (Financial Conduct Authority [FCA], (t.y.), <https://www.fca.org.uk/> ve Bank of England, (t.y.), <https://www.bankofengland.co.uk/prudential-regulation>).

Dünyada küresel etik finans standardını benimseyen ilk banka olan Al Rayan Bank, sunulan ürün ve hizmetlerin şeriata uygun olmasını ve uygun kalmasını sağlamak amacıyla, faizsiz finans ve şeriat konusunda deneyimli alimlerden oluşan bir komite atamıştır. Pakistan'daki İslam Ekonomisi Merkezi'nin ve AAOIFI şeriat kurulunun mevcut başkanı olan Şeyh Muhammed Taqi Usmani, bankanın gelişimine yönelik tavsiyeleri, rehberliği ve katkısı ile bir süre Al Rayan Bank'ın Komitesine de başkanlık yapmıştır. Şeriat Denetleme Komitesi'ni, bankanın şeriata uygun kalmasını sağlar ve bunu bir hukuki görüş (fetva) yayınlayarak onaylar. Şeriat uyumu bankanın faaliyetlerinin merkezinde yer alır ve tüm ürünlerinin web sitelerinde komite tarafından yayınlanan şeriat sertifikasına uyum sağladığını iddia ederler (Al Rayan Bank, (t.y.), <https://www.alrayanbank.co.uk/>).

Şeriata uygun bir İngiltere bankası sloganı ile faaliyet gösteren Gatehouse'un Şeriat Denetleme Kurulu SSB, bankadan bağımsız olan ancak bankanın faaliyetlerini denetlemekte aktif olan bireysel şeriat uzmanlarından oluşur. SSB, banka tarafından girilen işlem belgelerini ve diğer sözleşmeye dayalı yükümlülükleri kontrol eder. SSB, ürünleri ve hizmetleri inceler, bunların şeriat ilkelerine uygun olduklarından emin olmak için operasyonları denetler. SSB, bankacılık ve finans işlemleri alanında tanınmış şeriat uzmanlarından oluşur (Gatehouse Bank, (t.y.), <https://gatehousebank.com/our-shariah-approach>).

Bank of London ve The Middle East (BLME), ülkedeki diğer faizsiz bankalar gibi tüm faaliyetlerinde şeriat ilkelerini savunmayı hedeflemiş ve finansal faaliyetlerinde kendilerine rehberlik ve tavsiyelerde bulunacak bir şeriat denetleme kurulu oluşturmuştur. BLME Şeriat Denetleme Kurulu, ticari faaliyetlerin yanı sıra finansı da kapsayan İslam hukukunun bir dalı olan Muamelat Fıkhi konusunda uzmanlaşmış, İslam alimlerinden oluşan bağımsız bir gruptur. Şeriat Denetleme Kurulunun görevi şunlardır (BLME, (t.y.), <https://www.blme.com/>);

- BLME'nin şeriata uygun bir şekilde yürütülmesini sağlamak için faaliyetleri denetlemek.
- BLME'ye şeriata uygunluk konularında rehberlik etmek ve tavsiyelerde bulunmak.
- Yeni ürün ve hizmetlerin yapılandırılmasına ve şeriat onaylarına yardımcı olmak.

- Banka için şeriata uygunluk belgesi yayınlamak amacıyla BLME'nin faaliyetleri, anlaşmaları ve işlemleri ile yıllık rapor ve hesaplarının incelemesini yapmak.
- Hissedarlara hisse senetleri üzerinden ne kadar zekât ödeneceğini bildiren yıllık bir zekât Beyanı yayınlamak.

İngiltere'de faaliyet gösteren diğer faizsiz bankalar da benzer şekilde kendi Şer'i danışma kurullarına sahiptir. Bu kurullar, bankaların İslami finans prensiplerine uygun hareket etmelerini temin eder, onları denetler ve müşterilere güvence sağlar.

1.3.5. Türkiye

Türkiye'de katılım bankacılığı, 1980'lerde Özel Finans Kurumları ile başlayıp, 2005 yılında yayınlanan Bankacılık Kanunu (5411) gereği katılım bankalarına dönüşerek gelişmiştir. 1 Kasım 2005 tarihinden itibaren katılım bankaları, hem geleneksel bankacılık anlayışıyla uyum sağlamak hem de kendi sistemleri çerçevesinde makro ekonomiye olan katkılarını artırmak amacıyla, Bankalar Kanunu kapsamına alınmıştır. Bu düzenleme, Türk mali sektörü içerisinde katılım bankalarının statü karmaşıklığını ortadan kaldırmış, onları mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları gibi bir banka alt türü olarak açıkça tanımlamıştır. Böylelikle yapılan hukuki düzenlemeler, katılım bankalarının mali sektör içerisindeki rekabet gücünü ve hukuki yapılarını önemli ölçüde desteklemiştir (Özulucan ve Deran, 2009: 86). 1985 yılında kuruldukları günden bu yana bu bankaların yasal, düzenleyici ve operasyonel çerçevelerinde görülen ikiliği ortadan kaldırarak hem konvansiyonel hem de katılım bankaları için tek düzenleyici kurum haline gelen BDDK, bir düzenleyici çerçeve oluşturarak faizsiz finansın büyümesini desteklemiş ve 2015'te bünyesinde özel bir birim kurarak (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK], 2015: 34) bu süreci hızlandırmıştır.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu, konvansiyonel bankalarla beraber katılım bankalarını da kapsamaktadır, ancak kanunda faizsiz finansla özel bir yasa bulunmamasına rağmen içerik şeriata uyumlu işlemlerin farklılığını tanımaktadır (BDDK, 2006: md.19). Katılım bankaları için kurumsal yönetim ilkelerinin temel referans kaynağı, Kanun ve ona bağlı düzenlemelerdir. Kanun'un 22. maddesi, kurumsal yönetim ilkelerinin BDDK tarafından belirlenmesini öngörmektedir. Bu çerçevede BDDK, 1 Kasım 2006 tarihinde Bankaların Kurumsal Yönetim İlkelerine İlişkin Yönetmelik'i yayınlamıştır. Yönetmelik, bankaların faaliyetlerini adil, şeffaf, hesap verebilir ve sorumlu bir şekilde yürütmesini amaçlayan yedi temel ilke ortaya koymaktadır. Katılım bankalarının faizsizlik prensibi çerçevesinde strateji belirlemesi, yönetim komitelerinin net bir şekilde

tanımlanması, üst düzey yöneticilerinin sorumlulukları, bankanın risk yönetimi, iç kontrol ve denetim mekanizmalarının düzenlenmesi, bankanın etik değerlere uyumlu politikalar geliştirmesi, faaliyetlerin tüm paydaşlarla şeffaf bir şekilde paylaşılması ve bu kapsamda İslam'a uygunluk açısından bilgi verilmesi temel başlıklarını içeren ilkeler, katılım bankalarının faaliyet raporlarında kurumsal yönetim uyum beyanının yanı sıra fıkhi uyum beyanı sunma gerekliliğini de doğurmuştur (Karacaer, 2023: 197-199).

Bankaların kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin düzenlemeler, yönetim kurulu, üst yönetim ve şeffaflık esaslarına dayanmaktadır. Yönetmelik, bankaların kurumsal yönetimdeki sorumluluklarını düzenlerken, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ise kurumsal yönetim ilkelerinde organizasyonel yapıya ilişkin hükümlere yer vermiştir. SPK'nın kurumsal yönetim ilkeleri; pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu olmak üzere dört ana başlık altında düzenlenmiştir. Genel olarak paydaşlar ve menfaat sahiplerinin bilgilendirilmesine odaklanan bu ilkeler, yönetim kurulu bünyesinde oluşturulan komitelerin teşkilini de kapsamaktadır. Danışma komiteleri de bu kapsamda değerlendirilmiş ancak yasal geçerlilik kazanabilmesi yönetim kurulu komitesi şeklinde tasarlanmasına bağlı tutulmuştur. Bunun için de yönetim kurullarına bağımsız üye atanması, 11 Şubat 2011 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan tebliğ ile düzenlenmiş, yönetimde şeffaflık ve etkinlik sağlama amacıyla bağımsız üyelerin özellikleri ve kriterleri belirlenmiştir (Dinç, 2016: 94). Bahsedilen tebliğlerin tamamı katılım bankalarının tabi oldukları düzenlemeler olsa da onlara özel olarak hazırlanmamıştır (Karacaer, 2023: 199). Ancak bazı katılım bankaları bankacılık kanununa tabi olmadan önce de kendi içlerinde fıkhi danışma kurulları oluşturmuştur. Bir kısım faizsiz finans kurumlarında bir veya iki kişiden oluşan daimî veya yarı zamanlı çalışan fıkhi murakıplar görev yapmış, 2014 yılı başından itibaren de tüm kurumlar kendi danışma kurullarını oluşturmuştur (Halitoğlu, 2024: 39).

İstanbul Uluslararası Finans Merkezi (İFM) Yüksek Öncelikli Dönüşüm Programı'nın 91. Hedefi'ne göre, faizsiz finans alanındaki uluslararası standartlar incelenmiş Türkiye'deki uygulamalara yönelik gerektiğinde yeni standartlar oluşturulabilmelerine imkân tanınmıştır (T.C Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, 02.07.2013/1041: 45). Bu hedefler doğrultusunda İFM'yi İslami finansal hizmetler sektörü için uluslararası bir merkez haline getirmek amacıyla BDDK, Haziran 2016'da düzenleyici ve denetleyici otorite statüsünde AAOIFI'ye üye olmuştur. Üyelik, sektör için küresel olarak kabul görmüş normları teşvik etmeyi, diğer üye ülkelerle deneyim ve fikir paylaşımı için bir platform sağlamayı ve iş birliği fırsatlarını genişletmeyi amaçlamıştır. AAOIFI'nin Şer'i standartları TKBB, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi ve BDDK iş birliğiyle Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. BDDK ayrıca İslami Finansal Hizmetler Kurulu'na (IFSB) katılmış ve IFSB standartlarının başta Türkiye'deki İslami bankalar olmak üzere tüm İslami

finans kuruluşları için düzenleyici altyapıya uygulanmasını araştırmak üzere bir çalışma grubu oluşturmuştur (Aysan vd., 2022: 107).

Türkiye'deki katılım bankaları ve diğer İslami finans kurumları için standartlar ve ilkeler yayınlamak, Şer'i yönetim mekanizmalarını iyileştirmek amacıyla, BDDK kararıyla 2018 yılında TKBB bünyesinde bağımsız bir kurul olarak TKBB Danışma Kurulu teşekkül etmiştir. Kurulun aldığı kararlar faizsiz finans kurumlarının tamamı için bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır (Çınar, 2021: 144). BDDK 2019'da faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına ilişkin düzenlemeleri yayınladıktan sonra, tüm katılım bankaları 14 Mart 2020'den itibaren geçerli olacak şekilde katılım bankacılığı uyum birimlerini, kendi danışma komitelerini ve katılım bankacılığı denetim birimlerini kurmuşlardır (Halitoğlu, 2024: 39).

Danışma Kurulu, TKBB yönetim kurulu tarafından atanan ve görev süresi beş yıl olan yedi üyeden oluşur. Üyeler BDDK'nın uygun görüşü alındıktan sonra görevlendirilir, görev süresi sona eren üyeler yeniden atanabilir ve görev süresi dolmadan üyelerin görevine son verilemez. Kurul üyeleri arasından bir başkan ve bir başkan vekili seçilir. Üyelerden dört tanesinin İslami bilimlerde doktora derecesine sahip olması zorunludur. Ayrıca bir üye Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önerisi ile atanır. Diğer üyelerden biri işletme, iktisat, bankacılık veya maliye gibi alanlarda lisans veya lisansüstü eğitime ve en az yedi yıllık katılım bankacılığı yönetim tecrübesine, bir diğeri ise hukuk diplomasına sahip olmalıdır. Danışma Kurulu'nun çalışmalarını desteklemek amacıyla, TKBB yönetim kurulu tarafından beş kişilik bir sekreteryaya görevlendirilir. Gerekğinde danışmanlık hizmeti verme yetkisi bulunan sekreteryaya, İslami konularda araştırmalar yapmak, raporlar hazırlamak, Kurul kararlarını kaydetmek, ilgililere iletmek ve takibini sağlamakla sorumludur. Kurul, olağan toplantılarını ayda bir kez yapar; zorunlu durumlarda başkanın çağrısı ile en geç beş iş günü içinde toplanır. Toplantı çağrıları sekreteryaya tarafından iletişim araçlarıyla yapılır. Üyelerin toplantılara katılımı esastır; katılamayacak üyelerin mazeretlerini yazılı olarak başkana veya başkan vekiline bildirmesi gereklidir. Toplantılar en az dört üyenin katılımı ile gerçekleştirilir. Toplantı öncesinde gündem maddelerine ilişkin raporlar hazırlanır ve üyelerle paylaşılır. Raportör, toplantı tutanaklarını hazırlar ve tüm üyelerce imzalanarak kayda alınır. Kararlar, en az üç üyenin oy birliği ile alınır ve gerekçeli olarak tutanaklara kaydedilir. Muhalif üyelerin görüşleri de tutanaklarda yer alır. Danışma Kurulu'nun kararlarında bağımsız olması esastır. Belirlenen meslek ilke ve standartları ile genel kararlar TKBB'nin internet sitesinde yayınlanarak kamuoyuna duyurulur (Karacaer, 2023: 200-202).

Danışma Kurulu'nun görevleri şu şekildedir (TKBB, 2018: 3-4):

1. Meslek İlkeleri ve Standartları Belirleme: Danışma Kurulu, katılım bankalarının uyması gereken meslek ilke ve standartlarını belirler. Bu süreçte uluslararası kuruluşlarca yayınlanan standartlar da dikkate alınır. TKBB Danışma Kurulu, AAOIFI'ye benzer bir süreçle standart oluşturur ve yayımlar. Bu süreçte ilk adım, üzerinde çalışılacak standardın konusunun belirlenmesidir. Ardından, standardın hazırlanması için bir kurul üyesi ve bir uzman görevlendirilir. Uzman, gerçekleştirdiği çalışmalar doğrultusunda standardın ilk taslağını oluşturur. Bu taslak, öncelikle ilgili kurul üyesi tarafından incelenir ve gerekirse güncellenir. Daha sonra tüm kurul üyelerinin görüşleri alınır ve taslak, paydaş kuruluşların değerlendirmesine sunulur. Paydaşlardan gelen geri bildirimler değerlendirildikten sonra bir çalıştay düzenlenir. Çalıştayda elde edilen sonuçlara göre standart son haline getirilir ve yayımlanmak üzere TKBB'ye iletilir.

2. Genel Kararlar Almak: Gerektiğinde, katılım bankaları arasındaki uygulama farklılıklarını gidermek için genel nitelikli kararlar alır.

3. Uygunluk Değerlendirmesi: Katılım bankalarının faaliyetlerinin belirlenen meslek ilkelerine ve alınan kararlara uygunluğunu değerlendirir.

4. Görüş Bildirme: Kamu kurumları, meslek kuruluşları ve diğer ilgili kuruluşların başvurusu üzerine faizsiz finans faaliyetleri kapsamında görüş sunar.

5. Tanıtım ve Eğitim: Yönetim Kurulu'nun belirlediği esaslara göre, katılım bankacılığı meslek ilkelerinin tanıtımı ve eğitimi amacıyla programlar düzenler, yayınlar hazırlar ve bu tür etkinliklere katılır.

Merkezi danışma kurullarının en önemli avantajlarından biri, sektördeki çok başlılığı ortadan kaldıran bir standardizasyon sağlamasıdır. Bunun yanı sıra, faizsiz finans kurumlarının kendi bünyelerindeki danışma kurullarının iş yükünün büyük bir kısmını devralarak hem zaman hem de maliyet açısından tasarruf edilmesine katkıda bulunmaktadır (Dinç, 2016: 89). Ancak danışma kurulu üyelerinin TKBB tarafından seçilmesi ve maaşlarının ödenmesi çıkar çatışmasına sebep olacağından sakıncalı görülmüştür. Ayrıca Danışma Kurulu, katılım bankaları dışında katılım fonları, sigortalı ve emeklilik şirketleri için de Şer'i standartlar belirlediğinden, sürece yalnızca BDDK'nın kurul üyelerini onaylamakla katılması, SPK ve Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun (SEDDK) bir yetkisinin bulunmaması düzenleyici kurumlar ve paydaşlar açısından koordinasyon eksikliği noktasında dezavantaj olarak kabul edilmiştir. Bu da standartların sağlıklı bir şekilde geliştirilmesine engel teşkil etmektedir. Üzerinde görüşülen standart taslaklarının da yalnızca faizsiz finans kuruluşları ile paylaşılması, diğer paydaşların dışlanması, eleştiri konusu haline gelmiştir. Katılım bankalarının Danışma Kurulu standartlarına aykırı hareket etmeleri durumunda uygulanacak cezaların net olmaması sektördeki diğer bir eksikliklerdir. Ayrıca, Şer'i meseleleri

incelemek ve yeni standartlar oluşturmak için kurulda daha fazla profesyonele ihtiyaç duyulmaktadır. (Aysan vd., 108-112)

2019 yılında BDDK tarafından yayımlanan tebliğ ile TKBB Danışma Kurulunun oluşturulması, katılım bankalarının bünyesindeki danışma kurullarını ortadan kaldırmamış, ancak bu kurulların görev ve yetkilerinde değişikliklere yol açmıştır. Tebliğ ile bu kurulların adı “danışma komitesi” olarak değiştirilmiş ve görevleri, TKBB Danışma Kurulu tarafından belirlenen ilke ve standartlara uyumu sağlamakla sınırlandırılmıştır. Ayrıca, danışma komitelerinin aldıkları kararları düzenli aralıklarla TKBB Danışma Kuruluna bildirmeleri ve bu kararların, Kurulun belirlediği ilkelere aykırı olmaması gerekliliği belirtilmiştir (Güçlü, 2022: 5). Tebliğ (BDDK, 2019), her bankanın bir danışma komitesi kurmasını zorunlu hale getirmiş ve katılım bankalarının faizsiz bankacılık ilkelerine uygunluğunu sağlamak amacıyla banka bünyesinde yönetim kuruluna bağlı olarak faaliyet göstermesini vurgulamıştır. Komite en az üç üyeden oluşur ve üyelerin üçte ikisinin Türkiye’de ikamet etmesi gerekmektedir. Üyelerin ilahiyat lisansı veya dengi diplomaya sahip olması ya da faizsiz finans alanında lisansüstü eğitim görmüş olması ve üç yıl tecrübesi bulunması şarttır. Üyeler yönetim kurulu tarafından atanır ve ilk genel kurulda onaya sunulur. Görev süresi üç yıldır, ancak ihtiyaç görülen durumlarda süresi dolmadan da bir üye görevden alınabilir. Danışma komiteleri, bankaların faizsiz finans ilke ve standartlarına uyum sağlamasında kilit bir role sahiptir. Bu komitelerin bağımsızlığını ve etkinliğini artırmaya yönelik düzenlemeler içeren Tebliğde, komitenin performansını değerlendirmek için objektif kriterler belirlemek bankanın görevi sayılmıştır. Bir kişi en fazla iki bankanın danışma komitesinde yer alabilir maddesi de görev alanını sınırlandırmaktadır. Tebliğ’e göre, bankalar danışma komitesine bağlı bir sekreteryaya kurmakla yükümlüdür ve bu birim toplantı organizasyonu, tutanakların tutulması ve kararların ilgili birimlere iletilmesi görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca danışma komitesinin üst yönetim ve diğer taraflardan bağımsız karar alması; bankaların komite üyelerinin de çıkar çatışmalarından uzak kalmasını sağlaması istenmiştir.

Katılım bankacılığında şer’i standartlaşmanın ve kontrolün daha etkin biçimde yapılması için çalışan Danışma Kurulu’ndan sonra kamuda faizsiz finasta organizasyonel yapılanmanın geliştirilmesine ihtiyaç hissedilmiş ve 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi çatısı altında Katılım Finans Dairesi Başkanlığı ve TCMB çatısı altında Katılım Bankacılığı Müdürlüğü kurulmuştur (Canbaz, 2022: 42). Aynı yıl finansal piyasalarda risklerin azaltılmasına yönelik yapılan düzenlemelerle katılım bankalarının şeffaflıklarını artırmak ve müşteri haklarını korumak hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda banka danışma komitesi üyelerinin bağımsızlığını sağlamak için önceki yıl operasyonel veya yönetim departmanlarında çalışmış kişilerin komitede görev alması yasaklanmış, faizsiz hizmetler ve ürünlerle ilgili bilgilerin müşterilere sözleşme imzalanmadan önce açıklanması şart koşulmuştur. Türkiye son on yılda kurumsallaşma anlamında muazzam bir ilerleme

kaydetmiş olsa da BDDK, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, TCMB ve SEDDK bünyelerinde oluşturulan İslami finans regölasyon ve denetimi için oluşturulan birimler, SPK ve Borsa İstanbul’da mevcut değildir (Aysan vd., 2022: 107).

İKİNCİ BÖLÜM

2. STANDARTLAŞMA VE UYUM

İnsanoğlu, varoluşundan bu yana kaostan uzaklaşıp düzeni sağlama arayışında olmuştur. İnsanlık tarihi kadar eski bu arayış, zamanla standartların ve standardizasyonun doğmasına zemin hazırlamıştır. Her alanda uyum ve kaliteyi sağlamak amacıyla geliştirilen standartlar, yalnızca lüks değil, hayatın her alanında düzeni ve verimliliği mümkün kılan bir zorunluluktur. Standardizasyon, toplumların gelişimi ve refahı için temel bir unsur olarak, insanlığın ilerleme yolculuğunda rehberlik etmektedir.

Mevcut veya potansiyel sorunlara ilişkin, belirli bir bağlamda en uygun düzen derecesine ulaşmayı hedefleyen, ortak ve tekrarlanan kullanım için hükümler belirleme süreci olan standardizasyon; bu faaliyetlerin sonuçlarına ilişkin kurallar, yönergeler veya özellikler sunan, uzlaşmaya dayalı, tanınmış bir kuruluş tarafından onaylanmış belge de standart olarak tanımlanmıştır (ISO/IEC Guide 2, 2004: 3-4). Uluslararası, ulusal veya bölgesel yayınlanabilen standartların bir ürün, süreç veya hizmeti amacına uygun hale getirmek için bir veya daha fazla özel hedefi olabilir. Bunlar, çeşitlilik kontrolü, kullanılabilirlik, uyumluluk, değiştirilebilirlik, sağlık, güvenlik, çevre koruma, ürün koruma, karşılıklı anlayış, ekonomik performans, ticaret gibi konuları kapsayabilir ancak bunlarla sınırlı değildir (ISO/IEC Guide 2, 2004: 6). Standartlar yapılan iş ve işlemlerde birlikteliği sağlayan, kullanıcılara kılavuzluk eden, ulaşılması gereken çıtalar koyan (Çağlar ve Kılıç, 2008: 49), verimi arttıran, kurumların daha başarılı, bireylerin hayatını daha kolay, daha güvenli ve daha sağlıklı olmasını sağlayan göstergeler olarak ifade edilmektedir (Bahadır, 2019: 30).

Standartlar genellikle uluslararası düzeyde geliştirilir ve ulusal standardizasyon kuruluşları uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapar. Standartlar, yasal olarak bağlayıcı olabileceği gibi, gayri resmi anlaşmalarla veya gönüllü standartlar (öneriler) şeklinde de olabilir (Lhotska vd., 2013: 752). Standartlaşma, bilgiyi yaymanın etkili bir yoludur, faaliyetlerin daha iyi koordine edilmesini sağlar ve süreçleri basitleştirir. Ayrıca coğrafi olarak dağınık bireyler ve organizasyonlar arasında dahi tutarlılık ve homojenlik oluşturarak uluslararası koordinasyon ve iş birliğini artırır. Standardizasyon, iletişimin netliğini geliştirir, süreçlerin kalitesini garanti eder ve kritik bilgilerin göz ardı edilme riskini en aza indirir (Brunsson ve Jacobsson, 2002: 48).

2.1. Dünyada Standartlaşma

İnsan, sosyal bir varlık olarak tarih sahnesinde yerini aldığı andan itibaren, kendini ifade etme çabası ve anlaşılabilmesi, aslında standartlaşmanın insanla varolduğunun kanıtıdır. Milattan binlerce yıl önce yapılmış yontma taşlardaki, 4 binli yıllarda Babillerin yaptıkları çanak çömlek ve mühürlerdeki benzerlikler endüstriyel olarak standartlaşmanın örnekleri olarak görülebilir. Yine Sümer ve Mısır Uygarlıklarında inşaat sektörü ve şehir planlamalarında benzer ölçülerin kullanılması da bu konu kapsamında değerlendirilebilir. İlk başta bu uygulamaların içgüdüsel olarak yapıldığı düşünülse de standartlaşmanın insanlar tarafından zaman içinde bilinçli olarak uygulandığı kabul edilebilir.

Kurumsal standardizasyonun Türk tarihinde ilk örneği Lonca teşkilatı olarak kabul edilir. Ticari faaliyetlerde üretim, kalite ve fiyat konularını belirleyip denetlemek ve tüm uygulamalarda hileli uygulamaların önüne geçmek için kurulan Lonca Teşkilatı, ürünlerin kalite standartlarını belirleyerek üretim süreçlerini düzenlemiştir (Kerey, 1990: 19). Bu düşüncenin bir ürünü olarak 1502 yılında II. Bayezid tarafından yayınlanan Kanunnâme-i İhtisâb-ı Bursa, dünyadaki ilk standart metni olarak kabul edilir. Kanunda kıyafet üretimi ile ilgili detaylar verilmiş, giyim ürünlerinin ebatları, ağırlıkları, dayanıklılık süreleri ve kumaşların özellikleri ile standartlar belirlenmiştir (Yurtoğlu, 2018: 243).

Standartlaşmanın bu gelişimi, fabrika sisteminin üretime girmesi ile farklı bir boyut kazanmış, sanayi devriminden sonra modern standartlaşma kavramı literatürde kendine yer edinmiştir. Makineleşme batı toplumlarının ekonomik ve sosyal yapılarında büyük değişimlere yol açmış, seri üretimle bugünkü anlamda standartlaşmanın başlangıç noktası olmuştur. Amerikan ordusunun 1798 yılında Whitney adlı bir girişimciye silah siparişi verdikten sonra Whitney'in siparişleri yetiştirip bozulan parçaların yerine yenilerini hızlıca üretebilmek için bir imalathane kurması, 1904'te ABD Baltimore iş merkezinde çıkan yangında farklı bölgelerden gelen yangın söndürme hortumlarının birbirine uymaması gibi örnekler uluslararası standartlaşmanın ilk örnekleri olmuştur (Kerey, 1990: 18). Makineleşmenin ardından üretimin ve ihracatın artmasına bağlı pek çok ülkede pamuk, buğday gibi ürünler için standardizasyon kanunlarının yayınlanmasına sebep olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ülkeler tarihinde standartlaşma çalışmalarını olumsuz etkilemiş, tarım üretiminde verim artışı beklenirken, kriz nedeniyle bu hedef gerçekleşmemiştir. Buhranın ardından II. Dünya Savaşı'nın da başlaması; ülkeleri olumsuz şekilde etkilemiş, standartlaşma çabalarını yavaşlatmıştır. Ancak savaşın ardından teknolojik gelişmelerle birlikte toparlanan ülkeler önce pek çok alanda ulusal düzeyde standartlaşma çalışmalarına başlamış ve bu faaliyetlerine uluslararası boyut kazandırmak istemişlerdir (Yurtoğlu, 2018: 245-254).

20. yüzyılda özel standardizasyon kuruluşları, standart geliştirme faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. İşletme bilimlerinin gelişmesiyle, şirketler sadece kendi iç standartlarını değil, aynı zamanda ticaret dernekleri ve ulusal, uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen standartları da uygulamaya koymuştur. Modern standardizasyon, şirketleri düşük verimlilik, kalite sorunları, kaynak israfı ve maliyet artışlarından korumak amacıyla bir yönetim aracı olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, ülkeler arasındaki endüstriyel genişleme ile birlikte standardizasyon kuruluşlarının sayısı artmıştır. Bazı kuruluşlar kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları, bazıları ise hükümetler tarafından organize edilen ve işletilen yapılar olmuştur. Ulusal ve uluslararası standardizasyon örgütlerinin ortaya çıkışı, özellikle ülkeler arasında sanayileşme ve ticaretin genişlemesiyle birlikte gerçekleşmiş, bunlar, uluslararası ticarete ürünlerin uyumluluğunu ve teknik standardizasyonu sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir. Örneğin, Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) 1947'den beri uluslararası standartların geliştirilmesi ve uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar genellikle gelişmiş ülkelerde, hükümet kuruluşları ise gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşmıştır. Modern standartlar, ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyelerde bir hiyerarşi oluşturarak 20. yüzyılda dünya çapında uygulanmaya başlamıştır (Ping, 2011: 16; Bektaş, 2024: 35). Çeşitli sektörlerde giderek yaygınlaşan standartlaşma süreçleri, faizsiz finans sistemlerinde de kayda değer bir etki yaratmış; bu bağlamda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde standart geliştirme girişimleri hız kazanmıştır.

2.2. Faizsiz Finansta Standartlaşma

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ticari işlemler, Kur'an ve sünnetteki şer'i metinler aracılığıyla düzenlenmiştir. İslam'ın ilk yıllarında tüccarların etkileşim biçimlerinde ortaya çıkan farklılıklar, Peygamber'in (sav) net uygulamalarıyla çözülsün de standartlaşma ihtiyacı vurgulanmıştır. Peygamber'in (sav) vefatından sonra, sahabeler, benzer durumlarda Peygamber'in (sav) nasıl davrandığını topluca yorumlamış ve bu uygulamalar, sahabeler arasındaki icma kavramını oluşturmuştur. İcma kavramı, sahabelerin Şer'i metinleri anlama konusunda standartlaşmaya yönelik bir çaba olarak görülmektedir. Bu çabalar, Dört Halife dönemi boyunca devam etmiş ve İslam hukuku geliştirilmiştir. İslam Devleti'nin genişlemesiyle birlikte çeşitli mezhepler ortaya çıkmış ve bu durum standartlaşmadan uzaklaşmaya sebep olmuştur. Sonraki İslam devletlerinde de benzer sorunlar yaşanmıştır (Oseni, Umar A. vd., 2016: 111). Osmanlı Dönemi'nde, özellikle Hanefi mezhebine dayalı Osmanlı Medeni Kanunu'nda, fikhî standartlaşma yönünde bir ihtiyaç hissedilmiş, 1850 ve 1880'lerin sonları arasında yürütülen çalışmalar, ulusal boyutta da olsa özel hukuku, ticari ve finansal işlemleri de kapsayan medeni hukuku standartlaştırmaya yönelik önemli bir girişim olarak kabul edilmiştir.

19. yüzyılda İslam dünyasında, özellikle Osmanlı'da, vakıflar önemli bir finansal rol oynamıştır. Vakıflar, toplumsal hizmetler ve ticari faaliyetlerin finansmanı için kullanılmış (Çizakça, 2019: 74-78) ve bu sistem faizsiz finansın önemli bir unsuru olarak standartlaştırılmıştır. Bu çabalar, daha sonraki dönemlerde, faizsiz finansın gelişimi için temel oluşturmuş ve modern İslami finansın doğuşuna zemin hazırlamıştır. 20. yüzyılda faizsiz finans, küresel ekonomide önemli bir yer kazanmaya başlamıştır. İslami finansın temel amacı, faizsiz finansal işlemler yaparak Şer'i kurallara uygun bir ekonomik sistem oluşturmaktır. Ancak, farklı coğrafyalarda ve farklı mezheplere dayalı uygulamalar nedeniyle, standartlaşma ihtiyacı giderek daha belirgin hale gelmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru faizsiz finansın uluslararası kabulü artmış ve bu durum standartlaşma çabalarına ivme kazandırmıştır. Özellikle uluslararası bankalar ve finansal kurumlar, faizsiz finans ürünlerini küresel piyasalara sunmaya başlamış ve bu süreçte Şer'i uyumluluk ve standartlaşma büyük önem kazanmıştır. Bu tarihsel süreçlerle birlikte hızla artan uluslararası etkileşim, faizsiz finans kurumlarının büyüme dinamiklerinin şer'î ilkelere uygun, uluslararası kabul gören ve karşılaştırılabilir muhasebe standartlarına olan ihtiyacı belirginleştirmiştir.

Faizsiz muhasebe standartlarına olan ihtiyaç, faizsiz finansal ürünlerin gelişimiyle paralellik göstermektedir. Yeni finansal ürünler, özellikle kurumların yıllık finansal tablolar hazırlaması gerektiğinde, uygun muhasebe işlemlerini gerektirmektedir. Ancak, 1970'lerden itibaren faizsiz finansal kurumların hızlı büyümesi, muhasebe standartlarının bu büyümeye ayak uydurmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, finansal ürünlerin İslamileştirilmesi sürecinde, daha çok finansal kurum ve ürünün geliştirilmesine odaklanılmış, buna uygun düzenleyici bir çerçeve oluşturulmasına yeterince önem verilmemiştir (Vinnicombe, 2010: 56). Finansal işlemlerin karmaşık ve çeşitli yapısının yanı sıra, özellikle İslam ülkelerinde ilmi ve siyasi nedenlerle faizsiz finans sistemine ilişkin gerekli ve yeterli yasal düzenlemelerin eksikliği, düzenleyici standartların önemini artırmıştır. Bu standartlar, bir anlamda mevcut yasal boşluğun doldurulması işlevini görerek, faizsiz finans alanında kanunlaştırma sürecine geçmek isteyen devletler için bir model teşkil etmektedir. Bu bağlamda, standartların oluşturulması, hukuki ve siyasi açıdan olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, ticaret ve finansın uluslararası boyut kazanması da bu standartlara olan ihtiyacı artırmıştır. Günümüzde pek çok kurum, farklı ülkelerde ticari ve finansal faaliyetlerde bulunmakta, şubeler açmakta ve ortak girişimler kurmaktadır. Böyle bir ortamda, yalnızca belirli bir ülkeye özgü yasal ve idari altyapının ötesine geçerek, uluslararası düzeyde kabul edilen ortak standartların varlığı, daha sağlıklı ve düzenli bir işleyişi sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu standartların hazırlanması, uluslararasılaşma süreci açısından da zorunlu hale gelmiştir. Bazı kurumlar arasında ufak farklılıklar bulunsa da yapı, kurumsallaşma, müşteri kitlesi ve karşılaşılan problemler açısından önemli benzerlikler görülmektedir. Özellikle küreselleşme sonrası dünyada, kurumsal yapıların dar bir alana sıkışması, bu standartların gerekliliğini daha da artırmıştır (Cebeci, 2020: 20-22).

Faizsiz finans kurumları için ortak düzenleyici standartlar geliştiren birkaç tanınmış kuruluş vardır. Bunlar arasında İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), Uluslararası İslami Finansal Pazar (IIFM) ve Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA) yer almaktadır. Bu kuruluşlar, faizsiz finans alanında yönergeler ve uygulama tavsiyeleri yayımlayarak uluslararası standartları belirlemekte ve faizsiz finansın geliştirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır.

2.2.1. AAOIFI: İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Kurumu

1991 yılında Bahreyn’de kurulan AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), küresel faizsiz finans sektörü için standartlar geliştirme ve yayınlama konusunda öncü olan, uluslararası kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. AAOIFI, faizsiz finans endüstrisinde gelişmiş kurumsal yapısı ve yayımladığı şeriat, muhasebe, denetim, yönetim standartları ve etik ilkeleri sayesinde sektöre temel bir altyapı sağlayan öncü kuruluşlardan biri olmuştur. Bu standartlar, faizsiz finansın küresel ölçekte kurumsal yapısının inşa edilmesinde, bilgi üretiminin güvenilirliğinin temin edilmesinde ve sektörle ilişkili önemli kurumların akreditasyon süreçlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Yurtseven, 2021: 306).

Uluslararası faizsiz finans uygulamalarının ve şeriata uygun finansal raporlama standartlarının standardizasyonu ve harmonizasyonunu kendine ilke edinen AAOIFI, standart hazırlama süreci için üç farklı kurul görevlendirmiştir. Bünyesinde faizsiz finans standartları için şeriat kurulu (19 kişi), muhasebe standartlarını geliştirmek için muhasebe kurulu (15 kişi) ve yönetim ve etikten sorumlu bir kurul (15 kişi) bulunmaktadır (Şekil 2) (AAOIFI, (t.y.), <https://aaoifi.com/structure/?lang=en>).

AAOIFI faizsiz finans için şeriat (61), muhasebe (50), denetim ve yönetim (17) alanlarında toplam 128 adet standart yayınlamıştır. Ayrıca adalet, eşitlik ve şeffaflık gibi ilkelerin faizsiz finans işlemlerine yansıtılmasını sağlayıp, bu kuruluşlarda çalışanların ve bu kuruluşlarla iş yapan tüm tarafların ahlaki davranışlarını düzenleyen etik bir çerçeve de oluşturmuştur. Etik standardı, çıkar çatışmaları, müşteri ve kurum bilgilerinin korunması, hile ve dolandırıcılığın önlenmesi, rüşvet ve yolsuzluğa tolerans gösterilmemesi, adil rekabet ve sosyal sorumluluk gibi birçok konuyu içerir (AAOIFI, (t.y.), <https://aaoifi.com/wp-content/uploads/2021/01/00-AAOIFI-Code-of-Ethics-for-Islamic-finance-Professionals-Final-Standard-Issued-CS.pdf>).

AAOIFI tarafından hazırlanan ve güncel olarak 61 şeriat standardını (Tablo 1) içeren bu düzenlemeler, faizsiz finans sektöründe uygulanan tüm ürün, hizmet ve sözleşme türlerinin temel ilkelerini belirleyerek uluslararası düzeyde asgari uyum çerçevesi sunmaktadır. Söz konusu standartlar, murâbaha, mudarebe uygulamaları, leasing, ortak girişim (müşârake), kar-zarar ortaklığı, sukuk ihracı, kıymetli maden ve kambiyo işlemleri gibi başlıca finansal araçların şer’i esaslara uygunluğunu tanımladığı gibi; portföy yönetimi, varlık kiralama, müşterek fon ve yatırım fonları, katılım bankacılığıyla ilgili süreçlerde de rehberlik görevini üstlenir. Ayrıca bu kapsamda; şeriat denetim mekanizmalarının işleyişi, bağımsız şeriat denetçilerinin yetkilendirilmesi, şeriata uygunluk raporlaması ve etik ilkelerin uygulanması konularında ayrıntılı usul ve esaslar belirlenmiştir. Böylece AAOIFI’nin 61 şeriat standardı, faizsiz finans endüstrisinin küresel mimarisinin inşasında hem teorik altyapıyı sağlamlaştırmakta hem de uygulama boyutunda güvenilirlik ve şeffaflık standartlarını yükseltmektedir.

Bu standartlar, faizsiz finans ürünlerinin yapısını, kullanım alanlarını ve temel hukuki çerçevesini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. İlgili düzenlemeler; murabaha, mudaraba, istisna, sukuk gibi işlem türlerinin her birine ilişkin şartları, tarafların hak ve yükümlülüklerini ile risk paylaşım mekanizmalarını sistematik olarak tanımlamaktadır. Fıkıh Kurulu’nda görev yapan farklı mezhep ve coğrafyalardan gelen yirmi âlimin ortak içtihadıyla oluşturulan bu metinler, kapsamlı bir kolektif-fikhî irfanın ürünü olarak hem klasik usûl ilminin temellerini hem de güncel finansal ihtiyaçları gözetmektedir. Kurumun Fıkıh Kurulu, içtihatlarını sürekli güncelleme, günümüzün finansal ihtiyaçlarına uygun çözümler üretme ve faizsiz finans sektöründe hızla gelişen modern problemlere etkin yanıtlar sunma çabası içindedir. Bu çabalar yürütülürken, Kurul’un hareket noktası İslam hukukunun mali işlemlerle ilgili temel sabiteleri ve genel prensipleri olmaktadır. Böylece hem fikhî geleneğe bağlılık korunmakta hem de çağdaş finansal dinamiklerle uyum sağlanarak uygulanabilir hükümler geliştirilmektedir (Ansari, 2024: 13-15). Bazı standartlarda yer alan “Güncellenmiş Standart” ifadesi, ilgili standardın Fıkıh Kurulu tarafından yeniden incelendiğini ve sınırlı ölçüde, genellikle teknik veya açıklayıcı nitelikte bazı değişikliklerin yapıldığını ifade etmektedir. Ancak, bir standarda ilişkin yapılan revizyonlar kapsamlı ise ve metnin esasına yönelik köklü düzenlemeleri içeriyorsa; söz konusu değişiklikler, ilgili standardın baştan sona yeniden ele alındığı bir müzakere süreci sonunda gerçekleştirilir. Bu durumda, güncellenen metin önceki sürümden tamamen ayrılarak yeni bir standart numarası ile yayımlanır. Nitekim, “Vakıf Standardı” ile “Ödeme Kartları Standardı” bu usule uygun şekilde yeniden kaleme alınmış ve yeni numaralarla yayımlanmıştır (Usmani, 2024: 20).

Tablo 1. AAOIFI Şeriat Standartları

AAOIFI ŞERİAT STANDARTLARI	
1 Döviz Ticareti	31 Garar İlkesi
2 Banka Kartları ve Kredi Kartları	32 Tahkim
3 Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu	33 Vakıf
4 Takas İşlemleri	34 Hizmet/İş Sözleşmesi
5 Teminatlar	35 Zekât
6 Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi	36 Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller
7 Havale	37 Kredi Anlaşması
8 Murâbaha	38 Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı
9 Kira ve Finansal Kiralama (Leasing)	39 Rehin ve Modern Uygulamaları
10 Selem ve Alt Selem	40 Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı
11 Eser (İstisnâ') ve Alt Eser Sözleşmesi	41 Faizsiz Reasürans
12 Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar	42 Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf
13 Mudârebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)	43 İflas
14 Akreditif	44 Likit Temini ve Kullandırımı
15 Ödül Vaadi/Cuâl	45 Sermaye ve Yatırımların Koruması
16 Kıymetli Evrak	46 Yatırım Vekâleti
17 Yatırım Sertifikaları (Sukûk)	47 İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri
18 Teslim-Tesellüm (Kabz)	48 Güven Esaslı Muhayyerlikler
19 Karz (Tüketim Öduncü)	49 Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme
20 Organize Piyasalarda Emtia Satışı	50 Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)
21 Menkul Kıymetler	51 Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler
22 İmtiyaz Sözleşmeleri	52 Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri
23 Vekâlet ve Yetkisiz Temsil	53 Kapora
24 Sendikasyon Finansmanı	54 Akitlerin Şarta Bağlı Feshi
25 Bileşik (Mürekkap) Sözleşmeler	55 Yarışma ve Ödüller
26 Tekâfül (İslamî Sigorta)	56 Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu
27 Endeksler	57 Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar
28 Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri	58 Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi
29 Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı	59 Borcun Satışı
30 Teverruk	60 Vakıf
	61 Ödeme Kartı

Kaynak: AAOIFI

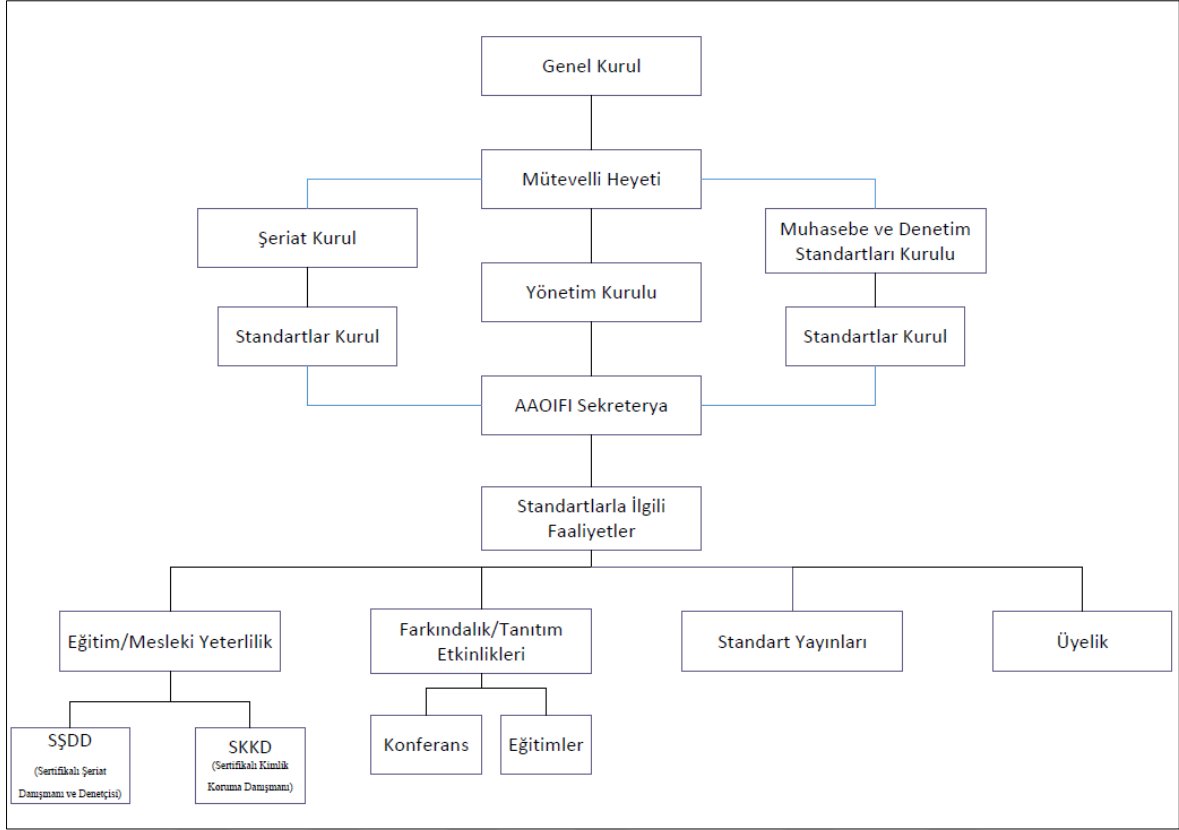
Fıkıh Kurulu, hazırladığı her şeriat standardıyla ilgili hükümlerin dayandığı fikhî kaynaklara da yer vermektedir. Bu kaynaklar, genellikle standart metninin sonunda sunulmaktadır. Kurul, tüm

maddeler için fikhî gerekçelendirme yapmaktan ziyade, yalnızca açıklama gereksinimi duyulan hükümlerin temellendirilmesini tercih etmektedir. Ancak son yıllarda yayımlanan standartlarda, her bir maddenin fikhî dayanağına dair ayrıntılı açıklamalar yapılmakta ve bu açıklamalar ilgili madde numarasıyla birlikte sunulurken, kullanıcıların metni daha kolay takip etmesi sağlanmaktadır. Fikhî temellendirmeler kimi zaman klasik fıkıh literatürüne atıfla, kimi zaman ise aklî ve naklî delillere dayanarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas gibi temel şer'î delillerin yanı sıra, farklı mezheplerin görüşlerine de atıfta bulunularak çok yönlü bir içtihat yaklaşımı benimsenmektedir (Cebeci, 2020: 47). Karar alma süreçlerinde yalnızca klasik şer'î delillere değil, aynı zamanda zaruret ve ihtiyaç ilkeleri gibi ictihadî yaklaşımlara da başvurulmaktadır. Fikhî yorumlarda belirli bir mezhebin görüşüyle sınırlı kalınmamakta, bunun yerine farklı mezheplerin birikiminden yararlanılarak daha kuşatıcı ve esnek standartlar geliştirilmektedir. Şer'î dayanaklar kısmında ise çoğunlukla klasik fıkıh literatürü, hadis kaynakları ile birlikte çağdaş fıkıh kurullarının karar ve fetvalarına yer verilmekte; böylece hem geleneksel fikhî birikim hem de modern dönemin ihtiyaçları arasında denge kuran bütüncül bir yaklaşım benimsenmektedir (Kalkan, 2024: 135).

Söz konusu standartlar, bankacılık, sigortacılık ve sermaye piyasaları başta olmak üzere tüm faizsiz finans kuruluşları için hukuki rehberlik sağlamakta; eğitim kurumlarından fetva mercilerine, tahkim heyetlerinden akademik çevrelere uzanan geniş bir meşruiyet alanı bulmaktadır. Böylece, faizsiz finansın normatif boyutu evrensel bir nitelik kazanırken, uygulamalarda uyum ve tutarlılığın çerçevesi net biçimde çizilmiş olur (Ansari, 2024: 13).

AAOIFI, 45'ten fazla ülkeden merkez bankaları ve düzenleyici kurumlar, finansal kuruluşlar, muhasebe ve denetim firmaları, hukuk firmaları gibi birçok kurumsal üye tarafından desteklenmektedir. AAOIFI standartları, şu anda dünyadaki tüm önde gelen İslam finansal kurumları tarafından takip edilmekte ve uluslararası İslam finans uygulamalarının uyumlaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (AAOIFI, (t.y.), <https://aaoifi.com/our-history/?lang=en>). Ayrıca şeriat standartları, İngilizce, Fransızca, Rusça, Urduca ve Türkçe gibi pek çok yaşayan dünya diline tercüme edilmiştir. Çince ve Bengalce 'ye tercüme süreçleri ise devam etmektedir. AAOIFI'nin yayınladığı muhasebe, denetim ve yönetim gibi diğer standartlar çalışmanın kapsamı dışında kaldığından burada yer verilmemiştir.

Şekil 2. AAOIFI Organizasyon Yapısı

Kaynak: <https://aaoifi.com/structure/?lang=en>

AAOIFI'nin kurulmasından önce, faizsiz finans kurumları, uygulamalarının İslam hukukuna uygunluğunu sağlamak için kendi bünyelerinde Fıkhi Danışma Kurulları (FDK) oluşturmuştur. Bu kurullar, genellikle daimî danışma kurulları şeklinde çalışmış, ancak bazı küçük kurumlar geçici olarak bağımsız danışmanlar görevlendirmiştir. İslami bankaların bu kurulları bulundurması, yasal bir zorunluluk olmamakla birlikte, örneğin Bahreyn gibi bazı ülkelerde lisans alabilmek için bu kurulların olması gerekmektedir. FDK'lar finansal tabloların hazırlanması da dahil olmak üzere, çeşitli konularda uygun muhasebe uygulamalarını incelemiş, değiştirmiş ve önerilerde bulunmuşlardır. Benzer sorunlarla karşılaşan çoğu faizsiz finans kurumu, uygun muhasebe uygulamalarını belirlemek için kendi çalışmalarını yürütmüştür. Bu durum, önemli ölçüde iş yüküne ve kaynak israfına yol açmıştır. AAOIFI tarafından FDK'lar için standartlar getirilmeden önce, kurulların nasıl çalışması gerektiği veya kurumların bunları nasıl oluşturmaları gerektiği konusunda herhangi bir kılavuz bulunmamaktaydı. Ayrıca bu kurullar arasındaki farklılıklar ve standart eksikliği, kurumlar arasında ve hatta aynı kurumda zaman içinde muhasebe uygulamalarında önemli farklılıklara sebep olmuştur. Bu sorunlar nedeniyle, faizsiz finans kurumları, farklı konular için kabul edilebilir muhasebe uygulamalarını geliştirecek tek bir üst çatı kuruluşu oluşturarak muhasebe standartlarını tekdüze hale getirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu sorunların çözümü için, faizsiz finans

kurumları, AAOIFI'nin kurulmasına öncülük ederek, sektördeki standartların tektip hale getirilmesini sağlamıştır (Vinnicombe, 2010: 56). AAOIFI, standardizasyonun yanı sıra, düzenleyiciler, yöneticiler, şeriat âlimleri ve diğer uygulayıcılar gibi farklı düzeylerdeki paydaşlara, standartlarının uygulanması hakkında bilgi sağlamak ve daha fazla profesyonelliği teşvik etmek amacıyla profesyonel kapasite geliştirme burs programları ve çalıştayları sunmaktadır.

AAOIFI, başlangıçta muhasebe standartları yayımlamak amacıyla kurulmuş bir kuruluş iken, faizsiz finans sektörünün gelişimi ve faizsiz bankaların sayısının artmasıyla birlikte, bu kurumların işlemlerinde ve ürünlerinde fıkhi ilkelere uyumu sağlamak amacıyla da bir referans kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca, farklı fıkıh/danışma komiteleri tarafından verilen fetva ve kararlar arasında tutarlılık sağlamak adına, Şer'î standartlar da AAOIFI'nin kapsamına alınmıştır (Güçlü ve Kılıç, 2020: 85).

AAOIFI şeriat komitesi tarafından yayımlanan şeriat standartları, faizsiz finans kuruluşlarının uyguladığı yöntemlerin, fon toplama ve kullandırma araçlarının, sunulan diğer ürün ve hizmetlerin İslam hukukuna uygunluğunu sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu standartlar, özellikle İslam hukukuna aykırı unsurların önlenmesi için dikkat edilmesi gereken noktaları belirlemekte ve İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ağkan, 2018: 241). Dünya genelinde Bahreyn, Ürdün, Kırgız Cumhuriyeti, Mauritius, Nijerya, Katar, Katar Uluslararası Finans Merkezi, Umman, Pakistan, Sudan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen gibi birçok ülke ve yargı bölgesinde zorunlu düzenleyici gereklilikler olarak benimsenmiştir. Düzenleyici otoritelerin yanı sıra, bu standartlar birçok fıkhi danışmanlık, İslami finans, eğitim ve öğretim kurumu ile bankacılık dışı kuruluş tarafından da uygulanmaktadır. Örneğin, Kazakistan gibi bazı ülkelerde, ulusal standartlar AAOIFI şeriat standartlarına dayalı olarak geliştirilmiş, Kuveyt gibi yargı bölgelerinde ise rehber olarak tavsiye edilmiştir. Ayrıca, AAOIFI şeriat standartları, dünya genelinde pek çok şeriat danışmanlık şirketi, denetim firması, Takaful/sigorta şirketi, bankacılık dışı finansal kuruluş, sermaye piyasası kurumu, eğitim/öğretim kurumu ve şeriat âlimleri tarafından da takip edilmektedir. AAOIFI şeriat standartlarını tamamen, kısmen veya rehber olarak uygulayan ülkeler/bölgeler şunlardır: Afganistan, Astana Finansal Hizmetler Otoritesi, Bahreyn, Dubai Uluslararası Finans Merkezi, Irak, İslam Kalkınma Bankası Grubu, Ürdün, Kırgız Cumhuriyeti, Lübnan, Libya, Mauritius, Nijerya, Umman, Filistin, Pakistan, Katar, Katar Uluslararası Finans Merkezi, Sudan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen (AAOIFI). Ülkemizde TKBB'nin 28 Şubat 2019 tarihli 8 numaralı kararda, katılım bankaları her türlü faaliyetlerinde TKBB Danışma Kurulunun aldığı kararlara ve yayınladığı standartlara uymak zorundadır. Kurulun henüz standart yayınlamadığı ve karara bağlamadığı konularda daha önceki danışma komitesinin kararları geçerlidir, bu kararlarda da yer almayan tüm işlemler için AAOIFI ilke ve standartları esas alınır (Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ, 2019).

AAOIFI standart yayınlama sürecinde Fıkıh Kurulu faizsiz finans sektörünün acil düzenlenmesi gereken konularından birini seçer faaliyet konusu üzerinde odaklanır. Bu süreçte, fıkıh alanında ve modern finans sektöründe derinlemesine bilgiye sahip bir veya birden fazla araştırmacıdan bu konuda kapsamlı bir araştırma raporu hazırlamaları talep edilir. Hazırlanan bu araştırma, Fıkıh Kuruluna bağlı komitelerden birinde tartışılır ve ilgili komite, araştırmacıyı standart taslağını oluşturma görevini üstlenmek üzere görevlendirir. Taslak standart, ilk kez ilgili komiteye sunulur ve ayrıntılı bir şekilde incelenir. Sonrasında komite, taslak standardı ve araştırma raporunu birlikte Fıkıh Kuruluna sunar. Kurul, standart taslağının her paragrafını, tek tek müzakere eder ve gerekli gördüğü takdirde, üyelerinden birine, ek araştırma gerektiren maddeler üzerinde çalışması için talimat verir. Kurul, standart taslağının genel çerçevesini kabul ettikten sonra taslak metin, İslami finans uzmanlarının görüş ve değerlendirmelerine sunulmak üzere Kurulun resmi internet sitesinde yayınlanır. Ayrıca taslak, üçten az olmamak kaydıyla farklı ülkelerde düzenlenen açık oturumlarda tartışılır. Bu oturumlar, İslami finans uzmanları, araştırmacılar, hukukçular, akademisyenler ve üniversite öğrencilerinin katılımına açıktır. Tartışmalar ve açık oturumlardan elde edilen geri bildirimler, Fıkıh Kuruluna sunulmak üzere toplanır. Kurul, bu mülahazalar, itirazlar ve çekinceleri değerlendirerek, derinlemesine bir ilmi müzakere süreci ile standart taslağının tüm maddelerini gözden geçirir. Bu aşamada, Kurul taslak metnini nihai olarak kabul eder ve taslağın son hali için basım ve yayımlama sürecinin başlatılması amacıyla, yine bazı üyelerden oluşan bir Taslak Komitesine yönlendirilir (AAOIFIc, 2024: 15).

AAOIFI'nin standartları yayınlarken takip ettiği fetva usûlü de önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmada AAOIFI şeriat standartlarının ağırlıklandırılması aşamasında en önemli ikinci sırada 29 numaralı *Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı* konulu standart yer almaktadır. Fetva verme sürecinin zorlukları, ele alınan meselelerin içerdiği karmaşıklık ve teknik derinlikten kaynaklanmaktadır. Bu meselelerin geniş kapsamlı oluşu, hızlı yayılma potansiyeli ve toplum üzerindeki etkileri, fetva sürecinin dikkatlice yönetilmesini gerektirir. Ayrıca, olası karşı spekülasyonlar ve tartışmalar, fetvanın doğruluğunu ve geçerliliğini tartışmaya açabilir. Bu da fetva verirken gereken özenin ve dikkatli değerlendirmenin önemini artırır. Bu nedenle AAOIFI'nin hangi fetva yöntemini kullandığını belirtmek, çalışmanın paradigmasını sağlam temeller üzerine oturtmak için gereklidir.

Faizsiz finans kurumlarının fetva talep etmesi ve ilgili kurulun bu fetvayı vermesi, bu tür kurumlar için vazgeçilmez bir sorumluluk olarak görülmektedir. Bu durum, klasik fetva ve istifta anlayışından farklıdır. Kurumlar, yalnızca kendi danışma kurullarının verdiği kararlarla bağlı olup, fıkhi kararların dışındaki yönlendirmelere uymak zorundadır. İlgili standartlar, denetim kurulu üyelerinin sahip olması gereken fıkhi becerileri açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, karar alma

süreçlerinin daha sağlıklı ve kapsamlı olabilmesi için iktisat, hukuk ve sosyoloji gibi alanlarda uzman kişilerin kurula danışmanlık yapması önerilmektedir. Faizsiz finans kurumlarında fetva, yalnızca finansal uygulamalarla sınırlı tutulmakta ve içtihat ile fetvanın belirli alanlarda uzmanlaşmış fıkıh âlimlerinin görüşleri doğrultusunda verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sadece iktisadi konular gibi fıkıhın belli bir alanında uzmanlığı bulunan bir fıkıh âliminin fetvasının geçerli kabul edilmesinin dayanağı Hanbeli'nin içtihat ve fetvanın bölünebileceği görüşüne dayandırılır (AAOIFIc, 2024: 718). Ancak Cebeci (2020: 30), sadece finansal konularda bilgi sahibi olmanın ve bunun fetva vermek için yeterli kabul edilmesinin, fıkıh alanında temel bir bilgi ve bütüncül bir bakış açısının eksikliğine delalet olduğunu ve hatalı sonuçlara yol açabileceğini ifade eder. Bu bağlamda, sadece belirli bir akit veya işlem üzerine uzmanlaşmak, faizsiz finans sektöründeki temel problemlerin çözümüne katkı sağlamayacağını; meselelerin daha geniş bir perspektifle ele alınması gerektiğini dile getirir.

Faizsiz finans kurumlarının, kendi Denetim Kurulu onayı olmadan dışarıdan alınan fetvalarla işlem yapamayacağı belirtilmektedir. Bu kısıtlamanın iki ana gerekçesi bulunmaktadır. İlk olarak, yöntemle ilgili endişeler söz konusudur; dışarıdan alınan fetvaların, telifik veya sürekli fıkhi ruhsatlarla uyumsuz olabileceği ve bu durumdan kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci gerekçe, fetvaların mevcut durumun gereklilikleriyle uyumsuz olabileceği, farklı bağlamlar ve yöntemler göz önünde bulundurulmadan fetva verilebileceği riskidir. Bu nedenle, dışarıdan alınan fetvaların, vakıadaki problemi doğru tahlil edememe ihtimali nedeniyle, kurumun kendi Denetim Kurulu onayı dışında fetvalarla amel etmemesi gerektiği ifade edilmektedir. İlk başta fetvanın başka bir makamdan alınabileceği düşünülse de faizsiz finans kurumlarının işlemlerinden sorumlu olan fıkıh kurulunun, bu kararların sorumluluğunu taşıması gerektiği ve bu bağlamda kararın istikrarı açısından yerinde bir yaklaşım olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, kurumun fetva mekanizmasının bağımsızlığına dikkat çekilmiş ve fetvaların, ülkenin resmi mezhebi ya da kanuni fetva müessesesinin bağlı olduğu mezhepten bağımsız olarak, Denetim Kurulunun yetki ve sorumluluğunda olması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, eğer ülkenin hukuki düzenlemeleri belirli bir mezhebe dayalı ise ve mesele ileride mahkemeye taşınacaksa, bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiği ifade edilmektedir. Son olarak, iktisadi hükümlerin çözümünde, belirli bir mezhebe dayalı fetva talep edilemeyeceği ve modern iktisadi problemlerin çözümünde mezheplerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu da mezheplerüstü bir yaklaşım benimsendiğini göstermektedir. Ancak, pratikte ileride hukuki süreçlerin ortaya çıkma olasılığı dikkate alındığında, bu durumun bir istisna teşkil edebileceği kabul edilmiştir (Cebeci, 2020: 33).

AAOIFI'nin mevcut standartları, piyasa ihtiyaçlarına uygun şekilde gözden geçirilmekte ve sürekli olarak revize edilmektedir. Kapasite geliştirme bağlamında, eğitim programları, atölye çalışmaları ve ortaklıklarla insan kaynağı geliştirme önceliklendirilmiştir. Ayrıca AAOIFI,

düzenleyicilerle iş birliği yaparak standartların etkilerini değerlendirme, bilgi paylaşımı ve İslami finans politika geliştirme gibi alanlarda ortak araştırma projeleri yürütmektedir. AAOIFI'nin gelecek planlarında, standartların uluslararası en iyi uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi, iş birliklerinin teşviki, insan kaynağı geliştirme ve şeriat uyumluluğunun sürdürülmesi yoluyla sektörün gelişiminde önemli bir rol oynamayı sürdürmek bulunmaktadır (Ansari, 2024: 5).

2.2.2. IFSB: İslami Finansal Hizmetler Kurulu

IFSB (Islamic Financial Services Board), 3 Kasım 2002 tarihinde resmen kurulmuş ve 10 Mart 2003'te faaliyetlerine başlamış uluslararası bir standart belirleme kuruluşudur. Merkezi Kuala Lumpur - Malezya'da bulunan IFSB, İslami finansal hizmetler endüstrisinin sağlamlığını ve istikrarını sağlamak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu endüstri, bankacılık, sermaye piyasası ve sigorta gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. IFSB, şeriat ilkeleriyle uyumlu yeni standartlar geliştirerek veya mevcut uluslararası standartları uyarlayarak, İslami finans sektörünün daha ihtiyatlı ve şeffaf bir şekilde büyümesini teşvik etmektedir. IFSB'nin misyonu, faizsiz finans hizmetleri endüstrisinin küresel ölçekte güvenilir ve istikrarlı bir yapıya kavuşmasını sağlamaktır. IFSB, uluslararası iş birlikleri ile, faizsiz finansın geleneksel finans sistemlerinin uyum içinde çalışmasını ve küresel finansal istikrara katkıda bulunmasını hedeflemektedir. Aralık 2024 itibarıyla IFSB'nin 185 üyesi bulunmaktadır. Bu üyeler arasında 84 düzenleyici ve denetleyici otorite, 10 uluslararası hükümetlerarası kuruluş ve 91 piyasa oyuncusu (finansal kurumlar, profesyonel firmalar, endüstri dernekleri ve borsalar) yer almaktadır. IFSB, 60 farklı ülkede faaliyet gösteren bu üyeleriyle, faizsiz finans sektörünün küresel bir güç haline gelmesine öncülük etmektedir. IFSB'nin faaliyetlerini destekleyen en önemli unsurlardan biri, ev sahibi ülke Malezya'nın sağladığı yasal ve diplomatik destektir. Malezya, 2002 yılında çıkardığı İslami Finansal Hizmetler Kurulu Yasası ile IFSB'ye uluslararası kuruluşlara ve diplomatik misyonlara ayrıcalıklar tanınmış ve dokunulmazlıklar sağlamıştır. Bu yasa, IFSB'nin bağımsız ve etkili bir şekilde çalışmasını kolaylaştırmıştır. IFSB, faizsiz finans sektörünün küresel ölçekte güvenilir, şeffaf ve sürdürülebilir bir şekilde büyümesi için kritik bir rol oynamaktadır. Geliştirdiği standartlar ve uluslararası iş birlikleri sayesinde, IFSB hem Müslüman ülkelerde hem de dünya genelinde giderek daha fazla kabul görmektedir. Malezya'nın liderliği ve desteğiyle IFSB, faizsiz finansın gelecekte daha da geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak önemli bir kuruluş olarak öne çıkmaktadır (IFSBA, (t.y), <https://www.ifsb.org/establishment/>).

IFSB'nin temel amacı, faizsiz finans hizmetleri sektörünün sağlıklı, şeffaf ve sürdürülebilir bir şekilde gelişimini desteklemektir. Öncelikli olarak, IFSB, şeriat prensipleriyle uyumlu olacak şekilde, uluslararası standartların geliştirilmesini veya mevcut standartların uyarlanmasını teşvik etmektedir. Bu standartların benimsenmesi, İslami finansal hizmetler endüstrisinin şeffaf ve ihtiyatlı

bir yapıya kavuşmasını sağlama amacını taşımaktadır. Bir diğer önemli hedef, faizsiz finansal ürünler sunan kurumların etkin bir şekilde denetlenmesi ve düzenlenmesi için rehberlik sağlamaktır. Bu doğrultuda, risklerin belirlenmesi, ölçülmesi, yönetilmesi ve açıklanmasına yönelik kriterlerin geliştirilmesi, uluslararası değerlendirme, gelir-gider hesaplama ve açıklama standartları dikkatli bir şekilde ele alınmaktadır. IFSB, uluslararası para ve finans sisteminin istikrarını ve sağlamlığını desteklemek üzere standart belirleyici kuruluşlarla iş birliği yapmayı ve üye ülkelerin bu yöndeki düzenlemelerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu iş birliği, faizsiz finans sisteminin küresel finansal sistem ile entegrasyonunu güçlendirme çabasının bir parçasıdır. Ayrıca, IFSB, etkin operasyonlar ve risk yönetimi için araç ve prosedürlerin geliştirilmesine yönelik girişimleri teşvik etmekte ve bu alanda koordinasyon sağlamaktadır. Bu çabalar, İslami finansal hizmetler endüstrisinin sürdürülebilir bir şekilde büyümesine olanak tanımaktadır.

Üye ülkeler arasında iş birliğini teşvik etmek IFSB'nin temel hedeflerinden biridir. Bu bağlamda, İslami finansal hizmetler sektörünün geliştirilmesine yönelik bilgi ve deneyim paylaşımı desteklenmektedir. Bunun yanı sıra, sektörün etkin düzenlenmesi ve ilgili piyasalarda yetkinlik kazanılması için eğitim ve personel geliştirme faaliyetlerine önem verilmektedir. Bu hedef doğrultusunda, sektör profesyonellerine yönelik kapasite artırıcı programlar düzenlenmekte ve nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesi sağlanmaktadır. IFSB, faizsiz finansal hizmetler sektörü üzerine araştırmalar yapmayı ve bu alanda çalışmalar, analizler ve anketler yayımlamayı da görevleri arasında saymaktadır. Bu tür bilimsel faaliyetler, sektörün mevcut durumunun daha iyi anlaşılmasını ve geleceğe yönelik stratejiler geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. IFSB, faizsiz bankalar, finansal kuruluşlar ve sektör uzmanlarını kapsayan bir veri tabanı oluşturmayı hedeflemektedir. Bu veri tabanı, sektörün genel görünümünü analiz etmek ve ilgili taraflar için kapsamlı bir kaynak sağlamak açısından önem taşımaktadır (IFSB, 2018: 2, https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/Articles-of-Agreement_En.pdf#page=5.12).

IFSB faizsiz finans sektörü için yeni standart taslağının hazırlanması adına düzenleyici otoriteler ve piyasa oyuncularından oluşan bir ekip ile iş birliği yapar. Bu süreçte, farklı paydaşların görüşleri ve uzmanlıkları bir araya getirilir. İslam Kalkınma Bankası (IDB), IFSB'den hazırlanan taslağı, IDB'nin şariat komitesine göndermesini talep eder. Komite, taslağın İslami prensiplere uygunluğunu değerlendirir ve onay verir. IFSB'nin teknik komitesi, halka açık taslak yayınlar. Bu taslak, halkın görüşlerini almak için 3 ila 6 ay boyunca kamuoyuna açık kalır. IFSB, halka açık oturumlar ve eğitim çalıştayları düzenleyerek geri bildirim toplar. Kurul, düzenleyici otoriteler ve halktan gelen genellikle yapıcı geri bildirimler doğrultusunda taslağı revize eder. Bu adım, standartların daha kapsamlı ve kabul edilebilir olmasını sağlar. Finansal sektör kullanıcıları için yayınlanan standartların uygulanmasını kolaylaştıracı eğitimler düzenler. Böylece kurulun İslami

finans alanında küresel ölçekte kabul gören standartlar geliştirmesi ve uygulaması sağlanmış olur (IFSBb, (t.y.), <https://www.ifsb.org/due-process/>).

Tablo 2. IFSB Standartları

Standart Numarası	Standart İsmi
IFSB-1	Sigorta Kuruluşları Dışındaki Kurumlar İçin Risk Yönetimi Rehber İlkeleri (Sadece İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar)
IFSB-2	Sigorta Kuruluşları Dışındaki Kurumlar İçin Sermaye Yeterliliği Standardı (Sadece İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar)
IFSB-3	Sadece İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Kurumsal Yönetim Rehber İlkeleri (İslami Sigorta (Tekâful) Kurumları ve İslami Yatırım Fonları Hariç)
IFSB-4	Sadece İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Şeffaflığı ve Pazar Disiplinini Teşvik Etmeye Yönelik Açıklamalar (İslami Sigorta (Tekâful) Kurumları ve İslami Yatırım Fonları Hariç)
IFSB-5	Sadece İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumların Denetim İnceleme Sürecinde Temel Unsurlar Hakkında Rehber (İslami Sigorta (Tekâful) Kurumları ve İslami Yatırım Fonları Hariç)
IFSB-6	İslami Toplu Yatırım Fonları İçin Yönetim Rehber İlkeleri
IFSB-7	Sukûk, Menkul Kıymetleştirme ve Gayrimenkul Yatırımları İçin Sermaye Yeterliliği Gereksinimleri
IFSB-8	Tekâful (İslami Sigorta) Kurumları İçin Yönetim Rehber İlkeleri
IFSB-9	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin İş Davranışları Rehber İlkeleri
IFSB-10	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Şer'i Yönetim Sistemleri Rehber İlkeleri
IFSB-11	Tekâful (İslami Sigorta) Kurumları İçin Ödeme Gücü Gereksinimleri Standardı
IFSB-12	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Likidite Risk Yönetimi Rehber İlkeleri
IFSB-13	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Stres Testi Rehber İlkeleri
IFSB-14	Tekâful (İslami Sigorta) Kurumları İçin Risk Yönetimi Standardı
IFSB-15	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Revize Edilmiş Sermaye Yeterliliği Standardı (İslami Sigorta (Tekâful) Kurumları ve İslami Toplu Yatırım Fonları Hariç)
IFSB-16	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumların Denetim İnceleme Sürecinde Temel Unsurlar Hakkında Revize Edilmiş Rehber (İslami Sigorta (Tekâful) Kurumları ve İslami Toplu Yatırım Fonları Hariç)
IFSB-17	İslami Finans Regülasyonu Temel İlkeleri (Bankacılık Segmenti)
IFSB-18	Retakâful (İslami Yeniden Sigorta) İçin Rehber İlkeler
IFSB-19	İslami Sermaye Piyasası Ürünleri (Sukuk ve İslami Toplu Yatırım Fonları) İçin Açıklama Gereksinimleri Rehber İlkeleri
IFSB-20	Tekâful/Retekâful Kurumlarının Denetim İnceleme Sürecindeki Temel Unsurlar
IFSB-21	İslami Finans Regülasyonu Temel İlkeleri [İslami Sermaye Piyasası Segmenti]
IFSB-22	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Şeffaflık ve Pazar Disiplinini Teşvik Etmeye Yönelik Açıklamalarla İlgili Revize Edilmiş Standart [Bankacılık Segmenti]

IFSB-23	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Revize Edilmiş Sermaye Yeterliliği Standardı [Bankacılık Segmenti]
IFSB-24	İslami Sermaye Piyasalarında Yatırımcı Koruması Hakkında Rehber İlkeler
IFSB-25	Tekâful/Retakâful Kurumları İçin Şeffaflık ve Pazar Disiplinini Teşvik Etmeye Yönelik Açıklamalar
IFSB-26	İslami Finans Regülasyonu Temel İlkeleri (Finansal Pazar Altyapıları)
IFSB-27	İslami Finans Regülasyonu Temel İlkeleri [Takâful Segmenti]
IFSB-28	Tekâful / Retekâful Kurumları İçin Revize Edilmiş Ödeme Gücü Gereksinimleri
IFSB-29	Tekâful Kurumları İçin İş Davranışları Denetimi
IFSB-30	İslami Finansal Hizmetler Sunan Kurumlar İçin Kurumsal Yönetim Rehber İlkelerinin Revize Edilmiş Hali (Bankacılık Segmenti)

Kaynak: <https://www.ifsb.org/standards-page/>

IFSB standartlarında (Tablo 1) ele alınan konular, AAOIFI şariat standartlarından önemli farklar içermektedir (Cebeci, 2020: 55). IFSB özellikle düzenleme, risk yönetimi ve kurumsal yönetim alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. AAOIFI, her bir finansal ürün veya işlem için detaylı fıkhi analizler yaparken IFSB, doğrudan fıkhi analizler yapmaz, ancak geliştirdiği standartların şariat ilkeleriyle çelişmemesine özen gösterir (Iqbal ve Mirakhor, 2011: 21). IFSB'nin, şer'i açıdan mahzurlu olmayan konvansiyonel ilkelerin benimsenmesi ve geliştirilmesi aşamasında kamuoyunun görüşlerine arz edilmesinde fıkhi heyetinin onayının alınması, kamuoyu görüşü alınırken, taslak metnin kurum dışındaki fıkhi uzmanlarına da gönderilmesi gerektiği, nihai hale getirilen metnin Arapça nüshası için kurumdaki fıkhi uzmanından görüş alınması gibi şartları ve metnin sonundaki fıkhi kabul süreci ile ilgili ek kısım, fıkhi heyetinin baştan sona sürecin içinde olduğunu ve büyük bir sorumluluk taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır (Cebeci, 2020: 54).

AAOIFI doğrudan fıkhi analizlere odaklanır ve faizsiz finansal ürünlerin ve işlemlerin şariata uygunluğunu detaylı bir şekilde inceler. IFSB ise, finansal sistemin istikrarı ve denetimi üzerinde odaklanarak fıkhi uyumluluğu daha genel bir çerçevede ele alır. AAOIFI fıkhi hükümlerin doğrudan uygulanmasını sağlar ve her bir ürün veya işlem için ayrıntılı fıkhi kriterler belirler. IFSB ise, fıkhi ilkelerin makro düzeyde uygulanmasını, finansal sistemin genel yapısının şariat ilkeleriyle uyumlu hale getirilmesini sağlar. AAOIFI daha çok sukuk, mudaraba vb. gibi mikro düzeydeki ürün ve işlemlerin fıkhi meşruiyetini incelerken, IFSB sermaye yeterliliği, risk yönetimi ve finansal istikrar gibi konuları temel alır. AAOIFI hedef kitle olarak şariat kurulları, İslami finansal kurumlar ve fıkhi danışmanlar için rehberlik sağlarken, IFSB düzenleyici otoriteler, denetçiler ve uluslararası finansal kuruluşlar için standartlar geliştirir.

2.2.3. IIFM: Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurumu

IIFM (International Islamic Financial Market) faizsiz finansal hizmetleri endüstrisi için küresel bir standart belirleme kuruluşudur. IIFM, şeriatla uyumlu finansal sözleşmeler ve ürün şablonlarının standardizasyonuna odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, faizsiz finansal piyasaların küresel ölçekte daha etkin ve uyumlu bir şekilde işlemlerini sağlamayı amaçlamaktadır. IIFM, Bahreyn merkezlidir ve Bahreyn Krallığı'nın 2002 yılında yayımlanan Kraliyet Kararnamesi (No. 23) uyarınca kurulmuştur. Kuruluş, tarafsız ve kâr amacı gütmeyen uluslararası bir İslami altyapı kurumu olarak faaliyet göstermektedir. IIFM Yönetim Kurulu, kurucu ve sürekli üyelerin yanı sıra çeşitli faizsiz ve uluslararası bankaların temsilcilerinden oluşmaktadır. IIFM bünyesinde 14 kişiden oluşan şeriat kurulu bulunmaktadır (IIFMa, (t.y.), <https://www.iifm.net/about-iifm/corporate-profile>).

Şeriat Kurulu, faizsiz finansal işlemlerin ve belgelerin şeriat ilkelerine uygunluğunu sağlamak amacıyla kritik bir rol oynamaktadır. Kurul, IIFM'nin ana sözleşmeleri ve ilgili belgelerinin şeriat kurallarına uygunluğunu titizlikle denetler. Bu süreçte, belgelerde yer alan her bir madde, İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an, sünnet, icma ve kıyasa uygunluğu açısından incelenir. Kurul, IIFM'nin projeleri ve girişimleriyle ilgili konularda gerekli rehberliği ve danışmanlığı sağlar. Bu kapsamda, projelerin şeriat açısından değerlendirilmesi ve ilgili konularda görüş bildirilmesi de kurulun görevleri arasındadır. Gerektiğinde, IIFM şeriat kurulu, diğer şeriat kurullarıyla iş birliği yaparak, İslami finansal işlemlerin uyumluluğunu sağlamaya yönelik ortak çalışmalar yürütür. IIFM, gerektiğinde şeriat kurulu üyelerini çalışma gruplarının toplantılarına davet edebilir. Bu toplantılarda, genel görüşlerin alınması ve projelerin şeriat açısından değerlendirilmesi sağlanır. Şeriat kurulu, görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmek için IIFM sekreteryasından gerekli bilgi ve kaynaklara erişim hakkına sahiptir. Ayrıca, IIFM belgelerinin geliştirilme veya yapılandırılma sürecinde kullanılan tüm detaylara erişebilme ve ana sözleşmelerde veya ilgili belgelerde şeriat kurallarına aykırı olan maddeleri reddetme veya bu maddeleri şeriat öğretilerine uygun şekilde değiştirme yetkisine sahiptir. Ayrıca bu, belgelerin İslami ilkelere tam uyumlu hale getirilmesini sağlar (IIFMb, (t.y.), <https://www.iifm.net/about-iifm/shariah-board>).

IIFM, faizsiz sermaye ve para piyasalarını uyumlaştırmayı (harmonize) ve uluslararası işlemler için belgelerde standartlaşma sağlamayı hedefleyen bir kuruluştur. IIFM, bu amacını gerçekleştirmek için hem faizsiz finans hem de konvansiyonel finans alanında faaliyet gösteren kuruluşlarla iş birliği yapmaktadır. Bu iş birlikleri, IIFM'nin faizsiz finans piyasalarının küresel ölçekte daha etkin ve entegre bir şekilde çalışmasını sağlamak için önemli bir rol oynadığını göstermektedir. IIFM, faizsiz finans işlemleri için standart sözleşme formları hazırlamıştır. IIFM, bugüne kadar toplam on dokuz

(19) standart sözleşme oluşturmuştur. Bu sözleşmeler, İslami finansal işlemlerin belgelenmesinde tutarlılık sağlamayı ve işlem maliyetlerini düşürmeyi hedeflemektedir (Ercanbrack, 2020: 859).

IIFM'nin standart geliştirme süreci, her bir standardın titizlikle ve kapsamlı bir şekilde oluşturulmasını sağlayan farklı aşamalardan oluşmaktadır. Bu süreç, öncelikle IIFM Yönetim Kurulu'nun (15 kişiden oluşur) standardizasyon projesini onaylamasıyla başlar. Ardından, bir konsept belgesi hazırlanır ve bu belge üzerinde fıkıh uzmanlarının da katıldığı geniş kapsamlı bir toplantı düzenlenir. Daha sonra, üzerinde çalışılan standartla ilgili konuları ele almak için farklı yetki alanlarından oluşan bir küresel çalışma grubu kurulur. IIFM Sekreterliği, genellikle belirli kurumlar tarafından sağlanan özel belgelere ve ürün şablonlarına dayanarak ürün yapısını ve ilk taslak belgeleri hazırlar. Taslak metinler, gerekli iyileştirmelerin yapılması için dış hukuk müşavirlerine sunulur ve ardından çalışma grubuna dağıtılarak kapsamlı istişareler gerçekleştirilir. Son olarak, uluslararası kullanım için standardın onaylanması, yaklaşık 11 seçkin fıkıh uzmanından oluşan IIFM Fıkıh Kurulu'nun rehberliği ve onayıyla tamamlanır. Bu süreç, IIFM standartlarının hem teknik hem de fıkhi açıdan sağlam bir temele oturmasını sağlar.

2.3. Faizsiz Finansta Uyum

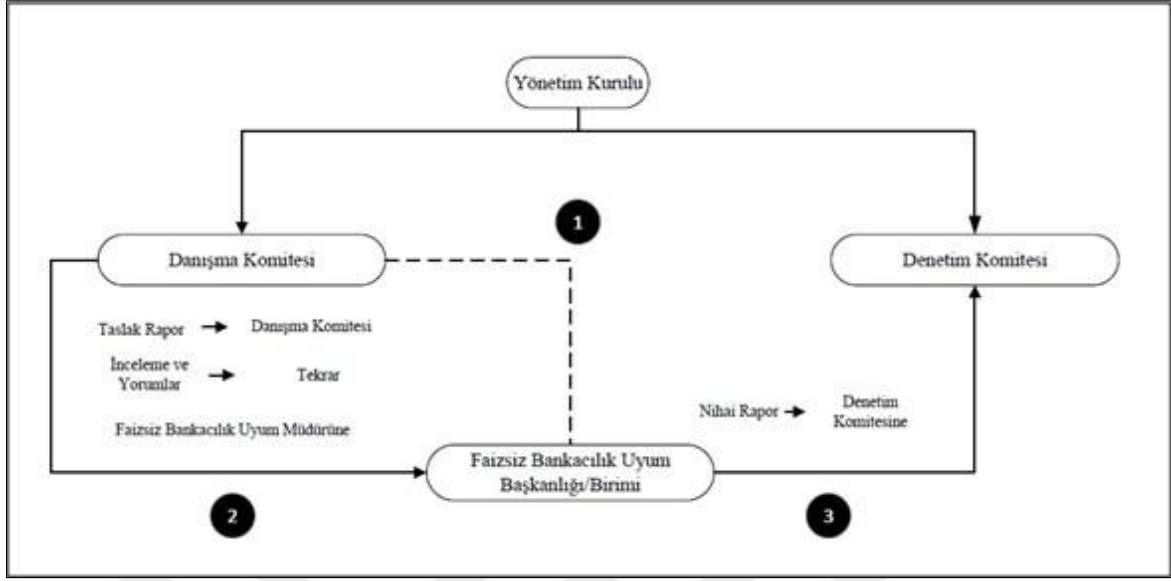
Faizsiz finasta uyum kavramı, standartlaşmadan farklı ama her ikisi de sektörde güven, şeffaflık ve sürdürülebilirlik sağlamak amacıyla birbiriyle ilişkili süreçleri ifade ettiğinden dolayı önem arz etmektedir. Standartlaşmada amaç, tüm aktörlerin aynı kurallar ve yöntemlerle çalışmasını kolaylaştırmak, sektörde tutarlılık ve küresel entegrasyon iken; uyum faaliyetleri, katılım bankalarının yasal ve dinî gereklilikleri yerine getirmesini, müşteri güveninin sağlanmasını ve kurumsal itibarın korunmasını hedeflenmiştir.

Uyum, faizsiz finans kurumlarının faaliyetlerinin yasal düzenlemelere, dinî kurallara (faizsiz finans prensipleri) ve sektörel standartlara uygunluğunu ifade eder. Danışma Komitesi tarafından onaylanan, kurumda yürürlükte olan politika ve prosedürlere, kurumdaki Danışma Komitesi tarafından verilen ilgili kararlara bağlılık ölçüsüne dayanmaktadır (Halitoğlu, 2020: 34). BDDK tarafından yayınlanan *Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ*'de faizsiz bankacılık uyum faaliyetlerinin temel amacı, bankanın gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmeyi planladığı tüm faaliyetlerin, sunulan yeni ürün ve hizmetlerin, faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına, aynı zamanda danışma komitesi kararlarına uygunluğunu temin etmektir. Bu kapsamda uyum faaliyetleri, hizmetlerin, yatırımların, müşteri ve üçüncü taraflarla imzalanan sözleşmelerin, kurum içi politika ve prosedürlerin, finansal raporlamaların, faaliyet raporlarının, kamuya yapılan açıklamaların, tanıtım ve reklam çalışmalarının, iç raporlamaların, yetkili organlarca

alınan kararların, banka ana sözleşmesinin ve pay sahipleri ile personel arasındaki ilişkilerin ilgili ilke ve standartlarla uyumlu olmasını sağlamaya yönelik kontrol süreçlerini içermektedir. Faizsiz bankacılık uyum faaliyetleri çerçevesinde, ilke ve standartlar ile danışma komitesi kararları ve bunların potansiyel etkileri hakkında yönetim kurulu ile ilgili birim ve personel zaman kaybetmeden bilgilendirilir. Söz konusu faaliyetler, yönetmelik uyarınca, bu görev için tahsis edilmiş birim veya personel tarafından icra edilmekte olup, bu birim ya da personel gerçekleştirdiği çalışmalarla ilgili en az üç ayda bir denetim komitesine rapor sunar. Ayrıca, bankanın faizsiz bankacılık uyum faaliyetlerini düzenleyen politika ve prosedürler, danışma komitesinin görüşleri alındıktan sonra yönetim kurulunun onayına sunulmaktadır. Bu kapsamlı uyum mekanizması, bankanın faizsiz bankacılık prensiplerine bağlılığını güvence altına almayı ve operasyonel şeffaflığı artırmayı hedeflemektedir (Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ, 2019).

Katılım bankalarında Uyum Birimi, kurumun katılım finans ilkelerine, Danışma Kurulu ve Danışma Komitesi tarafından alınan kararlara uyumunu sağlamakla görevli bir departman ve uzman çalışma ekibini içeren idari bir birimdir. Bu kapsamda kurumların, ilgili yasa ve mevzuata uygun şekilde faaliyet göstermesine katkıda bulunmak ve denetim otoritelerinin bu kurumlara yönelik özel talimatlarını uygulamak da biriminin sorumlulukları arasındadır. Ayrıca, kurumun ana sözleşmesi ve esas sözleşmesinde yer alan katılım finans hükümlerine bağlı kalınmasını sağlamak, danışma komitesinin atanmasına ilişkin mekanizmaları düzenlemek ve bu komitenin yetkileri, ücretlendirmesi ile Genel Kurul'un rolünü belirlemek de birimin görev alanına girer. Uyum birimi, kurumun politika, prosedür, standart sözleşmeler, otomatik sistemler ve mali-idari standartlarının katılım finans hüküm ve standartlarına uygunluğunu temin etmekle yükümlüdür. Bunun yanı sıra, çalışanların eğitilmesi, uyum mekanizmalarının oluşturulması ve bu mekanizmaların etkin bir şekilde uygulanarak kurumun katılım finans risklerinin minimize edilmesi de birimin öncelikli hedefleri arasındadır. Uyum birimi, düzenleyici otoritelerin, kurumun Danışma Komitesi ve Danışma Kurulu kararlarına ne ölçüde uyum sağladığını doğrulamasına imkân tanıyacak şeffaf bir yapı oluşturmayı amaçlar. Ayrıca, karmaşık mali ürünlerin muhasebe, hukuki ve teknik prosedürlerinin entegrasyonu sırasında ortaya çıkabilecek eksikliklerin önlenmesi için kurumun katılım finans denetim sisteminin geliştirilmesine destek olur. Bu süreçler (Şekil 3), kurumun katılım finans ilkelerine tam uyumunu sağlamak ve operasyonel riskleri azaltmak için kritik öneme sahiptir (Halitoğlu, 2020: 41).

Şekil 3. Faizsiz Bankacılık Uyum Raporlama Süreci

Kaynak: Halitoğlu, 2024: 108.

AAOIFI Yönetişim Standartları içinde uyum standardı da yayınlamıştır. Faizsiz finans kuruluşlarının faaliyetlerinin şeriat ilkelerine tam uyumunu sağlamayı, sektörde şeffaflık ve güven oluşturmayı ve küresel ölçekte standart bir uygulama çerçevesi sunmayı hedefleyen AAOIFI Uyum Standardı, hem kurumların iç denetim süreçlerine rehberlik eder hem de düzenleyici otoritelerin denetim faaliyetlerini kolaylaştırır. Uyum Standardı, her faizsiz finans kuruluşunun oluşturması gereken Şer'i denetim komitesinin üyelerinin niteliklerini, görev ve sorumluluklarını detaylıca belirtir. Kurumların, şeriat uyumunu sağlamak ve sürdürmek için etkin iç kontrol ve uyum mekanizmalarını oluşturmasını, bu birimlerin düzenli denetimler, raporlama ve uyumsuzluk durumlarında düzeltme süreçlerini ivedilikle yerine getirmesi gerektiğini vurgular. Bütün bu raporların kamuya açık hale getirilmesini, müşterilerin de faizsiz finans ürünleri ve ilkeleri hakkında bilinçlendirilmesini, meydana gelen uyumsuzlukların tekrarlanmaması için neden analizlerinin yapıp önleyici tedbirlerin alınmasını ifade eder (AAOIFI'de, (t.y.), <https://aaoifi.com/ageb-separated/?lang=en>).

Katılım bankalarında uyum birimleri ile danışma komiteleri arasında etkili bir iş birliği ve koordinasyon sağlanmalıdır. Uyum birimleri, bankanın faaliyetlerinin şeriat ilkelerine ve danışma komitesi kararlarına uygunluğunu denetlemekten sorumludur. Bu süreçte, danışma komitesi tarafından belirlenen prensipler ve alınan kararlar, uyum birimleri için temel rehber niteliği taşır. Uyum birimleri, bankanın ürün, hizmet ve işlemlerinin şeriata uygunluğunu periyodik olarak kontrol eder ve bu konuda danışma komitesine rapor sunar. Danışma komitesi ise uyum birimlerinin tespit ettiği uyumsuzlukları değerlendirerek gerekli düzeltici önlemleri belirler. Bu karşılıklı etkileşim,

bankanın şeriat ilkelerine tam uyumunu sağlamak ve operasyonel riskleri minimize etmek için kritik öneme sahiptir. Ayrıca, uyum birimleri, danışma komitesinin kararlarını kurum içinde yaygınlaştırarak çalışanların bilinçlendirilmesine ve uyum kültürünün güçlendirilmesine katkıda bulunur. Bu yapı, katılım bankalarının hem dinî hem de yasal gerekliliklere uygun şekilde faaliyet göstermesini sağlar (AAOIFId, (t.y.), <https://aaoifi.com/ageb-separated/?lang=en>).

Ülkemizde, katılım bankacılığı uyum faaliyetleri kapsamında, Danışma Kurulu ve Komitesi tarafından alınan kararlar ilgili birimlere iletilir. Ardından bu birimler, faaliyetlerin söz konusu kararlara uygunluğuna ilişkin değerlendirmelerde bulunur. Departmanların beyanları doğrultusunda uyum çalışmaları tamamlanır ve sonuçlar, uyum faaliyeti kapsamında raporlanır. Süreç şu şekilde ilerlemektedir (Halitoğlu, 2024: 129);

- Danışma Komitesi Sekreteryası, Danışma Kurulu ve Komitesi kararlarını Katılım Bankacılığı Uyum Birimine iletir ve ilgili birimlerden gelen geri bildirimleri toplar.
- Her bir karar için Katılım Bankacılığı Uyum Birimi tarafından özel bir uyum formu hazırlanır.
- Hazırlanan uyum formları ilgili birimlere gönderilir ve bu birimlerden kararın uyum derecesine (Uyumlu, Kısmen Uyumlu, Uyumsuz) ilişkin geri bildirim talep edilir.
- Gerçekleştirilen uyum çalışmaları, Çeyrek Faaliyet Raporu'na dahil edilir.

Uyum çalışmaları genellikle birimlerin nitel değerlendirmelerine dayanmaktadır. Buna karşın İslami finans sektöründe şeriat uyumluluğunu değerlendirmenin önemini vurgulayan Hanif (2018: 162-184) kurumların faaliyetlerinin faizsiz finans prensiplerine ne ölçüde uyduğunu objektif bir şekilde incelediği çalışmasında, nicel bir derecelendirme sistemi önermektedir. Araştırmada, uyumluluk için çeşitli finansal ve operasyonel göstergeler belirlenmiş, matematiksel modeller ve istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Faizsiz finansman ürünlerinin oranı, yasaklı sektörlere (alkol, kumar vb.) yatırım yapmama durumu, kâr ve zarar paylaşımı modellerinin uygulanması gibi veriler analiz edilerek bu göstergeler üzerinden derecelendirme puanı hesaplanmıştır. Çalışmada, bu kurumların finansal raporları, ürün portföyleri, yatırım politikaları ve şeriat denetim kurullarının (Shariah Supervisory Boards) kararları gibi veriler analiz edilmiştir. Örneklem seçiminde, kurumların şeriat uyumluluğunu etkileyen faktörlerin çeşitliliğini yansıtmak amacıyla farklı türde ve ölçekteki kuruluşlara yer verilmiştir. Sonuç olarak; kurumların uyguladıkları modeller ve iç denetim mekanizmalarından kaynaklanan farklı faizsiz finans kuruluşlarının şeriat uyumluluk seviyeleri arasında önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Hanif, İslami finans sektöründe şeriat uyumluluğu konusunda küresel standartların benimsenmesinin önemini vurgulamış, objektif bir

derecelendirme sisteminin, yatırımcılar ve müşteriler için daha şeffaf ve güvenilir bir değerlendirme sunacağını iddia etmiştir.

2.4. Faizsiz Finansta Standartlaşmanın Önemi

21. yüzyılın ilk çeyreğinde, faizsiz finans sektörü küresel ölçekte hızlı bir büyüme⁴ kaydetmiştir. Ancak, bu büyüme ile birlikte, sektörün karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, farklı yargı bölgelerinde⁵ uygulanan faizsiz finans ürünlerinin standardizasyon eksikliğidir. Standardizasyon, İslami finans ürünlerinin şeffaflığı, maliyet etkinliği ve istikrarı için kritik bir faktördür. Ayub (2007: 181), iyi finansal standartların uygunluk, anlaşılabilirlik, doğrulanabilirlik, tarafsızlık, zamanındalık, karşılaştırılabilirlik ve bütünlük özelliklerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bu özellikler arasında, bilginin uygunluğu ve güvenilirliği temel nitelikler olarak vurgulanmaktadır.

Faizsiz finans kurumlarında standartlar, kurumların operasyonel süreçlerini daha verimli hale getirmelerine yardımcı olur. Standardize edilmiş prosedürler, hata oranlarını azaltır, iş süreçlerini hızlandırır ve daha az kaynakla daha fazla iş yapılmasına olanak tanır. Aynı zamanda, çalışanlar için eğitim süreçlerini kolaylaştırır ve operasyonel hataların önüne geçilmesini sağlar. Müşteri memnuniyeti açısından, paydaşlarına daha tutarlı ve güvenilir hizmetler sunulmasını sağlar. Müşteriler, belirli ürünlerin veya hizmetlerin her zaman aynı kalitede ve aynı şekilde sunulacağını bildiklerinde, bankalara daha fazla güven duyarlar. Ayrıca, standartlaşma sayesinde bankalar, müşteri şikayetlerini daha hızlı çözebilir ve süreçlerin iyileştirilmesine yönelik daha etkili stratejiler geliştirebilir. Standartlaştırılmış anlaşmalarda finansal riskler minimize edilir ve her iki tarafın da hakları korunur (Aysan, 2022).

Faizsiz finans, farklı ülkelerde farklı yasal ve düzenleyici çerçevelerde uygulanmaktadır. Bu durum, uluslararası ticaret ve yatırım için engeller yaratmaktadır. Standardizasyon, bu farklılıkları azaltarak küresel ölçekte uyum sağlar ve İslami finansal ürünlerin uluslararası piyasalarda daha kolay kabul görmesine yardımcı olur. Ortak bir dil ve çerçeve sayesinde kavram ve uygulamalarda uyum veya benzerlik sağlayarak, fetvalar ve uygulamalar arasında çelişki ve tutarsızlık oluşmasını önler, bu sayede farklı ülkelerdeki kurumlar arasında bilgi paylaşımı ve iş birliği kolaylaşır. Standartlar, faizsiz finans ürünlerinin geliştirilmesinde yenilikçi yaklaşımları teşvik ederek, farklı coğrafyalarda

⁴ IFSB'nin 2024 yılı raporuna göre küresel İslami finansın eriştiği büyüklük 3,38 trilyon dolar.

⁵ Yargı bölgesi, İslami finans ürünlerinin sunulduğu her bir ülke ya da bölgesel hukuk-düzenleme çerçevesidir. Yani; Malezya, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan gibi farklı devletlerin ya da bunların kendi içindeki eyalet/il idari düzeyleri ifade eder. Yani farklı yargı bölgeleri = farklı ülke/bölge mevzuatı ve düzenleyici uygulama alanları demektir.

benzer ürünlerin sunulmasını kolaylaştırarak sektörün büyümesine katkıda bulunur. Ayrıca, faizsiz finans işlemlerinin şeffaf ve anlaşılır olmasını sağladığından, yatırımcılar ve müşteriler arasında güven oluşturur. Standartlar, finansal raporlama ve ürün yapılarının tutarlı olmasını sağlayarak yanlış anlaşılımları ve hileli uygulamaları önler (Yaacob ve Abdullah, 2012: 494-496).

Standardizasyon, düzenleyici kurumların faizsiz finans kuruluşlarını daha etkili bir şekilde denetlemesine olanak tanır. Ortak standartlar, uyumluluk ve denetim maliyetlerini düşürerek sektörün büyümesini destekler. Doğan ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada (2020: 1492), şeriat denetim standartlarına yüksek uyum gösteren kuruluşların finansal performanslarının daha iyi olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada özellikle kârlılık (ROA ve ROE) ve likidite göstergeleri, uyum düzeyi yüksek olan kuruluşlarda daha olumlu sonuçlar vermiştir. Ayrıca, faizsiz finans kuruluşlarının şeriat denetim standartlarına uyum düzeylerinin, finansal performansları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve uyum düzeyi yüksek olan kuruluşların, daha yüksek kârlılık, daha iyi likidite ve daha sağlam risk yönetimi sergilediği iddia edilmiştir. Dolayısıyla uluslararası standartların benimsenmesinin hem kuruluşların hem de sektörün genel performansını artıracığı ortaya konulmuştur.

Yatırımcıların haklarını korumak ve adil bir finansal sistem sağlamak açısından da standardizasyonun birçok faydası vardır. Yatırımcılar, standartlara uyan ürünlerin İslami prensiplere uygun olduğundan emin olabilir. Standartlar, piyasalar arasındaki ticareti ve yatırımı artıracak, sermaye akışlarının ve yatırım fırsatlarının büyük bir piyasa üzerinden daha kolay paylaşılmasına olanak verecek ve daha fazla yatırımcı ve ihracatçıyı sukuk piyasasına çekecektir. Standartlaşmanın yatırımcılara sunduğu faydalar arasında belirsizliğin azalması, yeni pazarlara giriş ve mevcut pazarlarda genişleme, uyumsuz bir enstrümana yatırım yapma riskinin azalması ve yasal zorluklarla karşılaşma olasılığının düşmesi sayılabilir. Regülatör tarafından onaylanmış standartlar, yatırımcı ve ihracatçılar için maliyetleri düşürerek daha fazla ihracat yapılmasını teşvik eder. Ayrıca, yatırımcıların bilgi, risk ve uyum yatırımları, gelecekteki sukuklar için de geçerli olacağından, zaman ve kaynak tasarrufu sağlanır (Hawladar, 2017: 60).

Faizsiz finans kuruluşlarının uluslararası İslami finans sistemine daha iyi entegre olma ve ürün geliştirme süreçlerinin verimliliğini artırma konularında standartlaşma, büyük bir boşluğu dolduracak olsa da şeriat yorumlarındaki farklılıklardan dolayı bazı zorlukları da barındırmaktadır. Mezhepsel ya da bölgesel farklılıkların, şeriat uyumunun sağlanamama riskini artırabileceğini ve sözleşmelerin tüm İslam âlimleri tarafından fıkhi manada tanınmama tehlikesini ortaya çıkarabileceğini iddia edenler de vardır (Ghoul, 2011). Bu da İslami finansal ürünlerin küresel ölçekte uyumlu hale getirilmesini engeller ve sektörün büyümesini yavaşlatır. Ancak AAOIFI ve

IFSB gibi faizsiz finansın da standartlaştırma çalışmalarına öncülük eden uluslararası kuruluşlar, harmonizasyon ve esneklik temelinde bir standardizasyon modeli seçerek bu tartışmaların önüne geçmişlerdir. Bu yöntem ile standartlaşma sürecinde bölgesel uygulamalar arasındaki farklılıklar (usul değil furu') dikkate alınarak, standardizasyonun İslam fikhı alanında yeniden tanımlanması, ürün yapıları, mevzuat ve belgelerin standartlaştırılması esas alınır. Şer'i hükümlerin nasıl formüle edildiği ve uygulandığı konusundaki önemli farklılıkların en aza indirilmesi için, şeriat yorumlarındaki anlaşmazlıkların temel nedenleri ortaya konulur ve bu anlaşmazlıkları çözmek için stratejiler belirlenir (Aysan vd., 2022: 16). Bu yaklaşımlar, İslami ilkeler ile küresel faizsiz finansal standartların uyumlu bir şekilde entegre edilmesi için stratejik vizyon, kararlılık ve faizsiz finansın özgünlüğünü ve bütünlüğünü korumayı taahhüt etmelidir (Shaukat, 2024: 63).

Ülkemizde TKBB Danışma Kurulu, katılım bankalarının danışma komitelerinden büyük bir yükü kendi üzerine almakta, böylece zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Kurul, katılım bankalarına, uygulamalarının İslami kurallara uygun bir şekilde gerçekleşmesi için yayınladıkları standartlar ve ilkelerle yol göstermektedir. TKBB, kurulduğu günden bu yana "Pay Senedi İhracı ve Alım-Satım", "Tevevruk", "Murabaha", "Kefalet", "Mudarebe" ve "Katılım Finansı İlkelerine Uygun Olmayan Gelirler ve Bunların Tasfiyesi" olmak üzere altı adet standart yayınlamıştır (<https://tkbb.org.tr/danisma-kurulu/standartlar>).

TKKB Danışma Kurulu tarafından yayınlanan standartlar ile AAOIFI tarafından belirlenen standartlar, temelde benzer bir amaca sahip olmalarına rağmen çeşitli yönlerden farklılıklar gösterirler. TKBB Danışma Kurulu'nun belirlediği standartlar, Türkiye'deki katılım bankalarının faaliyetlerini düzenlemeye yöneliktir ve ülkenin yerel mevzuatına, ekonomik yapısına ve sosyal ihtiyaçlarına uygun şekilde şekillendirilmiştir. AAOIFI'nin yayınladığı standartlar, global ölçekteki faizsiz finans kurumları için geçerli olup, daha geniş bir coğrafyadaki finansal işlemler ve ürünlere odaklanır. AAOIFI'nin standardizasyon çabası, farklı ülkeler arasında tutarlılığı sağlamak ve İslami finansal ürünlerin global kabulünü artırmak amacını taşır. Türkiye'deki katılım bankaları, ülkenin finansal düzenlemelerine ve denetim otoritelerinin mevzuatına tabidir. Bu bağlamda, TKBB standartları, yerel düzenlemelere ve ülkeye özel ekonomik koşullara uyum sağlamak için şekillendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki yasal çerçeveye (örneğin, BDDK düzenlemeleri) uygunluk ön plandadır. AAOIFI'nin standartları, faizsiz finansın temel prensiplerine, yani şeriat kurallarına uygunluğu sağlamak için tasarlanmış olup, bu standartlar çoğunlukla İslam hukukuna (Fıkıh) dayalıdır. AAOIFI'nin önceliği, global ölçekte İslami finansal hizmetlerin şeriata uygun bir şekilde sunulmasını sağlamak olduğundan, yerel mevzuatlar yerine daha çok İslam hukukunun gerekleri dikkate alınır. Türkiye'deki katılım bankalarının finansal raporlama süreçleri, yerel muhasebe standartları ile uyumlu olmak zorundadır. TKBB, bu raporlama süreçlerinin şeriata uygunluğunu ve ülkenin mali düzenlemeleriyle paralellik göstermesini denetler. AAOIFI, sadece faizsiz finans

kurumları için özel muhasebe standartları belirler ve bu standartlar, dünya genelindeki özellikle faizsiz bankacılıkla ilgili işlemlere yoğunlaşarak finansal raporlama süreçlerine rehberlik eder.

Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI standartlarını kabul etmesi hem yerel hem de uluslararası düzeyde çeşitli faydalar sağlar. Öncelikle global tanınma anlamında, katılım bankalarının bu standartları benimsemesi, uluslararası alanda faaliyet gösteren yatırımcılar, fon sağlayıcılar ve iş ortaklarıyla uyumlu bir iş yapma imkânı sağlayarak, ülkeyi global arenada daha rekabetçi kılar. Uluslararası yatırımcılar, AAOIFI standartlarına uyum sağlayan katılım bankalarını daha güvenli ve etik bir yatırım alanı olarak değerlendirebilir. Bu da bankaların dış kaynaklardan daha fazla yatırım çekmesine olanak tanır. Ayrıca sadece Türkiye’de değil, Orta Doğu, Asya ve Afrika gibi faizsiz finansın yaygın olduğu pazarlara da daha kolay erişim sağlayabilmesine imkân tanır. Finansal raporlarda uluslararası denetim ve izlenebilirlik mekanizması ile kurumlar daha güçlü bir şeffaflık seviyesine ulaşır. Standartlaşma, katılım bankalarının, finansal krizlere ve dalgalanmalara karşı daha sağlam bir risk yönetimi uygulamalarına yardımcı olur (Aysan, 2022).

Yelsiz ve Yurtseven (2024), çalışmalarında, Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI standartlarına uyum süreçlerindeki en temel sorunun yasal ve düzenleyici altyapı eksikliği olduğunu vurgulamışlardır. Çözüm olarak AAOIFI Uyum Ofisi’nin açılmasını önermişlerdir. Bu ofis, sektöre destek olmak için yapacağı hukuki düzenlemeleri merkezi bir koordinasyonda daha etkin yürütebilecektir. Katılım bankaları, Ofis aracılığı ile AAOIFI tarafından belirlenen güncellenmiş standartlara hızlı erişim sağlayarak uyum sürecini hızlandırabilecek ve uygulama esaslarını daha kısa sürede öğrenme fırsatı yakalayabilecektir. Ayrıca, profesyonel danışmanlık hizmetlerinden yararlanarak etkin iş birlikleri kurmak, uyum sürecinin çeşitli aşamalarında alanında uzman ve yetkin personelden rehberlik desteği almak ve karmaşık konuların çözümünü kolaylaştırarak süreci hızlandırmak mümkün olabilecektir.

Dinç (2016: 89), merkezi danışma kurullarının, bankaların bünyesinde bulunan danışma komitelerinin yükünü hafiflettiğini ve böylece zaman ve maliyet tasarrufu sağlandığını iddia etmiştir. Bu şekilde, uluslararası standartların kabul edilmesi TKBB Danışma Kurulu için de zaman ve maliyet israfının önüne geçilmesine imkân sağlayabilir. Kurul, AAOIFI standartlarının zorunlu olması konusunda aktif bir rol oynayarak, standartlar yayınlamak yerine, katılım bankalarının ihtiyaçları ve ülkenin finansal yapısını dikkate alan dengeli bir yaklaşımla Türkiye’ye özgü bir uygulama çerçevesi geliştirebilir. Kurul, AAOIFI standartlarının uygulanmasını denetleyerek sektördeki güvenilirliği artırabilir. Uluslararası standartların benimsenmesiyle katılım bankaları, uluslararası rakipleriyle daha rekabetçi hale gelebilir, özellikle Malezya, Körfez ülkeleri ve diğer İslami finans merkezleriyle iş birliği fırsatlarını artırabilir. TKBB, AAOIFI standartlarının

uygulanması konusunda eğitim programları ve rehberlik hizmetleri sunarak katılım bankaları çalışanları için kapasite geliştirme imkânı sunabilir. Bir sonraki bölümde, AAOIFI şeriat standartlarının kategorizasyonuna ve ağırlıklandırılmasına yönelik analiz gerçekleştirilecek, Türkiye’de şube bazında faaliyet gösteren katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına uyum düzeyine göre oluşturulan sıralamaları takdim edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KATILIM BANKACILIĞI UYGULAMALARININ AAOIFI ŞERİAT STANDARTLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırmanın Metodolojisi

3.1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, AAOIFI tarafından yayınlanan 61 adet şariat standardını kategorize etmek ve kategorizasyon sonucunda standartların ağırlıklandırmasını yaparak, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının bu standartlarına uyum düzeylerini belirlemek ve bankalar arasında bir karşılaştırma yapmaktır. Araştırma “Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uyum düzeyleri nedir?” sorusuna cevap aramaktadır.

Çalışmada, Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uyum düzeyini belirlemek için sistematik bir metodoloji izlenmiştir. Bu kapsamda, öncelikle değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi ve ağırlıklandırılması sağlanmış, ardından bankaların uyum düzeylerinin objektif bir şekilde ölçülmesi için çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmıştır. 61 standardın finansman, bankacılık ve yatırım işlemleri, etik, yönetim ve şariat ilkeleri gibi farklı alanlara yayılması hepsinin bir arada tutarlı bir şekilde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Anlamlı bir analiz yapabilmek için sistematik bir kategorizasyon gereklidir. Bu nedenle, çalışmada Delphi Tekniği kullanılarak standartlar belirli gruplara ayrılmış ve değerlendirme sürecinin daha yapılandırılmış ve yönetilebilir hale getirilmesi sağlanmıştır. Standartlarının etkileri aynı düzeyde olmadığından, değerlendirme sürecinde her standardın önem derecesini belirlemek ve daha hassas bir analiz yapmak amacıyla ağırlıklandırma gereği görülmüştür. Standartların ağırlıklarının belirlenmesinde ise Best-Worst Method (BWM) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, kriter ağırlıklarının tutarlı ve etkin bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Daha sonra, katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uyum düzeylerini değerlendirmek ve sıralamak amacıyla Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemler, belirsizlik ve subjektif değerlendirmeler içeren karar problemlerinde etkili sonuçlar sunması nedeniyle tercih edilmiştir.

Faizsiz finans sektörünün düzenleyici çerçevesinin temel taşlarından biri olan bu standartlar, şeriat ilkelerine uygun finansal faaliyetlerin yürütülmesi için küresel ölçekte kabul gören bir referans noktası haline gelmiştir. AAOIFI standartlarına ilişkin akademik literatürde öne çıkan araştırmalar ve tartışmalar sistematik bir şekilde incelendiğinde, standartların teorik ve fıkhi temellerini, uyum ve uygulama sorunlarını, finansal performans üzerindeki etkilerini, ülkeler bazında düzenleyici yapılar ve standartların uyarlanma biçimlerini, literatürdeki bazı önemli boşlukları ve önerileri içerdiği görülebilir.

AAOIFI standartlarının dayandığı fıkhi prensiplerin tutarlılığı ve uygulanabilirliği, literatürde önemli bir inceleme alanıdır. Kalkan (2024) araştırmasında, standartlarda kullanılan “zaruret” ve “ihtiyaç” kavramlarının klasik fıkıh kaynaklarıyla uyumunu sorgulamış, bazı kararlarda bu ilkelerin hatalı kullanıldığı sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, genel anlamda toplumsal ihtiyaçlara cevap veren dengeli bir yaklaşım benimsendiğini belirtmiştir. Alkhan ve Hassan (2024), AAOIFI’nin Vakıf Standardı’nın Malikî mezhebine ağırlık vermekle birlikte diğer mezheplerden de seçici bir biçimde yararlandığını ortaya koymuştur. Bu durum, çağdaş ihtiyaçlara uyarlanabilir bir fıkıh metodolojisinin önemini vurgulamaktadır. Raja (2021), Zekât Standardı’nın şirketlerin zekât matrahını belirlemede yetersiz kaldığını ve geleneksel fıkıh hükümleriyle çelişen unsurlar içerdiğini savunmuştur.

Standartların farklı ülkelerdeki uygulama düzeyleri ve karşılaşılan yapısal zorluklar, literatürde genellikle karşılaştırmalı verilerle değerlendirilmiştir. Avşar ve Özdemir (2022), Türkiye ve Bahreyn’deki bankaların AAOIFI muhasebe standartlarına uyumunu 2017 yılına ait banka verileri ile analiz etmiştir. Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI muhasebe standartlarına uyumunun, standartların zorunlu olduğu Bahreyn’e kıyasla oldukça düşük olduğunu tespit etmiş, bu durumun temel nedeni olarak düzenleyici otoritenin standartları zorunlu kılmamasını göstermiştir. Malezya örneğinde Saleem ve Mansor (2020), faizsiz bankaların icare finansmanında AAOIFI şeriat standartlarıyla tam uyum sağlayamadığını; bu durumun Bank Negara Malezya (BNM) düzenlemeleri ile AAOIFI standartları arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Cezayir özelinde yürütülen bir başka çalışmada Abdelhak ve Bouaita (2024), AAOIFI etik standartlarının ülkedeki mevzuata net şekilde yansımadığını, bu nedenle düzenleyici kurum nezdinde uzman bir etik komite kurulması gerektiğini savunmuştur. Ağkan (2018), AAOIFI Standartlarının Türkiye katılım bankalarında uygulanabilirliği konusunu işlediği çalışmasında standart metinlerinin Türkçe’ye çevrilmesini önermiştir. Yelsiz ve Yurtseven (2024), çalışmalarında Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI standartlarının adaptasyon sürecinde; hukuki ve düzenleyici altyapı, finansal ürün ve hizmetlerin yetersizliği, personel eğitimi ve bilinçlendirme, finansal raporlama standartlarının uyumlaştırılması, denetim ve iç kontrol süreçleri, etik ve kurumsal yönetim ilkelerinin

uygulanması, uluslararası ilişkiler ve iş birliği, süreç, zaman ve adaptasyon gibi sorunlarla karşılaştığını vurgulamış, bu sorunlar çerçevesinde çözüm önerileri sunmuştur.

AAOIFI standartlarının benimsenmesinin finansal performansa etkisi, ampirik araştırmalarla desteklenen bir alandır. Hassan ve Raza Rabbani (2023) çalışmalarında, AAOIFI'nin yönetimle ilgili açıklamalarının, faizsiz finans kurumlarının performansı üzerindeki rolünü sistematik bir literatür taraması yoluyla incelemiştir. Çalışma, Scopus veritabanından indirilen AAOIFI muhasebe standartlarıyla ilgili literatürün incelenmesine dayanmaktadır. Toplamda 126 araştırma makalesi, 10 derleme makalesi, 9 kitap bölümü ve 5 konferans bildirisi incelenmiş, AAOIFI'nin faizsiz finans kurumları için muhasebe standartlarının geliştirilmesinde kritik bir rol oynadığı ve faizsiz finans sektörünün genel büyümesine olumlu katkı sağladığı belirtilmiştir. Mnif ve Tahari (2023), AAOIFI standartlarına uyumun faizsiz bankaların performansı üzerindeki etkisini incelemek için 2009-2020 yılları arasında AAOIFI standartlarını benimseyen sekiz ülkedeki faizsiz bankalardan elde ettikleri 628 banka-yıl gözleminden oluşan bir örneklem kullanmış ve AAOIFI standartlarına genel uyum düzeyi ile faizsiz bankaların iki performans ölçütü arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Albarrak ve El-Halaby (2019) ise 2016 yılına ait 20 farklı ülkedeki 120 faizsiz bankanın yıllık raporları ve internet sitelerinin içeriği analiz etmiştir. Çalışmalarında AAOIFI standartlarını benimseyen bankaların kazanç yönetimine daha az başvurduğunu ve bu bankalarda finansal ihtiyatlılığın daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca AAOIFI Şariat standartlarına uyumun, faizsiz bankaların kurumsal imajlarını güçlendirmedeki rolünü ifade etmiştir. Türkiye özelinde Çakar (2021), AAOIFI altın standardı kabul edildikten sonra Türkiye'de altın hesaplarında artışın anlamlı olup olmadığı ve katılım bankalarının bu konuda nasıl bir performans sergilediğini incelemiştir. Altın standardının yayınlanma öncesi ve sonrası altın hesaplarındaki refleks Non parametrik testlerden Mann Whitney U Testi aracılığıyla tespit etmiştir. Çalışma sonucuna göre Türkiye'de 2010-2016 yılları arasında yaklaşık 10 milyar TL olan altın mevduatlarının 4 yılda 21 kat arttığı ve katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre şube başına altın hesabı noktasında standardın yayınlanma tarihinden önce ve sonrasında da yaklaşık 2 kat daha iyi performansa sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

AAOIFI standartlarının ülke bazında benimsenmesi, büyük ölçüde düzenleyici yapılar, kültürel faktörler ve yerel dinamiklerle şekillenmektedir. Literatürde AAOIFI uyumu ile ilgili yönetim modelleri ve denetim kurullarını konu edinen çalışmalar yer almaktadır. Wasim ve Zafar (2023), Pakistan'daki şariat yönetim modelinin AAOIFI'ye yakınlık gösterdiğini, ancak Şariat denetim kurulu üyelerinin nitelikleri ve çıkar çatışması ilkeleri konusunda ek düzenlemelere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Aloui vd. (2022) yaptıkları çalışmada, MENA bölgesine ait 44 ülkenin 2007-2017 dönemini kapsayan verileri kullanılarak AAOIFI standartlarını benimseyen 26 ülke ile benimsemeyen 18 ülke karşılaştırmış, eğitim seviyesi ve politik özgürlüğün AAOIFI standartlarının

benimsenmesinde kritik faktörler olduğunu yapay sinir ağları kullanarak analiz etmiştir. El-Halaby vd. (2023), AAOIFI'nin benimsenmesinin makroekonomik etkilerini; doğrudan yabancı yatırım, ekonomik kalkınma, yolsuzluk ve sermaye piyasası gelişimi gibi göstergeler üzerinden ekonomik büyüklük ve büyüme oranı bağlamında ölçerek literatüre katkı sağlamıştır. 22 ülkede faaliyet gösteren 150 faizsiz bankaya ait 10 yıllık (2010–2019) verileri toplamış ve sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda, AAOIFI'yi benimseyen ülkelerdeki faizsiz bankaların, benimsemeyenlere kıyasla daha yüksek düzeyde yabancı yatırım ve GSYİH'e sahip olduğuna ulaşmıştır. Ayrıca, AAOIFI'nin ülke düzeyinde benimsenmesinin, yolsuzluk düzeyini azaltmada etkili olduğunu tespit etmiştir. Çetin (2020) araştırmasında konvansiyonel bankacılık sisteminde uygulanan finansal raporlama standartları ile AAOIFI tarafından yayımlanan finansal raporlama standartlarını karşılaştırmış, katılım bankacılığı sektöründe uygulanabilirliğini tartışarak katılım bankalarının konvansiyonel bankalardan farklı bir mevzuata tabi olmalarının gerekliliği ortaya koymuştur. Ayrıca, katılım bankalarına özgü oluşturulması gereken mevzuat ve finansal raporlamaya ilişkin hükümler konusunda öneriler getirmiştir.

İslam hukuku ve AAOIFI'yi esas alan çalışmalar ise genellikle bazı standartların fıkhi dayanaklarını ve standart üretirken kullanılan yöntemi analiz etmeyi hedeflemiştir. Cebeci (2020), faizsiz finans standartlarının fıkhi dayanaklarını karşılaştırmalı olarak ele aldığı çalışmada, AAOIFI'nin hukuki süreçlerde belirli bir mezhebe dayalı düzenlemeler varsa, bu durumun dikkate alınmasını önerdiğini ve çözümlerde mezheplerüstü bir yaklaşım benimsenmesini, modern ekonomik problemlerin çözümünde tüm mezheplerin bütüncül olarak değerlendirilmesini, savunduğunu ifade etmiştir. Bektaş (2024) İslam iktisadının klasik fıkıhla ilişki biçimini faizsiz finans standartları özelinde değerlendirdiği çalışmada faizsiz finans standartlarında genel hatlarıyla klasik fıkıhın dengeli bir kullanımına sahip olduğunu vurgulamıştır. Kuruluşların kendilerine has bazı kullanım alışkanlıklarının olduğu, çoğu zaman gösterilen dayanakların haklı gerekçelere dayandığı, literatürde çokça eleştirilen zaruret ve maslahat temelli yaklaşımların usulsüz kullanımlarının yaygın olmadığı kanaatine varmıştır. Habib ve Ahmad (2017) çalışmalarında, AAOIFI şariat standartlarından Hisse Senedi ile ilgili standart metninde geçen beş filtrenin şer'i dayanaklarını eleştirel bir şekilde analiz etmeyi, bu kriterlere yeni bir filtre eklemeyi ve mevcut filtrelerden birinin revize edilmesini, ikisinin ise tamamen kaldırılmasını önermektedir. Böylece Müslüman yatırımcılara daha geniş bir yatırım portföyü sunabileceğini iddia etmektedir.

Literatürde ayrıca faizsiz finans kurumlarının AAOIFI muhasebe ve yönetim standartlarına uym düzeyini ve bu uyumu etkileyen faktörleri inceleyen (Sellami ve Tahari, 2017; El-Halaby ve Hussainey, 2016), AAOIFI standartlarının Türkiye'deki katılım bankalarına ve Türkiye finansal piyasalarına etkisini karşılaştırmalı olarak analiz eden (Ersoy ve Süner, 2019; Çakar 2021), standartlar bazında AAOIFI, IFRS, IFSB ve TKKB'nin karşılaştırmasını yapan (Genç,

2021; Bal ve Umut, 2023; Güçlü, 2022; Halitoğlu, 2021) çalışmalar mevcuttur. Ancak AAOIFI şeriat standartları özelinde sistematik bir yaklaşımla yapılan bir kategorizasyon çalışması mevcut değildir. Ayrıca Türkiye’deki katılım bankalarının şeriat standartlarına uyumunu inceleyen bir araştırmaya da rastlanmamıştır. Böylelikle bu çalışmanın hem AAOIFI şeriat standartlarının kategorize edilmesi anlamında hem de Türkiye özelinde katılım bankalarının bu standartlara uyum düzeyini çok kriterli karar verme yöntemleri kullanarak göreceli olarak sıralamasıyla literatürde bir ilk olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın temel katkısı, Türkiye’deki katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına uyumunu sistematik ve bilimsel bir yaklaşımla analiz etmek ve bu bankaların sıralamalarını ortaya koymaktır. Ayrıca, AAOIFI şeriat standartlarının kategorizasyonu ve önceliklendirilmesi, katılım bankalarının uyum süreçlerinde odaklanmaları gereken alanlara ilişkin stratejik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmanın hem akademik literatüre hem de sektör uygulamalarına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Bu araştırmanın özgünlüğü, AAOIFI şeriat standartlarını Türkiye’deki katılım bankaları bağlamında detaylı bir şekilde incelemesi, farklı metodolojiler kullanarak hem nicel hem nitel verilerin bir arada kapsamlı bir değerlendirme yapması ve sektöre yönelik pratik öneriler sunmasıdır. Ayrıca uluslararası yapılan çalışmalarda AAOIFI şeriat standartlarının kategorizasyonunun olmaması çalışmanın özgünlüğüne değer katmaktadır.

3.1.2. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın kapsamı, AAOIFI şeriat standartlarının kategorizasyonu, ağırlıklandırılması ve bu standartlara göre katılım bankalarının uyumlarının karşılaştırmalı olarak analiz edilmesidir. Araştırmanın tasarlandığı tarih itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren altı adet katılım bankası (Albaraka Türk, Emlak Katılım, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım) çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada bankalar yalnızca AAOIFI şeriat standartları çerçevesinde değerlendirilmiş, muhasebe, denetim ve yönetim alanları kategorizasyona ve analizlere dahil edilmemiştir.

Kullanılan yöntemlerde görüşülen uzmanların hem AAOIFI şeriat standartlarına hâkim hem de katılım bankalarının uygulamalarını yakinen takip eden akademisyen veya bankalarda uyum uzmanı olmaları tercih edilmiştir. Bu nedenle sadece bankaların genel merkezleri, TKBB Danışma Kurulu, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, bankaların danışma komiteleri ve AAOIFI şeriat standartları üzerine

alışmaları olan akademisyenlere ulaşılmıştır. Konu ile ilgili derin bir bilgi ve tecrübeye sahip olan kişilerin araştırmaya katkı sunması önemsenmiştir. Katılım bankalarının genel merkezlerinde uyum ve standartlaşma üzerine çalışan personel sayısının azlığı, bazı uzmanların konu ile ilgili değerlendirme yapmaktan çekinmesi, üniversitelerde bu alanda çalışan bir kısım akademisyenin yoğunluktan dolayı çalışmaya dahil olmak istememesi çalışmanın kısıtları arasında gösterilebilir.

Ayrıca çalışmada yer alan katılım bankalarının performans sıralaması, doğrudan uzman görüşlerine dayanarak oluşturulmuş ve gerçek zamanlı, halka açık finansal verilerden bağımsız bir değerlendirme sürecinin ürünüdür. Bu nedenle, banka isimlerinin açıklanmaması şu gerekçelere dayanmaktadır:

- Uzmanlar, banka performansını kurumsal iç raporlardan ziyade kendi alan bilgilerine dayalı olarak sayısal puanlamalar şeklinde değerlendirmişlerdir; bu öznel nicel veriler üçüncü taraflarla paylaşılmamış ve anonimlik ilkesi gereği banka isimleri gizlenmiştir.
- Uzman beyanları, öznel kanaatlere dayandığından, somut finansal göstergelerle doğrulanabilir olmamaktadır. Sıralamanın yalnızca bu uzman görüşleri çerçevesinde yorumlanması gerekliliği, sonuçların yanlış anlaşılmasını engellemek için kurumların kimliklerinin verilmemesini zorunlu kılmaktadır.
- Çalışmada kullanılan bilgi ve değerlendirme ölçütleri, halka açık raporlarda bulunmayan, uzman paneliyle yürütölen Delphi ve ÇKKV oturumlarında ortaya çıkan özel nitelikteki verilere dayanmaktadır. Bu verilerin paylaşımı, telif hakları ve gizlilik sözleşmeleri çerçevesinde sınırlı olduğundan, analiz sonuçları anonim olarak sunulmuştur.
- Akademik araştırma etiği gereği, katılımcıların ve kurumların rıza göstermediği durumlarda kimliklerinin ifşa edilmemesi esastır. Bu yaklaşım, hem katılım bankalarının itibarıyla ilgili yanlış veya yanıltıcı algıların oluşmasını önler hem de uzman panelinin gelecekteki iş birliklerine ilişkin tereddütlerini azaltır.

Sonuç olarak, elde edilen sıralama bulguları; uzman görüşlerinin özgün yapısını, değerlendirme sürecinin şeffaflığını ve akademik etiği koruyacak şekilde anonimleştirilmiş; böylece çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği pekiştirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada AAOIFI şariat standartlarının kategorize edilmesi için uzman görüşlerini sistematik bir şekilde toplamak ve uzlaşa sağlamak amacıyla Delphi yöntemi kullanılmıştır. Delphi yöntemi karmaşık sorunları daha kolay çözüme ulaştırabilmek için bir araya gelen, alanında uzman kişilerin bir bütünlük içinde etkili iletişim kurmasıdır (Linstone ve Turoff, 2002: 3). Uzman görüşüne başvurmayı gerektiren konularda geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşmayı kolaylaştıran (Clayton, 1997: 375) bu yöntem, adını Antik Yunan medeniyetinde geleceğe dair kehanetlerde bulunan birçok kâhin kadının yaşadığı yer olan Delphi isimli kırsal bir yerleşim yerinden almıştır (Murray, 1979: 155). Delphi tekniği ilk olarak soğuk savaş esnasında, asker uzmanlar tarafından, muhtemel Sovyet mühimmatlarına karşı mevcut Amerikan endüstriyel hedeflerinin karşı koyma düzeyini belirlemek amacıyla kullanılmıştır (Dalkey ve Helmer, 1963: 461). 1960'lı yıllarda genellikle askeri çalışmalarda öne çıkan Delphi tekniği, sonraki yıllarda hem ticari hem de akademik düzeyde planlamaların tahmini (Jenkins ve Smith, 1994: 423), problemlerin tespiti ve çözümü, veri toplama, strateji ve politika geliştirme, karar verme, tasarım ve üretim, eğilim tahmin etme, program geliştirme, yeterlilik ve standart belirleme çalışmalarında da tercih edilmiştir (Gupta ve Clarke, 1996: 191; Rabiega, 1982: 74) Günümüzde pek çok alanda, karmaşık problemlerin objektif bir şekilde irdelenmesi ve konu üzerindeki farklı görüşlerin toplanarak bir uzlaşa sağlanması amacıyla kullanılan Delphi tekniği, alanında uzman kişilerin birbirinden fiziken uzakta olduğu, bir araya gelmelerinin maliyetli olduğu durumlarda tercih edilen bir yöntem olmuştur (Turoff ve Hiltz, 2001: 68).

Yayınlanan 61 adet şariat standardının kategorize edilmesi alanında uzman kişilerin görüşüne başvurmayı gerektirdiğinden, uzmanların fiziken birbirinden uzakta olması, bir araya gelmelerinin maliyetli olması ve uzmanlar arası bir konsensüs sağlanması için en etkin yöntem olması nedeni ile Delphi yöntemi tercih edilmiştir.

Delphi Tekniğinin Özellikleri:

1. **Uzman Katılımı:** Delphi tekniği, belirlenen konuda alanında uzmanlaşmış kişilerden veri elde etmek için kullanılır (Linstone ve Turoff, 2002: 3).

2. **Anonimlik:** Katılımcıların görüşlerini özgürce ifade edebilmeleri için görüşmeler anonim olarak gerçekleştirilir (Rabiega, 1982: 75).

3. **Yinelenen Anketler:** Süreç, konu hakkında görüş birliği sağlanana kadar tekrar eden turlardan oluştuğu için, uzmanlar önceki turlardaki sonuçları görme imkanına sahip olurlar (Rowe ve Wright, 1999: 355).

4. **Görüş Birliği:** Uzmanların, çalışılan konu hakkında mutabakata varması temel hedeflerdendir (Okoli ve Pawlowski, 2004: 18).

5. **Geri Bildirim:** Geri bildirim süreci, uzmanların önceki yinelemelerde sağlanan bilgiler hakkında ilk yargılarını yeniden değerlendirmelerine olanak tanır ve onları teşvik eder. Bu nedenle, bir Delphi çalışmasında, belirli ifadeler ve/veya maddelerle ilgili önceki tekrarların sonuçları, diğer Delphi panelistlerinin verdiği cevapları ve geri bildirimleri gözden geçirme ve değerlendirme yeteneklerine bağlı olarak, sonraki yinelemelerde bireysel panel üyeleri tarafından değiştirilebilir veya düzenlenebilir (Hsu ve Sandford, 2007: 2).

6. **Esneklik:** Bu teknik, pek çok alanda kullanılabilir ve farklı konulara uyarlanabilir. Ayrıca uzmanlara ilk aşamalarda açık uçlu sorular sorulduğundan, farklı bakış açıları kazanımına sebep olabilir (Linstone ve Turoff, 2002: 7).

7. **Nicel ve Nitel Veri:** Delphi tekniği hem nicel hem nitel veri toplayabilir. Uzmanların yanıtları istatistiksel olarak işlenebilirken ayrıca açıklayıcı yorumları da eklenebilir (Landeta, 2006: 470).

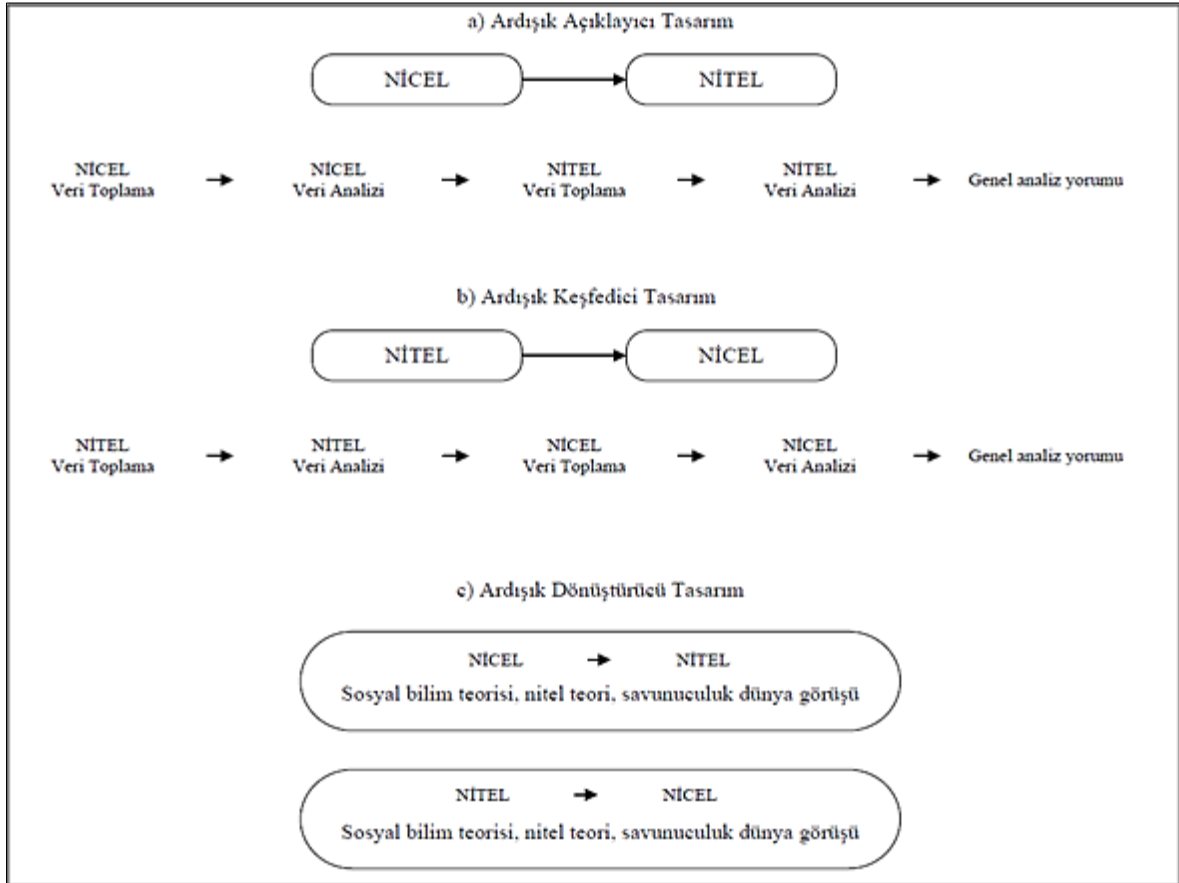
Delphi tekniği aşamalarında daha kapsamlı ve zengin veri elde etmek amacıyla, hem nicel (quantitative) hem de nitel (qualitative) araştırma yöntemleri bir arada kullanıldığından, Creswell'in karma yöntem yaklaşımı (Şekil 4) tercih edilmiştir. Creswell (2009: 194-198); karma yöntemde iki temel başlıkta altı alt modelden bahsetmiştir. Bunlar, eşzamanlı ana başlıkta, dönüştürücü, gömülü ve çeşitleme modelleri ve ardışık ana başlığı ile dönüştürücü, keşfedici ve açıklayıcı alt modellerdir.

Bu çalışmada uzmanlardan öncelikle AAOIFI şariat standartları için kategoriler belirlemeleri istenmiş ve nitel içerik analizi yapılmıştır. Sonraki turlarda elde edilen verilen nicel yöntemlerden anket kullanılarak analiz edilmiştir. Bu nedenle Creswell'in yaklaşımlarından, ardışık keşfedici karma yöntem kullanılmıştır.

Delphi turlarından sonra Best Worst Method (BWM) yöntemi kullanılarak kategorizasyonu yapılan maddeler uzman değerlendirmelerine göre analiz edilmiştir. BWM (En İyi En Kötü Yöntem), araştırma ve karar verme süreçlerinde kullanılan bir tekniktir. Bu yöntem, katılımcılara bir dizi seçeneği değerlendirirken en iyi ve en kötü seçenekleri belirlemelerini sağlar. Bu aşamada Delphi turlarından elde edilen sonuçlar BWM ile grupların kendi aralarındaki ağırlığı, her bir maddenin bulunduğu grupta ve bütün maddeler içerisindeki önem derecesi belirlenmiştir. Uzmanlar AAOIFI şariat standartlarını belirlenen grup içinde ve grupları kendi aralarında, önem derecesine ve kullanım yoğunluğuna göre sıralamıştır.

Ağırlıklandırmaları yapılan maddeler, belirsizlik ve subjektif değerlendirmeler içeren karmaşık karar problemlerinde etkili sonuçlar sunması nedeniyle çok kriterli karar verme yöntemlerinden Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE ile analiz edilmiş, Türkiye’deki katılım bankalarının hem grup hem madde bazında standartlara uyum derecesi belirlenmiş, bankalar arası sıralama yapılmıştır.

Şekil 4. Cresswell’in Karma Yöntemi

Kaynak: Cresswell, 2009: 193

3.2.1. AAOIFI Standartlarının Kategorizasyonu

AAOIFI tarafından yayınlanan 61 adet şariat standardının kategorizasyonu, özellikle finansal ürünlerin ve hizmetlerin tasarımında ve uygulanmasında şariat uyumunun sağlanmasına yönelik önemli bir adımdır. Kategorizasyon sayesinde, ürünler ve hizmetler global çapta daha tutarlı bir şekilde sunulabilir. Ayrıca düzenleyicilere ve denetçilere şariat uyumunu izleme anlamında kolaylık sağlar. Örneğin, bir ticari finansman modeli ile bir yatırım fonu arasında şariat kurallarına uyum açısından farklı kriterler olabilir. Bu farklılıkların önüne geçebilmek için kategorizasyon çalışmaları önem arz etmektedir. AAOIFI şariat standartlarında yapılacak bir kategorizasyon, uluslararası düzeydeki finansal kurumların uyumlu ve standardize bir şekilde çalışabilmesini sağlar. Bu da

özellikle uluslararası yatırımlar ve çapraz sınır finansal işlemler açısından büyük önem taşır. Hem düzenleyiciler hem de finansal kurumlar için bu kategorizasyon, finansal ürünlerin tasarımından denetimine kadar birçok alanda rehberlik eder. Aynı zamanda sektördeki şeffaflık ve güvenin artırılmasına, uluslararası uyumun sağlanmasına ve ihtilafların azaltılmasına yardımcı olur.

Bu çalışmada AAOIFI şeriat standartlarının kategorilendirilmesi için kullanılan Delphi yönteminde uzman seçimi, çalışmanın başarısı için kritik bir adımdır. Doğru uzmanların belirlenmesi, elde edilen sonuçların güvenilirliğini ve geçerliğini doğrudan etkiler. Uzmanların süreç boyunca anonim kalmaları, yanıtlarının bağımsız ve objektif olmasını sağlar.

Ziglio (1996: 14), çalışma süresince bilgi ve deneyimine başvurulmuş uzmanlarda bazı özelliklerin olması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar, seçilen konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması ve alanında uzman kabul edilmesi, konuyla ilgili yeterli deneyimi olması ve benzer çalışmalarda yer alması, uzmanların konuya katılma isteği ve çalışma süresince ayırabilecekleri etkin zaman, yazılı ve sözlü iletişim becerileridir.

Bu çalışmada literatür taramasının yanı sıra akademik ve profesyonel ağlar aracılığıyla AAOIFI standartları hakkında bilgi sahibi olan, bu alanda çalışmalarda bulunmuş hem katılım bankacılığı sektörünün içinden hem de yükseköğretim kurumlarında çalışmış birkaç başlangıç uzmanı seçilmiştir. Katılım bankacılığı uygulamalarına hâkim, faizsiz finasta standartlaşma üzerinde çalışmalar yapmış akademisyen sayısının belirsizliği, bankaların danışma komitesinde çalışanların tamamının uluslararası standartlar hakkında yetkinliklerinin bilinmemesi ve aynı zamanda bu alandaki uygulamaları yakından takip eden ya da sektörün içinde katılım bankalarında uyum uzmanı olarak çalışan kişi sayısının az olmasından kaynaklı, araştırmada kartopu örneklem metodu kullanılmıştır.

Kartopu örneklem metodu, özellikle nitel araştırmalarda kullanılan bir örneklem seçme tekniğidir. Bu yöntem, araştırmacının belirli bir grup veya topluluk içinde başlangıçta küçük bir örneklem seçmesi ve bu örneklemdeki bireylerin başka potansiyel katılımcıları önermesiyle genişlemesi esasına dayanır. Bu teknik, araştırmacının zengin veri sağlayabilecek kişilere ve kritik durumlara odaklanmasını ve evrene bu yolla ulaşmasını sağlar (Creswell, 2013: 200). Kartopu örneklemesi yapacak bir araştırmacı, öncelikle incelediği olguyla ilgili en fazla bilgiye sahip olduğunu düşündüğü kişi veya durumları belirlemelidir. Araştırmacı, görüştüğü kişilerden başka kimlerle iletişime geçebileceğini öğrenerek yeni bilgi kaynaklarına ulaşmaya çalışır. Bu süreçte, araştırmacının görüştüğü kişilerin güvenini kazanması büyük önem taşır. Çünkü bireyler, güvenmedikleri birine bilgi vermekten çekinebilir veya farklı kişilere ulaşması için öneride

bulunmayabilir. Araştırmacı, zincirleme bir şekilde ilerleyerek veri toplama sürecini sürdürür ve veri doygunluğuna ulaşıldığında bu aşamayı tamamlar (Baltacı, 2018: 253).

Delphi yönteminde yeterli çeşitliliği sağlayacak ve aynı zamanda yönetilebilir bir grup oluşturmak önemlidir. Konunun karmaşıklığı ve mevcut kaynaklar göz önünde bulundurularak çalışmanın amacına uygun uzman sayısı belirlenmelidir. Helmer ve Dalkey (1963: 465), dar bir konuyu veya spesifik bir sorunu ele alırken, derinlemesine bilgi edinmek ve daha homojen bir uzman grubuyla çalışmak için 10-15 kişilik küçük grupların yeterli olacağını ifade ederken, Linstone ve Turoff (2002: 15) farklı uzmanlık alanlarını kapsayan çalışmalar için 15-30 kişilik orta büyüklükte uzman grubunun yeterli olacağını ifade eder. Delphi turları için uzman sayısında bir üst sınır bulunmamakla birlikte, seçilen konunun amacına uygun en az 10 olmak şartıyla istenilen sayıda uzmanla çalışmanın mümkün olduğu literatürde yer almaktadır (Devaney ve Henchion, 2018: 48; Hallowell ve Gambatese, 2010: 103; Hsu ve Sandford, 2007: 5).

Çalışmada öncelikle amaca uygun bir veya birkaç kişi başlangıç örneklemini olarak seçilmiş, uzmanların akademik yayınları, sektördeki tecrübeleri ve benzer projelere sundukları katkılar dikkate alınmıştır. Belirlenen başlangıç uzmanlarından çalışmanın konusu hakkında bilgi ve deneyim sahibi diğer uzmanları önermeleri istenmiştir. Spesifik bir sorunu ele aldığından dolayı küçük ölçekli grupla çalışmak, bu çalışmanın amacı için yeterli olacağı değerlendirilmiştir. Başlangıç uzmanlarının önerileri doğrultusunda, e-posta ve sosyal medya aracılığı ile yedisi farklı üniversitelerde öğretim üyesi on biri katılım bankalarında standartlar üzerine çalışan on sekiz uzmana ulaşılmış ve bu uzmanlardan dört akademisyen ve altısı katılım bankalarında uyum uzmanı olarak çalışan 10 kişi (Tablo 3) ilk tura katılmayı kabul etmiştir.

Tablo 3. Delphi Tekniği Uzman Grubu

	Uzmanlık Alanı	Unvan	Kıdem (yıl)
Uzman 1	Katılım Bankacılığı, Uyum	Dr., Uyum Uzmanı	18
Uzman 2	İslam İktisadı, İslam Hukuku	Fıkhi Denetçi	10
Uzman 3	Katılım Bankacılığı	Uzman, Bankacı	4
Uzman 4	Katılım Bankacılığı	Yönetici	9
Uzman 5	Hadis, Fıkıh, İslami Finans	Prof. Dr.	20
Uzman 6	İslam İktisadı	Mevzuat Uyum Uzman Yard.	3
Uzman 7	İslam Finansı	Dr. Öğretim Üyesi	2
Uzman 8	İslam Hukuku, İktisat	Prof. Dr.	20
Uzman 9	İslam Hukuku, İslam İktisadı ve Finansı	Dr. Öğretim Üyesi	9
Uzman 10	Katılım Bankacılığı Uyum ve Denetim	Kıdemli Yönetmen	11

3.3.1.1. Delphi Anketlerinin Yapılandırılması ve Yönetimi

Araştırmanın ilk aşamasında, uzmanlardan 25 Aralık 2023 tarihi itibarıyla yayınlanmış 61 adet AAOIFI şariat standartlarını herhangi bir üst faktör sınırlaması olmadan, benzer standartları aynı faktör altında sıralamaları istenmiştir. Faktör isimleri de uzmanların tercihinine bırakılmıştır. Uzmanların tamamı ana faktörleri ve alt faktörleri belirlemişlerdir. Toplamda 37 ana faktör elde edilmiştir. Bu faktörlerden iki uzman yardımı ile içerik analizi kullanılarak benzer/eş anlamlı faktörler birleştirilmiş, tek alt başlık içeren üst faktörler, diğer ana faktörler altında birleştirilmiştir. Bu şekilde 6 ana kriter altında 61 alt faktör sıralanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Delphi I. Tur Uzman Değerlendirme Sonuçları

Kod	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (TPs)
TP ₁	Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı
TP ₂	Garar İlkesi
TP ₃	Tahkim
TP ₄	Vakıf
TP ₅	Zekât
TP ₆	Ödül Vaadi/Cuâl
TP ₇	Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi
TP ₈	Teslim–Tesellüm (Kabz)
TP ₉	Karz (Tüketim Ödücü)
	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (YIs)
YI ₁	Yatırım Sertifikaları (Sukûk)
YI ₂	Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı
YI ₃	Endeksler
YI ₄	Menkul Kıymetler
YI ₅	Organize Piyasalarda Emtia Satışı
YI ₆	Sermaye ve Yatırımların Koruması
YI ₇	Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)
	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar (FIs)
FI ₁	Murâbaha
FI ₂	Kira ve Finansal Kiralama (Leasing)
FI ₃	Selem ve Alt Selem
FI ₄	Eser (İstisnâ') ve Alt Eser Sözleşmesi
FI ₅	Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar
FI ₆	Mudârebe (Emek–Sermaye Ortaklığı)

Tablo 4 (devamı)

FI₇	Sendikasyon Finansmanı
FI₈	Akreditif
FI₉	Kredi Anlaşması
FI₁₀	Ödeme Kartı
FI₁₁	Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı
FI₁₂	Teverruk
	Sözleşmelere İlişkin Standartlar (SIs)
SI₁	İmtiyaz Sözleşmeleri
SI₂	Vekâlet ve Yetkisiz Temsil
SI₃	Bileşik (Mürekkep) Sözleşmeler
SI₄	Rehin ve Modern Uygulamaları
SI₅	Yatırım Vekâleti
SI₆	Akitlerin Şarta Bağlı Feshi
SI₇	Vakıf
SI₈	Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme
	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar (BHs)
BH₁	Havale
BH₂	Tekâful (İslami Sigorta)
BH₃	Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri
BH₄	Kapora
BH₅	Hizmet/İş Sözleşmesi
BH₆	Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar
BH₇	Döviz Ticareti
BH₈	Banka Kartları ve Kredi Kartları
BH₉	Teminatlar
BH₁₀	İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri
BH₁₁	Likit Temini ve Kullandırımı
BH₁₂	Faizsiz Reasürans
	Diğer Standartlar (DS)
DS₁	Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu
DS₂	Takas İşlemleri
DS₃	Kıymetli Evrak
DS₄	Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller
DS₅	Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf
DS₆	İflas

Tablo 4 (devamı)

DS₇	Güven Esaslı Muhayyerlikler
DS₈	Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler
DS₉	Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri
DS₁₀	Yarışma ve Ödüller
DS₁₁	Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu
DS₁₂	Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi
DS₁₃	Borcun Satışı

İkinci aşamada ardışık keşfedici karma yöntem desenine göre nicel veri toplama süreci başlatılmıştır. Uzmanların bu 6 ana faktör altındaki faktörlerin, o kategoride bulunup bulunmamasına katılım düzeyleri ölçülmüştür. Uzmanların katılım düzeylerini belirlemek için 7’li likert ölçeği kullanılarak çevrimiçi yanıtlayabilecekleri bir anket formu gönderilmiştir. Anket, 6 ana ve 61 alt kriterden oluşmaktadır. Cevaplar **1 (en düşük: Kesinlikle Katılmıyorum)** ile **7 (en yüksek: Kesinlikle Katılıyorum)** arasında bir puanlama skalası kullanarak hazırlanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Delphi II. Tur Uzman Değerlendirme Formu

	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (TPs)	7	6	5	4	3	2	1
TP₁	Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı							
TP₂	Garar İlkesi							
TP₃	Tahkim							
TP₄	Vakıf							
TP₅	Zekât							
TP₆	Ödül Vaadi/Cuâl							
TP₇	Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi							
TP₈	Teslim–Tesellüm (Kabz)							
TP₉	Karz (Tüketim Öduncü)							
	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (YIs)	7	6	5	4	3	2	1
YI₁	Yatırım Sertifikaları (Sukûk)							
YI₂	Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı							
YI₃	Endeksler							
YI₄	Menkul Kıymetler							
YI₅	Organize Piyasalarda Emtia Satışı							
YI₆	Sermaye ve Yatırımların Korunması							
YI₇	Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)							

Tablo 5 (devamı)

	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar (FIs)	7	6	5	4	3	2	1
FI₁	Murâbaha							
FI₂	Kira ve Finansal Kiralama (Leasing)							
FI₃	Selem ve Alt Selem							
FI₄	Eser (İstisnâ') ve Alt Eser Sözleşmesi							
FI₅	Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar							
FI₆	Mudârebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)							
FI₇	Sendikasyon Finansmanı							
FI₈	Akreditif							
FI₉	Kredi Anlaşması							
FI₁₀	Ödeme Kartı							
FI₁₁	Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı							
FI₁₂	Teverruk							
	Sözleşmelere İlişkin Standartlar (SIs)	7	6	5	4	3	2	1
SI₁	İmtiyaz Sözleşmeleri							
SI₂	Vekâlet ve Yetkisiz Temsil							
SI₃	Bileşik (Mürekkep) Sözleşmeler							
SI₄	Rehin ve Modern Uygulamaları							
SI₅	Yatırım Vekâleti							
SI₆	Akitlerin Şarta Bağlı Feshi							
SI₇	Vakıf							
SI₈	Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme							
	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar (BHs)	7	6	5	4	3	2	1
BH₁	Havale							
BH₂	Tekâfül (İslami Sigorta)							
BH₃	Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri							
BH₄	Kapora							
BH₅	Hizmet/İş Sözleşmesi							
BH₆	Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar							
BH₇	Döviz Ticareti							
BH₈	Banka Kartları ve Kredi Kartları							
BH₉	Teminatlar							
BH₁₀	İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri							
BH₁₁	Likit Temini ve Kullandırımı							
BH₁₂	Faizsiz Reasürans							

Tablo 5 (devamı)

	Diğer Standartlar (DS)	7	6	5	4	3	2	1
DS₁	Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu							
DS₂	Takas İşlemleri							
DS₃	Kıymetli Evrak							
DS₄	Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller							
DS₅	Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf							
DS₆	İflas							
DS₇	Güven Esaslı Muhayyerlikler							
DS₈	Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler							
DS₉	Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri							
DS₁₀	Yarışma ve Ödüller							
DS₁₁	Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu							
DS₁₂	Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi							
DS₁₃	Borcun Satışı							

Delphi ikinci ve üçüncü turlarda uzman değerlendirmelerinin istatistiksel analizleri SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılarak yapılmıştır. Uzman değerlendirmelerinin standart sapması, ortalaması, minimum ve maksimum değerleri alınarak katılımcıların kolektif değerlendirmeleri ve hangi maddelerde uzlaştıkları belirlenmiştir. Bu değerler, verilerin genel yapısını anlamak için temel bir başlangıç noktasıdır. Ortalama ve standart sapma, verilerin merkezî eğiliminin ve dağılımının anlaşılmasına yardımcı olurken, minimum ve maksimum değerler, verilerin aralığını gösterir.

İkinci aşamada ankete 10 uzmanın tamamı katılmıştır. Uzman değerlendirmelerinden elde edilen verilerin analizi şu şekildedir (Tablo 6);

Tablo 6. II. Tur SPSS Analizleri

Tanımlayıcı İstatistik					
	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı	10	6	7	6,8	0,42164
Garar İlkesi	10	5	7	6,2	0,91894
Tahkim	10	1	7	4,8	2,09762

Tablo 6 (devamı)

Tanımlayıcı İstatistik					
	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Vakıf	10	1	6	3,6	1,77639
Zekât	10	1	7	4,5	1,90029
Ödül Vaadi/Cuâl	10	1	7	3,9	1,91195
Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi	10	3	7	5,2	1,39841
Teslim–Tesellüm (Kabz)	10	2	7	4,9	1,85293
Karz (Tüketim Öduncü)	10	4	7	5,8	1,22927
Yatırım Sertifikaları (Sukûk)	10	6	7	6,8	0,42164
Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı	10	6	7	6,8	0,42164
Endeksler	10	3	7	6,2	1,47573
Menkul Kıymetler	10	6	7	6,8	0,42164
Organize Piyasalarda Emtia Satışı	10	2	7	5,7	1,56702
Sermaye ve Yatırımların Koruması	10	3	7	5,7	1,41814
Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)	10	2	7	4,5	1,95789
Murâbaha	10	6	7	6,9	0,31623
Kira ve Finansal Kiralama (Leasing)	10	6	7	6,8	0,42164
Selem ve Alt Selem	10	6	7	6,8	0,42164
Eser (İstisnâ') ve Alt Eser Sözleşmesi	10	6	7	6,8	0,42164
Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar	10	4	7	6,6	0,96609
Mudârebe (Emek–Sermaye Ortaklığı)	10	6	7	6,8	0,42164
Sendikasyon Finansmanı	10	5	7	6,5	0,70711
Akreditif	10	5	7	6,5	0,70711
Kredi Anlaşması	10	3	7	6,3	1,25167
Ödeme Kartı	10	2	7	4,9	2,13177
Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı	10	2	6	3,8	1,81353
Teverruk	10	2	7	6,4	1,57762
İmtiyaz Sözleşmeleri	10	4	7	6,3	1,05935
Vekâlet ve Yetkisiz Temsil	10	2	7	5,7	1,82878
Bileşik (Mürekkap) Sözleşmeler	10	2	7	6,4	1,57762
Rehin ve Modern Uygulamaları	10	3	7	5,7	1,41814
Yatırım Vekâleti	10	2	7	5,4	1,89737
Akitlerin Şarta Bağlı Feshi	10	4	7	6,3	1,1595
Vakıf	10	1	6	4,4	1,57762
Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme	10	2	7	5,8	1,61933

Tablo 6 (devamı)

Tanımlayıcı İstatistik					
	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Havale	10	6	7	6,8	0,42164
Tekâfûl (İslami Sigorta)	10	2	7	5,1	1,72884
Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri	10	6	7	6,9	0,31623
Kaparo	10	2	7	4,2	1,75119
Hizmet/İş Sözleşmesi	10	1	7	4,9	2,02485
Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar	10	2	7	5,9	1,59513
Döviz Ticareti	10	2	7	5,6	1,83787
Banka Kartları ve Kredi Kartları	10	4	7	6	1,05409
Teminatlar	10	2	7	5,3	1,88856
İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri	10	1	7	3,7	2,40601
Likit Temini ve Kullanırımı	10	1	7	3,9	2,079
Faizsiz Reasürans	10	1	7	4,5	2,36878
Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu	10	2	7	5,5	1,71594
Takas İşlemleri	10	1	6	4,4	2,1187
Kıymetli Evrak	10	2	7	4,7	1,76698
Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller	10	2	7	5,1	1,85293
Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf	10	2	7	5,6	1,7127
İflas	10	4	7	6	0,94281
Güven Esaslı Muhayyerlikler	10	2	7	5,3	2,00278
Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler	10	2	7	4,7	2,21359
Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri	10	2	7	4,8	2,14994
Yarışma ve Ödüller	10	2	7	5,5	1,58114
Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu	10	1	7	4,2	2,4404
Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi	10	1	7	4,4	2,22111
Borcun Satışı	10	1	7	4,2	2,14994

Yapılan analizde ortalama değerler, katılımcıların her bir konuya ilişkin genel eğilimini gösterir. Örneğin, ortalama değeri 6,8 olan “Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı” konusunda katılımcıların genel olarak olumlu görüş bildirmiştir. Buna karşılık, ortalama değeri 3,6 olan “Vakıf” konusunda katılımcıların daha nötr veya olumsuz görüş bildirdiği görülmüştür. Bu nedenle “Vakıf” standardının tekrar sorulması gerekmektedir.

Standart sapma, katılımcıların görüşlerinin ne şekilde dağılım gösterdiğini ortaya koyar. Düşük standart sapma (örneğin, Murabâha: 0,31623), katılımcıların görüşlerinin birbirine yakın olduğunu ve homojen bir dağılım gösterdiğini ifade eder. Yüksek standart sapma (örneğin, İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri: 2,40601), katılımcıların görüşlerinin birbirinden uzak olduğunu ve heterojen bir dağılım gösterdiğini belirtir.

Yüksek Ortalama ve Düşük Standart Sapma Gösteren Değişkenler;

Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı (ortalama = 6,8; standart sapma = 0,42164): Katılımcılar bu konuda genel olarak olumlu görüş bildirmiştir. Standart sapmanın düşük olması, görüşlerin birbirine yakın olduğunu gösterir. Murâbaha (ortalama = 6,9; standart sapma = 0,31623): Bu konuda katılımcıların görüşleri oldukça olumlu ve homojendir. Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri (ortalama = 6,9; standart sapma = 0,31623): Katılımcılar bu konuda da genel olarak olumlu ve tutarlı görüş bildirmiştir.

Düşük Ortalama ve Yüksek Standart Sapma Gösteren Değişkenler:

İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri (ortalama = 3,7; standart sapma = 2,40601): Katılımcılar bu konuda genel olarak nötr veya olumsuz görüş bildirmiştir. Standart sapmanın yüksek olması, görüşlerin birbirinden oldukça farklı olduğunu gösterir. Likit Temini ve Kullandırımı (ortalama = 3,9; standart sapma = 2,079): Bu konuda da katılımcıların görüşleri nötr veya olumsuzdur ve görüşler arasında büyük farklılıklar vardır.

Elde edilen verilere göre düşük ortalama ve yüksek standart sapma gösteren değişkenlerin yanında görüşlerin nötr/nötr-altı düzeyde ve standart sapmanın yüksek olduğu maddelerinde uzmanlara yeniden sorulmasına karar verilmiştir. Buna göre, Katılımcıların “Tahkim” konusundaki görüşleri genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,8). Ancak standart sapmanın yüksek olması (2,09762), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu kanıtlar. Bazı katılımcılar olumlu (7), bazıları ise olumsuz (1) görüş bildirmiştir. Bu, konu hakkında bir fikir birliği olmadığını gösterir.

Katılımcıların “Zekât” konusundaki görüşleri genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,5). Standart sapmanın orta düzeyde olması (1,90029), katılımcıların görüşlerinin kısmen farklılaştığını ortaya koyar. Bazı katılımcılar olumlu (7), bazıları ise olumsuz (1) görüş bildirmiştir. Bu, zekât konusunda farklı algıların olduğunu işaret eder.

“Ödül Vaadi/Cuâl” konusundaki görüşler, genel olarak nötr-altı düzeydedir (ortalama 3,9). Standart sapmanın yüksek olması (1,91195), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu ortaya koyar. Bazı katılımcıların olumlu (7), bazılarının ise olumsuz (1) görüş bildirmesi konu hakkında bir uzlaşma olmadığını gösterir.

“Teslim–Tesellüm (Kabz)” konusundaki görüşler genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,9). Standart sapmanın orta düzeyde olması (1,85293), katılımcıların görüşlerinin kısmen farklılaştığını ifade eder. Bazı katılımcılar olumlu (7), bazıları ise daha olumsuz (2) görüş bildirmiş olması, konu hakkında farklı algıların olduğunu işaret eder.

“Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)” maddesindeki görüşler genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,5). Standart sapmanın yüksek olması (1,95789), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu ve konu hakkında bir fikir birliği olmadığını gösterir.

“Ödeme Kartı” konusundaki görüşler genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,9). Standart sapmanın yüksek olması (2,13177), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu, konu hakkında bir uzlaşma olmadığını anlamına gelir.

Katılımcıların “Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı” konusundaki görüşleri genel olarak nötr-altı düzeydedir (ortalama 3,8). Standart sapmanın orta düzeyde olması (1,81353), katılımcıların görüşlerinin kısmen farklılaştığını gösterir. Bazı katılımcılar olumlu (6), bazıları ise daha olumsuz (2) görüş bildirmiştir. Bu, konu hakkında farklı algıların olduğunu işaret eder.

“Hizmet/İş Sözleşmesi” maddesindeki görüşler genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,9). Standart sapmanın yüksek olması (2,02485), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu ve uzlaşma sağlanamadığını gösterir.

Katılımcıların “Takas İşlemleri” konusundaki görüşleri genel olarak nötr-altı düzeydedir (ortalama 4,4). Standart sapmanın yüksek olması (2,1187), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu gösterir. Bazı katılımcılar olumlu (6), bazıları ise olumsuz (1) görüş bildirmiş olması konu hakkında bir uzlaşma olmadığının göstergesidir.

“Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler” ve “Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri” konularındaki görüşler genel olarak nötr düzeydedir (ortalama 4,7-4,8). Standart sapmanın yüksek olması (2,21359-2,14994), katılımcıların bu konularda farklı görüşlere sahip olduğunu ifade eder.

“Borcun Satışı” konusundaki görüşleri genel olarak nötr-altı düzeydedir (ortalama 4,2). Standart sapmanın yüksek olması (2,14994), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu gösterir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda üçüncü tur için uzmanlara 18 madde gönderilmiş ve bunların ana faktöre uyum derecesine katılma durumları 5’li likert ölçek ile sorulmuştur (Tablo 6).

Tablo 7. Delphi II. Tur Uzman Değerlendirme Formu

	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (TPs)	5	4	3	2	1
TP₃	Tahkim					
TP₄	Vakıf					
TP₅	Zekât					
TP₆	Ödül Vaadi/Cuâl					
TP₈	Teslim–Tesellüm (Kabz)					
	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (YIs)	5	4	3	2	1
YI₇	Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)					
	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar (FIs)	5	4	3	2	1
FI₁₀	Ödeme Kartı					
FI₁₁	Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı					
	Sözleşmelere İlişkin Standartlar (SIs)	5	4	3	2	1
	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar (BHs)	5	4	3	2	1
BH₅	Hizmet/İş Sözleşmesi					
BH₁₀	İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri					
BH₁₁	Likit Temini ve Kullandırımı					
BH₁₂	Faizsiz Reasürans					
	Diğer Standartlar (DS)	5	4	3	2	1
DS₂	Takas İşlemleri					
DS₈	Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler					
DS₉	Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri					
DS₁₁	Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu					
DS₁₂	Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi					
DS₁₃	Borcun Satışı					

Üçüncü turda uzmanların tamamı anketi değerlendirmiştir. Uzmanlardan ayrıca maddelerle ilgili yorum yapmaları, önerilerde bulunmaları ve seçimlerinin nedenlerini (isteğe bağlı) bildirmeleri istenmiştir. Elde edilen veriler SPSS programı ile istatistiksel olarak analiz edilmiş, maddelerin standart sapması, ortalaması, minimum ve maksimum değerleri alınmış, analizler grup bazında yapılmıştır. Temel prensiplere ilişkin standartlar grubunun tanımlayıcı analizi şu şekildedir (Tablo 8):

Tablo 8. Temel Prensiplere İlişkin Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi

Temel Prensiplere İlişkin Standartlar	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Tahkim	10	1	5	3,5	1,2693
Vakıf	10	1	5	2,8	1,61933
Zekât	10	1	5	3,2	1,61933
Ödül Vaadi/Cuâl	10	1	5	2,3	1,25167
Teslim–Tesellüm (Kabz)	10	2	5	4,4	0,96609

Yapılan analize göre, “Teslim-Tesellüm (Kabz)” konusunda katılımcı görüşleri genel olarak olumlu düzeydedir (ortalama 4,4). Standart sapmanın düşük olması (0,96609), katılımcıların görüşlerinin birbirine yakın olduğunu ve homojen bir dağılım gösterdiğini ve konu hakkında bir fikir birliği olduğunu ifade eder. “Tahkim” maddesinde katılımcı görüşlerinin nötr (ortalama 3,5 ve standart sapma düzeyinin 1,26) olmasına rağmen grup bazında değerlendirildiğinde standart sapmasının çok yüksek olmaması, ortalamasının en yüksek ikinci derecede olması ve katılımcıların çoğunun bu madde ile ilgili özel yorum yapmamış olması nedeniyle temel prensiplere ilişkin standartlar grubundan çıkarılmamıştır. “Zekât” konusunda standart sapma grubun genel dağılımına göre çok farklılık göstermediğinden ve ortalaması kabul edilebilir derecede olduğundan dolayı bulunduğu gruptan çıkarılmamıştır. “Ödül Vaadi/Cuâl” konusundaki görüşler ise genel olarak olumsuz düzeydedir. Uzmanların çoğu bu maddenin bankacılık hizmetlerine ilişkin standartlar faktörü altında olması gerektiği yorumu yaptıklarından dolayı madde ilgili gruba aktarılmıştır.

Katılımcıların “Vakıf” konusundaki görüşleri genel olarak nötr-altı düzeydedir (ortalama 2,8). Standart sapmanın yüksek olması (1,61933), katılımcıların bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu gösterir. Ayrıca uzmanlardan üç tanesi de bu maddenin bu grupta olmaması gerektiğini özellikle belirtmiş ancak hangi ana kriter altında yer alması gerektiğini vurgulamadıklarından maddenin tekrar sorulmasına karar verilmiştir.

Yatırım işlemlerine ilişkin standartlarda “Bağ Bahçe Ortaklığı (Müşakât)” alt faktörü sorulmuş katılımcıların (ortalama 3,9 ve standart sapma 1,3) büyük çoğunluğu (%80) olumlu görüş bildirmiştir. Bu, konunun genel olarak kabul gördüğünü ve katılımcıların bu uygulamayı desteklediğini gösterir.

Finansman işlemlerine ilişkin standartlar altında sorulan maddelerde katılımcıların görüşlerinin (Tablo 9) genel olarak nötr veya olumsuz olduğunu ve görüşler arasında farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 9. Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi

Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Ödeme Kartı	9	1	5	3,2222	1,56347
Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı	9	1	5	2,3333	1,5

Katılımcıların %45’i iki maddenin de bankacılık hizmetlerine ilişkin standartlar altında olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu görüşlere göre bu maddeler ilgili ana faktör altına alınmış ve katılımcılara tekrar sorulmamıştır.

Bankacılık hizmetlerine ilişkin standartlarda (Tablo 9) grup bazında standart sapması en düşük ve ortalaması en yüksek olan “Hizmet/İş Sözleşmesi” maddesinde katılımcılar fikir birliğine sahiptir. “İşletmelerde Kâr Hesaplama İlkeleri” maddesi uzmanların çoğuna göre yatırım işlemlerine ilişkin standartlara, “Likit Temini ve Kullandırımı” maddesi de finansman işlemlerine ilişkin standartlara eklenmesi uygun olacaktır. Dolayısı ile bu maddeler ilgili standart gruplarına alınmıştır. “Faizsiz Reasürans” maddesi hakkında bir görüş birliği olmadığından tekrar sorma ihtiyacı hissedilmiştir.

Tablo 10. Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi

Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Hizmet/İş Sözleşmesi	10	1	5	4	1,24722
İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri	10	1	5	3,2	1,54919
Likit Temini ve Kullandırımı	10	1	5	3	1,63299
Faizsiz Reasürans	10	1	5	3,2	1,61933

Diğer standartlar ana faktörü ile ilgili uzman yorumlarına göre (Tablo 1) “Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri” ve “Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler” maddelerinin aynı grupta kalması uygun görülmüştür. “Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi” maddesinin finansman işlemlerine ilişkin standartlara, “Borcun Satışı” maddesinin de temel prensiplere ilişkin standartlara eklenmesi uygun görülmüştür. “Takas İşlemleri” ve “Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu” maddelerini uzmanların tamamının farklı görüş beyan etmesi üzerine yeniden sorma kararı alınmıştır.

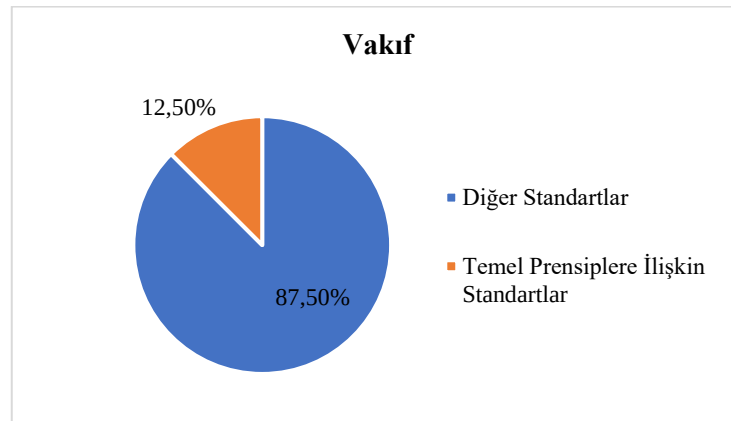
Tablo 11. Diğer Standartlar Grubunun Tanımlayıcı Analizi

Diğer Standartlar	Sayı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Takas İşlemleri	10	2	5	3,9	1,1005
Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler	10	1	5	4	1,41421
Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri	10	1	5	4	1,41421
Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu	9	1	5	3,5556	1,424
Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi	10	1	5	3,6	1,3499
Borcun Satışı	10	1	5	3,2	1,75119

Dördüncü turda uzlaşa sağlanmamış olan 4 madde uzmanlara tekrar sorulmuş, bu aşamada uzmanlardan ilgili maddenin hangi ana faktör altında olması gerektiğini bildirmeleri istenmiştir. Uzmanlara sorulan dört standart ile ilgili detaylı açıklama yapılmıştır. Uzmanlardan 8 tanesi ankete katılım sağlamıştır. Uzmanlardan biri herhangi bir geri bildirimde bulunmamış, diğer 1 uzman ise Delphi turlarının uzadığı gerekçesi ile görüş bildirmeyeceğini iletmıştır. Uzman değerlendirmeleri şu şekildedir:

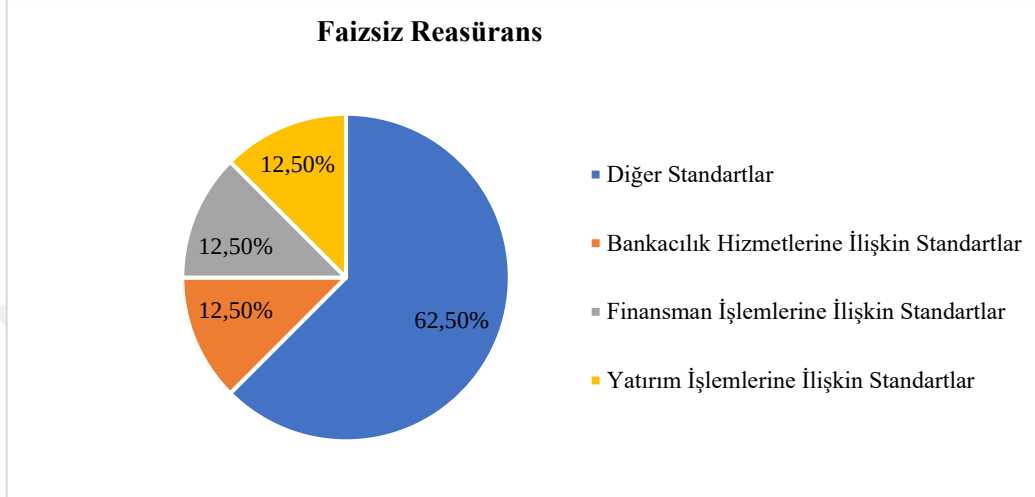
- **Vakıf**; %87,5 Diğer Standartlar, %12,5 Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (Grafik 1)

Grafik 1. Vakıf Standardı için Uzman Değerlendirmeleri

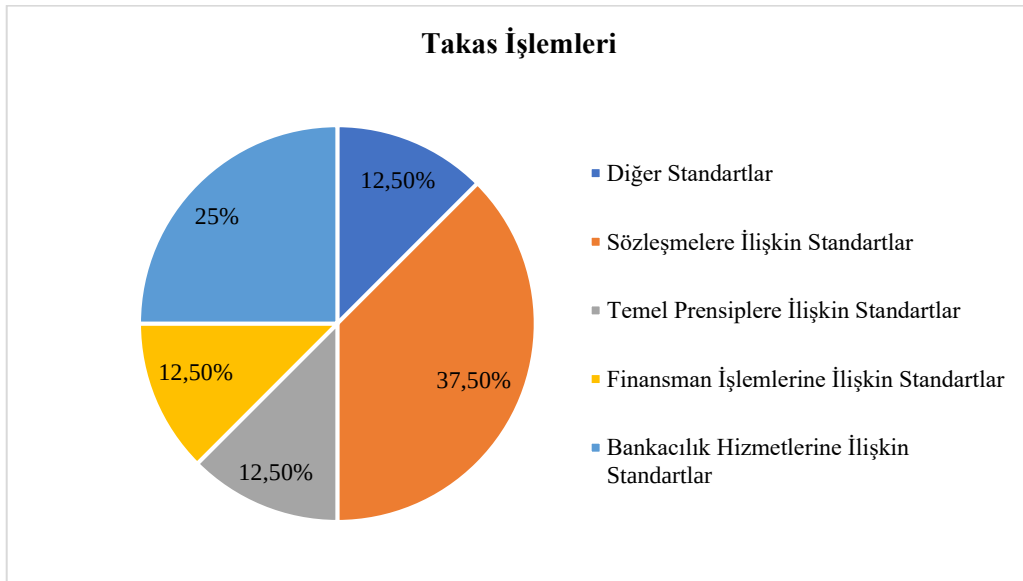
- **Faizsiz Reasürans;** %62,5 Diğer Standartlar, %12,5 Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar, %12,5 Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar, %12,5 Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (Grafik 2)

Grafik 2. Faizsiz Reasürans Standardı için Uzman Değerlendirmeleri

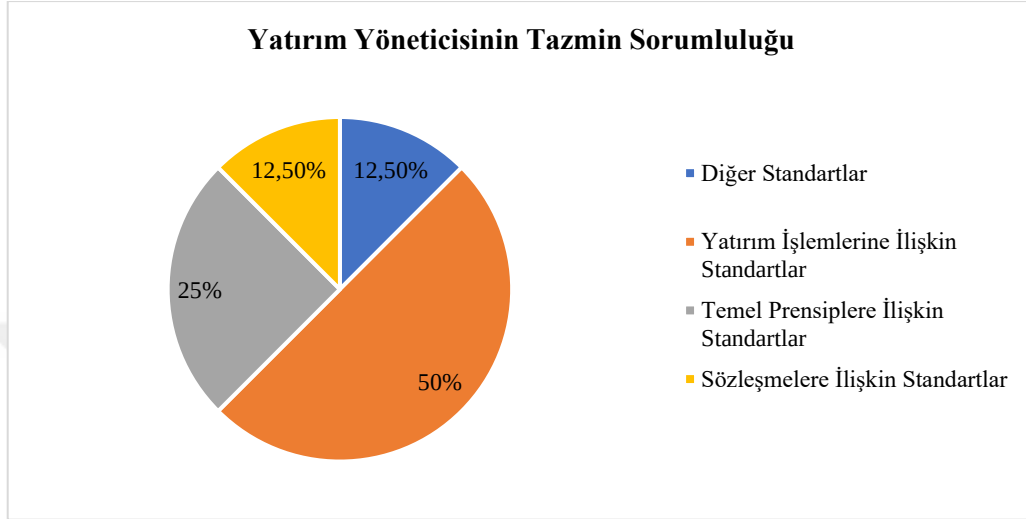
- **Takas İşlemleri;** %37,5 Sözleşmelere İlişkin Standartlar, %12,5 Temel Prensiplere İlişkin Standartlar, %12,5 Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar, %25 Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar, %12,5 Diğer Standartlar (Grafik 3)

Grafik 3. Takas İşlemleri Standardı için Uzman Değerlendirmeleri

- **Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu;** %50 Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar, %25 Temel Prensiplere İlişkin Standartlar, %12,5 Diğer Standartlar, %12,5 Sözleşmelere İlişkin Standartlar (Grafik 4)

Grafik 4. Vakıf Standardı için Uzman Değerlendirmeleri

Delphi Tekniği uygulaması sonucunda 4 turda uzman görüşleri alınmış ve sonuç olarak tüm maddelerde uzlaşşı sağlanmıştır. Değerlendirmeler sonucunda AAOIFI şariat standartları şu şekilde (Tablo 12) kategorize edilmiştir.

Tablo 12. Delphi Turları Kategorizasyonu

	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (TPs)
TP₁	Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı
TP₂	Garar İlkesi
TP₃	Tahkim
TP₄	Zekât
TP₅	Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi
TP₆	Teslim–Tesellüm (Kabz)
TP₇	Karz (Tüketim Öduncü)
TP₈	Borcun Satışı
	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (YIs)
YI₁	Yatırım Sertifikaları (Sukûk)
YI₂	Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı
YI₃	Endeksler
YI₄	Menkul Kıymetler

Tablo 12 (devamı)

YI₅	Organize Piyasalarda Emtia Satışı
YI₆	Sermaye ve Yatırımların Koruması
YI₇	Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât)
YI₈	İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri
YI₉	Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu
	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar (FIs)
FI₁	Murâbaha
FI₂	Kira ve Finansal Kiralama (Leasing)
FI₃	Selem ve Alt Selem
FI₄	Eser (İstisnâ') ve Alt Eser Sözleşmesi
FI₅	Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar
FI₆	Mudârebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)
FI₇	Sendikasyon Finansmanı
FI₈	Akreditif
FI₉	Kredi Anlaşması
FI₁₀	Likit Temini ve Kullanırımı
FI₁₁	Teverruk
FI₁₂	Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi
	Sözleşmelere İlişkin Standartlar (SIs)
SI₁	İmtiyaz Sözleşmeleri
SI₂	Vekâlet ve Yetkisiz Temsil
SI₃	Bileşik (Mürekkep) Sözleşmeler
SI₄	Rehin ve Modern Uygulamaları
SI₅	Yatırım Vekâleti
SI₆	Akitlerin Şarta Bağlı Feshi
SI₇	Vakıf
SI₈	Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme
SI₉	Takas İşlemleri
	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar (BHs)
BH₁	Havale
BH₂	Tekâfûl (İslami Sigorta)
BH₃	Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri
BH₄	Kapora
BH₅	Hizmet/İş Sözleşmesi

Tablo 12 (devamı)

BH₆	Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar
BH₇	Döviz Ticareti
BH₈	Banka Kartları ve Kredi Kartları
BH₉	Teminatlar
BH₁₀	Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı
BH₁₁	Ödeme Kartı
BH₁₂	Ödül Vaadi/Cuâl
	Diğer Standartlar (DS)
DS₁	Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu
DS₂	Kıymetli Evrak
DS₃	Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller
DS₄	Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf
DS₅	İflas
DS₆	Güven Esaslı Muhayyerlikler
DS₇	Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler
DS₈	Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri
DS₉	Yarışma ve Ödüller
DS₁₀	Vakıf
DS₁₁	Faizsiz Reasürans

3.2.2. Standartların Ağırlıklandırılması ve Bankaların Uyum Sıralamalarının Belirlenmesi

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, birden fazla çelişen kriterin var olduğu karmaşık karar problemlerinde en uygun seçeneği belirlemek için kullanılan sistematik bir yaklaşımdır. Bu yöntem, karar verme süreçlerine bilimsel bir temel sağlayarak daha objektif ve tutarlı sonuçlar elde edilmesini hedefler. ÇKKV'nin kökenleri, Benjamin Franklin'in 18. yüzyılda ortaya attığı "ahlaki cebir" kavramına kadar uzanmaktadır. Ancak bu alandaki ciddi akademik çalışmalar, özellikle 1950'lerden sonra hız kazanmıştır. Birçok bilim insanı, ÇKKV yöntemlerinin matematiksel modelleme ve uygulama potansiyelini incelemek için kapsamlı araştırmalar yürütmüştür. ÇKKV yöntemleri, farklı kriterlerin ağırlıklandırılması, alternatiflerin değerlendirilmesi ve karar vericinin tercihlerinin modellenmesi gibi çeşitli aşamalardan oluşur. Bu yöntemlerin algoritmik karmaşıklıkları, kullandıkları kriter ağırlıklandırma teknikleri, belirsizliklerle başa çıkma yetenekleri

ve veri birleştirme yöntemleri gibi özellikleri birbirinden farklıdır (Taherdoost ve Madanchian, 2023: 78).

ÇKKV, ekonomi, finans, mühendislik, tıp gibi birçok disiplindeki karar verme problemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemler, hem nicel (örneğin, maliyet, süre) hem de nitel (örneğin, kalite, risk) kriterleri değerlendirerek en iyi çözüme ulaşmayı amaçlar. Büyük ölçekli ve karmaşık karar problemlerinde, kriterlerin önem düzeylerinin doğru bir şekilde belirlenmesi ve ağırlıklandırılması büyük önem taşır. Bu nedenle, ÇKKV yöntemleriyle yapılan analizlerde, karar verme sürecinin tüm aşamalarının şeffaf ve tutarlı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. ÇKKV, karar verme süreçlerini yapılandırarak daha iyi ve daha bilinçli kararlar alınmasına olanak tanıyan güçlü bir araçtır. Bu yöntem, karmaşık problemleri parçalara ayırarak analiz etmeyi ve farklı alternatiflerin güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırarak en uygun seçeneği belirlemeyi sağlar (Shahsavarani ve Abadi, 2015: 219).

Çok sayıda ÇKKV tekniği bulunmaktadır. Bunlardan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) yöntemi, ikili karşılaştırmalara dayanan ve özvektör kavramını temel alan bir yöntemdir. AHP yöntemi önce hiyerarşik yapının küçük bölümlerinde ikili karşılaştırmalar yapar, ardından daha üst seviyelerde bu karşılaştırmaları sürdürerek nihai değerlendirmeye ulaşır (Sabaei vd, 2015: 31). ÇKKV tekniklerinden PROMETHEE, karar vericinin tercihlerine göre alternatifleri sıralayan bir önde olma yöntemidir. Basitliği ve anlaşılabilirliği ile dikkat çeken bu yöntem, farklı kriterlerin değerlendirilmesiyle en uygun çözümü belirlemeyi hedefler. İkili karşılaştırmalarda herhangi bir alternatif elemez, bunun yerine alternatifleri kriterlere ve karar vericinin tercihlerine göre bir sıralama içerisine yerleştirir. Bu metodun avantajları arasında basitlik, açıklık ve kararlılık bulunur (Sabaei vd, 2015: 32).

Bir diğer teknik olan VIKOR, çelişen kriterler altında karar vericilere en uygun çözümü bulmada yardımcı olan bir ÇKKV yöntemidir. İdeal çözüme yakınlığı temel alarak alternatifleri sıralar ve uzlaşma çözümleri önerir (Opricovic ve Tzeng, 2004: 447).

TOPSIS (İdeal Çözüme Benzerlik Temelli Tercih Tekniği) ise, ÇKKV yöntemleri arasında en popüler ve yaygın olarak kullanılanlardan biridir. TOPSIS, alternatifleri bir ideal pozitif çözüm ve bir ideal negatif çözüme olan uzaklıklarına göre sıralar. Bu sayede, ideal pozitif çözüme en yakın ve ideal negatif çözüme en uzak olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir. TOPSIS'in temel avantajı, anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliğinin yüksek olmasıdır. Bu nedenle, mühendislik, işletme, sağlık gibi birçok farklı alanda tercih edilmektedir. Ancak, bazı durumlarda alternatiflerin kriterlerdeki performansları kesin sayılar yerine daha belirsiz ve öznel olan dilsel ifadelerle ifade

edilmesini gerektirir. Örneğin, bir ürünün “çok iyi”, “iyi”, “orta”, “kötü” gibi dilsel terimlerle değerlendirilmesi daha uygun olabilir. Bu gibi durumlarda, bulanık küme teorisi kullanılarak dilsel ifadeler sayısal değerlere dönüştürülür yani klasik TOPSIS yöntemi, bulanık küme teorisi ile birleştirilerek Fuzzy TOPSIS yöntemi kullanılabilir. Fuzzy TOPSIS’te, alternatiflerin kriterlerdeki performansları bulanık sayılarla ifade edilir. Bu sayede, karar verme sürecinde belirsizlik ve öznellik daha iyi modellenabilir. Fuzzy TOPSIS, özellikle karar vericilerin kriterleri kesin olarak tanımlamakta zorlandığı durumlarda veya farklı karar vericilerin farklı değerlendirmelere sahip olduğu durumlarda daha uygun bir yöntemdir (Chen, 2000: 2). Bunların dışında ELECTRE, ANP, WASPAS, MOORA, COPRAS, DEMATEL, BWM, SWARA, MACBETH, MABAC gibi farklı kriter ağırlıklandırma, değerlendirme ve optimizasyon yöntemleri de karar verme süreçlerinde kullanılan yöntemlerdendir.

Kaya (2024: 55-67), 1974-2024 yılları arasında çok kriterli karar verme alanında yayınlanan 10.387 çalışmanın bibliyometrik analizi yaparak disiplinin son 50 yıldaki eğilimlerini ve trendlerini tespit etmiştir. Araştırmaya göre, 2012’den sonra ÇKKV ile yapılan analizlerin bulunduğu yayın sayısında hızlı bir artış olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmalar ağırlıklı olarak makale formatında ve İngilizce olarak yayımlanmıştır. Mühendislik, en fazla yayının yapıldığı alan olarak öne çıkarken, AHP ve TOPSIS en sık kullanılan yöntemler olmuştur. Bu çalışmaların %8,22’si de 1490 araştırmayla işletme ekonomisi alanında yayınlanmıştır.

Ülkemizde finans alanında ise, ÇKKV teknikleri daha çok finansal performans karşılaştırmalarında kullanılmıştır. Örneğin, Dikici (2018), katılım bankaları ile mevduat bankalarının 2012-2016 yılları arasında finansal performanslarını TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile; Çalışkan ve Eren (2016) 2010-2014 yılları arasında yirmi mevduat bankasının performanslarını AHP ve PROMTHEE yöntemleri ile, Güneysu vd. (2016) ise, ticari bankaların performanslarını AHS ve GİA yöntemleri ile karşılaştırmış, bankaları performanslarına göre sıralamışlardır.

Faizsiz finans alanında ÇKKV teknikleri faizsiz finansal ürünlerin performansını ölçmek veya Şer’i uyumluluğu analiz etmek için (örneğin, kâr payı dağıtımı, varlık temelli finansman gibi çoklu kriterlerle) kullanılabilir. Faizsiz bankacılıkta, geleneksel bankalardan farklı olarak kullanılan iş modellerinin (mudarebe, müşareke vb.) performansını çok boyutlu bir şekilde değerlendirmek için ÇKKV yöntemleri ideal olabilir. Örneğin, CAMELS derecelendirmesi gibi yöntemlerle sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, kârlılık ve likidite gibi kriterler bir arada analiz edilebilir. ÇKKV teknikleri, bankaların stratejik kararlar alırken çoklu kriterleri (örneğin, müşteri memnuniyeti, operasyonel verimlilik, şer’i uyumluluk) dikkate almasını sağlar. Bu, bankaların rekabet avantajı elde etmesine

yardımcı olur. Şer'i denetim kurullarının performansı veya iç kontrol mekanizmalarının etkinliği çoklu kriterlerle analiz edilebilir.

ÇKKV yöntemleri, faizsiz bankacılık alanında küresel ve bölgesel karşılaştırmalar yaparak sektörün gelişimine katkıda bulunur. Bu yöntemlerle farklı ülkelerdeki faizsiz bankaların performansını karşılaştırmak ve en iyi uygulamaları belirlemek, bölgesel trendleri anlamaya yardımcı olabilir.

Bu çalışmada, önceki bölümde kategorize edilen AAOIFI şariat standartlarının ağırlıklandırılması için BWM, bankaların belirtilen standartlara uyum derecelerini ölçmek için de Fuzzy TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, farklı bir yaklaşımla analiz yapan Fuzzy PROMETHEE yöntemi ile de doğrulanmıştır. Bu yöntemler, uygulamalardan önce genel hatlarıyla ve neden seçildiğine dair açıklamalarla yorumlanmıştır.

3.2.2.1. AAOIFI Şariat Standartlarının Ağırlıklandırılması

Önceki bölümde elde edilen kategorizasyon kullanılarak AAOIFI şariat standartlarının ağırlıklandırılmasında Best-Worst Method (BWM) kullanılmıştır. BWM, Rezaei (2015: 49-57) tarafından geliştirilen, kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için ikili karşılaştırma yaklaşımını benimseyen çok kriterli karar verme yöntemidir. Öncelikle, karar verici tarafından en iyi (örneğin, en önemli, en arzu edilen) ve en kötü (örneğin, en önemsiz, en az arzu edilen) kriterler belirlenir. Daha sonra, en iyi kriter diğer kriterlerle, diğer kriterler ise en kötü kriterle karşılaştırılır. Ağırlık oranları ile karşılık gelen karşılaştırmalar arasındaki maksimum mutlak farkı en aza indiren doğrusal olmayan bir min-maks modeli kullanılarak kriter ağırlıkları belirlenir.

Saaty (1980) tarafından geliştirilen geleneksel ve en çok kullanılan Analitik Hiyerarşi Sürecinin (AHP), öncü yöntemlerden biri olduğuna inanılmaktadır. Bu yöntem, çiftler arası karşılaştırmada kullanır ve basit ama sofistike bir yöntem kullanarak farklı kriterler için uygun ağırlıklar sağlar (Sadjadi ve Mahdi 2018: 323). AHP yöntemi ile BWM yaklaşımı karşılaştırıldığında, BWM'nin daha az hesaplama gerektirdiği ve daha az çift karşılaştırma içerdiği görülmektedir. Bu durum, BWM'nin AHP'ye kıyasla daha düşük tutarsızlık oranına sahip olmasını sağlamakta ve yöntemi daha güvenilir hale getirmektedir. Tüm çift karşılaştırmalar, 1 ile 9 arasında bir ölçek kullanılarak sayısal değerler atanmasıyla gerçekleştirilmektedir. Önemsiz karşılaştırmaların yapılmaması nedeniyle BWM, daha pratik, kesin ve gereksiz hesaplamalardan arındırılmış bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Hasan vd, 2021: 1131).

AHP gibi matris tabanlı ÇKKV yöntemlerine kıyasla BWM'nin daha az karşılaştırma gerektirmesi; AHP gibi yöntemlerde tutarlılık oranının karşılaştırmaların güvenilir olup olmadığını belirlemesine karşın BWM'nin tutarlılık oranının doğrudan sonucun güvenilirlik seviyesini göstermesi nedenleriyle, bu çalışmada BWM kullanılmıştır. Özellikle 61 standardın kendi içinde, belirlenen ana faktörlerin kendi aralarında ve alt kriterlerdeki maddelerin de kendi aralarındaki karşılaştırılmasındaki karmaşıklık ve çok boyutluluk için BWM tercih edilmiştir.

BWM ile Kriterlerin Ağırlıklandırılması

BWM kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için 6 adım önerir (Rezaei, 2015: 51):

Kriterlerin Belirlenmesi: Karar probleminde değerlendirilecek kriterler ($c_1, c_2, \dots, c_n$) tanımlanır.

En İyi ve En Kötü Kriterlerin Seçilmesi: Karar verici, tüm kriterler arasından en iyi (en önemli, en arzu edilen, en çok kullanılan) ve en kötü (en önemsiz, en az arzu edilen, en az kullanılan) kriteri belirler. Bu aşamada herhangi bir karşılaştırma yapılmaz.

En İyi Kriterin Diğer Kriterlere Göre Karşılaştırılması: Seçilen en iyi kriter, diğer tüm kriterlerle karşılaştırılarak 1 ile 9 arasında bir ölçek kullanılarak değerlendirilir:

$$A_B = (a_{B1}, a_{B2}, \dots, a_{Bn}),$$

herhangi bir kriterin kendisine olan önemi her zaman 1'dir.

Diğer Kriterlerin En Kötü Kriter ile Karşılaştırılması: Tüm kriterler, belirlenen en kötü kritere göre karşılaştırılarak yine 1 ile 9 arasında bir ölçek kullanılarak değerlendirilir:

$$A_W = (a_{1W}, a_{2W}, \dots, a_{nW})^T$$

Optimal Ağırlıkların Belirlenmesi: En iyi ve en kötü kriterlere yapılan karşılaştırmalara dayalı olarak doğrusal olmayan bir optimizasyon modeli çözülerek kriter ağırlıkları hesaplanır. Bu model, karşılaştırmalar arasındaki tutarsızlığı en aza indirerek en uygun ağırlık setini belirler. Modelin amaç fonksiyonu (ξ) sıfıra yaklaştıkça ağırlıkların yüksek tutarlılığa sahip olduğu söylenir.

$w_B/w_j = a_{Bj}$, burada a_{Bj} en iyi kriterin j 'ye olan tercih oranıdır.

$w_j/w_W = a_{jW}$, burada a_{jW} kriter j 'nin en kötü kriterle olan tercih oranıdır.

Tutarlılık Oranının Hesaplanması: Karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarlılığı ölçmek için bir tutarlılık oranı (Tablo 13) hesaplanır. Bu oran düşük olduğunda sonuçların daha güvenilir olduğu kabul edilir. Ağırlıklandırmanın tutarlı olarak değerlendirilebilmesi için tutarlılık oranının en fazla %10 olması beklenir. Amaç fonksiyonu değeri (ξ) aşağıdaki oran yardımıyla ağırlıklandırmada tutarlılığın ölçümünde kullanılır.

Tablo 13. Tutarlılık oranı = (ξ) /Tutarlılık indeksi

a_{BW}	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tutarlılık İndeksi	0	0,44	1,00	1,63	2,30	3,00	3,73	4,47	5,23

Kaynak: Rezaei, 2015: 51

Karar probleminin ana kriterleri ve alt kriterleri şu şekildedir (Tablo 14):

Tablo 14. Karar Probleminin Ana ve Alt Kriterleri

Ana kriterler	Alt Kriterler
Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (TPs)	Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı (TP ₁)
	Garar İlkesi (TP ₂)
	Tahkim (TP ₃)
	Zekât (TP ₄)
	Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi (TP ₅)
	Teslim–Tesellüm (Kabz) (TP ₆)
	Karz (Tüketim Öduncü) (TP ₇)
	Borcun Satışı (TP ₈)
Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (YIs)	Yatırım Sertifikaları (Sukûk) (YI ₁)
	Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı (YI ₂)
	Endeksler (YI ₃)
	Menkul Kıymetler (YI ₄)
	Organize Piyasalarda Emtia Satışı (YI ₅)
	Sermaye ve Yatırımların Koruması (YI ₆)
	Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât) (YI ₇)
	İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri (YI ₈)
	Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu (YI ₉)

Tablo 14 (devamı)

Ana kriterler	Alt Kriterler
Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar (FIs)	Murâbaha (FI ₁)
	Kira ve Finansal Kiralama (Leasing) (FI ₂)
	Selem ve Alt Selem (FI ₃)
	Eser (İstisnâ') ve Alt Eser Sözleşmesi (FI ₄)
	Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar (FI ₅)
	Mudârebe (Emek-Sermaye Ortaklığı) (FI ₆)
	Sendikasyon Finansmanı (FI ₇)
	Akreditif (FI ₈)
	Kredi Anlaşması (FI ₉)
	Likit Temini ve Kullanırımı (FI ₁₀)
	Teverruk (FI ₁₁)
	Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi (FI ₁₂)
Sözleşmelere İlişkin Standartlar (SIs)	İmtiyaz Sözleşmeleri (SI ₁)
	Vekâlet ve Yetkisiz Temsil (SI ₂)
	Bileşik (Mürekkep) Sözleşmeler (SI ₃)
	Rehin ve Modern Uygulamaları (SI ₄)
	Yatırım Vekâleti (SI ₅)
	Akitlerin Şarta Bağlı Feshi (SI ₆)
	Vakıf (SI ₇)
	Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme (SI ₈)
	Takas İşlemleri (SI ₉)
Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar (BHs)	Havale (BH ₁)
	Tekâfül (İslami Sigorta) (BH ₂)
	Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri (BH ₃)
	Kaparo (BH ₄)
	Hizmet/İş Sözleşmesi (BH ₅)
	Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar (BH ₆)
	Döviz Ticareti (BH ₇)
	Banka Kartları ve Kredi Kartları (BH ₈)
	Teminatlar (BH ₉)
	Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı (BH ₁₀)
	Ödeme Kartı (BH ₁₁)
	Ödül Vaadi/Cuâl (BH ₁₂)

Tablo 14 (devamı)

Ana kriterler	Alt Kriterler
Diğer Standartlar (DS)	Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu (DS ₁)
	Kıymetli Evrak (DS ₂)
	Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller (DS ₃)
	Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf (DS ₄)
	İflas (DS ₅)
	Güven Esaslı Muhayyerlikler (DS ₆)
	Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler (DS ₇)
	Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri (DS ₈)
	Yarışma ve Ödüller (DS ₉)
	Vakıf (DS ₁₀)
	Faizsiz Reasürans (DS ₁₁)

BWM analizleri için Delphi turlarında görüş bildiren uzmanlarla görüşülmüş, ağırlıklandırma için değerlendirme yapmaları istenmiştir. Uzmanlardan ikisi akademisyen üçü banka çalışanı olmak üzere 5 kişi olumlu geri bildirimde bulunmuştur. Her bir değerlendiriciye ağırlıkların belirlenmesi için görüşlerini yansıtacakları bir excel tablosu (Şekil 5) gönderilmiştir.

Şekil 5. BWM Uzman Değerlendirme Formu

Kriter Numarası	Kriter 1	Kriter 2	Kriter 3	Kriter 4	Kriter 5	Kriter 6
Kriter Adı	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar	Sözleşme re İlişkin Standartlar	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar	Diğer Standartlar
En İyi						
En Kötü						
Best to Others	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar	Sözleşme re İlişkin Standartlar	Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar	Diğer Standartlar
0						
Others to the Worst	0					
Temel Prensiplere						
Yatırım İşlemlerine						
Finansman						
Sözleşmelere İlişkin						
Bankacılık						
Diğer Standartlar						
Weights	Temel	Yatırım	Finansman	Sözleşme	Bankacılık	Diğer
Input-Based CR						
Associated Threshold						

The pairwise comparison consistency level is not acceptable

Kaynak: <https://bestworstmethod.com/software/>

Değerlendiricilerden, her bir grup için önce katılım bankacılığı açısından önem derecesi ve kullanım önceliğine göre en iyi ve en kötü kriterleri belirlemeleri, daha sonra belirlenen en iyi ve en kötü kriterlere yakınlığına göre diğer maddeleri sıralamaları istenmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. BWM Uzman Değerlendirmeleri

En iyi	Finansman
En kötü	Diğer Standartlar

Diğerlerine Göre En İyi	Temel Prensiplere İlişkin Standartlar	Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar	Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar	Sözleşme re İlişkin Standartlar	Bankacılık Hizmetlerin e İlişkin Standartlar	Diğer Standartlar
Finansman	6	2	1	5	3	7

Diğerlerine göre en kötü	Diğer Standartlar
Temel Prensiplere	2
Yatırım İşlemlerine	6
Finansman	7
Sözleşmelere İlişkin	3
Bankacılık	5
Diğer Standartlar	1

Weights	Temel	Yatırım	Finansman	Sözleşmele	Bankacılık	Diğer
	0,077838828	0,23351648	0,39377289	0,09340659	0,15567766	0,04578755

Input-Based CR	0,19047619	The pairwise comparison consistency level is acceptable
Associated Threshold	0,3029	

Katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uygunluğunun değerlendirilmesinde kullanılan kriter ağırlıkları, karar vericilerin (uzmanların) görüşleri esas alınarak Best Worst Method (BWM) yöntemiyle belirlenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen ve Tablo 15'te yer alan kriter ağırlıkları; ana kriter ağırlıkları, alt kriter ağırlıkları ve birleştirilmiş ağırlıklar olmak üzere üç temel sütunda sunulmuştur.

Ana kriter ağırlıkları sütununda bulunan değerler, karar vericilerin ana kriterlerin göreceli önemini değerlendirmesi sonucunda belirlenmiştir. Bu süreçte, uzmanlardan öncelikle değerlendirmeye konu olan ana kriterler arasından en önemli (en iyi) ve en az önemli (en kötü) kriterleri seçmeleri ve diğer kriterlerin önemini bu iki referans noktaya göre sayısal olarak ifade etmeleri istenmiştir. Bu değerlendirmeler daha sonra BWM yöntemi kapsamında matematiksel olarak analiz edilerek, her bir ana kriterin genel değerlendirme içerisindeki ağırlığı hesaplanmıştır.

Böylelikle her ana kriterin toplam değerlendirme içindeki önem düzeyi belirlenmiş ve buna bağlı olarak ağırlıklandırılmıştır.

Tablodaki alt kriter ağırlıkları sütunu ise, her bir ana kriter altında sıralanmış alt kriterlerin kendi aralarındaki göreceli önemini yansıtmaktadır. Alt kriterlerin ağırlıklandırılması da yine BWM yöntemiyle yapılmıştır; ancak burada değerlendirme yalnızca ilgili ana kriter altındaki alt kriterler arasında gerçekleştirilmiştir. Her bir ana kriter için, alt kriterlerin önceliklendirilmesi ayrı ayrı yapılmış ve buna bağlı olarak alt kriterlerin kendi grup içindeki ağırlıkları belirlenmiştir.

Birleştirilmiş ağırlıklar sütunu ise, ana kriter ve alt kriter ağırlıklarının birlikte değerlendirilmesiyle hesaplanan nihai ağırlıkları göstermektedir. Bu değerler, her bir alt kriterin tüm değerlendirme sistemindeki mutlak önemini ifade eder. Birleştirilmiş ağırlık değerleri, her bir alt kriterin ağırlığının kendi bağlı bulunduğu ana kriterin ağırlığı ile çarpılması sonucu hesaplanmıştır. Matematiksel olarak **Birleştirilmiş Ağırlık = Ana Kriter Ağırlığı x Alt Kriter Ağırlığı** formülüyle ifade edilmiştir. Bu hesaplama ile elde edilen birleştirilmiş ağırlıklar, katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uyum düzeylerinin belirlenmesinde ve kıyaslanmasında kullanılacak değerlendirme kriterlerinin gerçek önem düzeyini yansıtan temel değerlerdir. Ana kriterlerden gelen ağırlıklarla birleşmiş bu değerler sayesinde, her bir kriterin sonuç değerlendirmesine katkısının ne ölçüde olduğu açık ve yorumlanabilir hale gelmektedir. Bu ağırlıklandırma yaklaşımı sayesinde, değerlendirmede kullanılacak kriterlerin öncelikleri açık bir biçimde ortaya konulmuş; hem yöntemsel açıdan güvenilir sonuçlar elde edilmiş hem de karar vericilere kriterler arasındaki öncelik ilişkilerini açık ve anlaşılır biçimde sunmak mümkün olmuştur.

Tablo 15. Kriter Ağırlıkları

Ana Kriterler	Ana Kriter Ağırlıkları	Alt Kriterler	Alt Kriter Ağırlıkları	Birleştirilmiş Ağırlıklar
Temel Prensiplere İlişkin Standartlar (TPs)	16,54%	Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı (TP ₁)	26,50%	4,38%
		Garar İlkesi (TP ₂)	12,96%	2,14%
		Tahkim (TP ₃)	5,49%	0,91%
		Zekât (TP ₄)	5,52%	0,91%
		Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi (TP ₅)	11,22%	1,86%
		Teslim–Tesellüm (Kabız) (TP ₆)	12,01%	1,99%
		Karz (Tüketim Öduncü) (TP ₇)	14,36%	2,37%
		Borcun Satışı (TP ₈)	11,94%	1,98%

Tablo 15 (devamı)

Ana Kriterler	Ana Kriter Ağırlıkları	Alt Kriterler	Alt Kriter Ağırlıkları	Birleştirilmiş Ağırlıklar
Yatırım İşlemlerine İlişkin Standartlar (YIs)	15,91%	Yatırım Sertifikaları (Sukûk) (YI ₁)	21,30%	3,39%
		Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı (YI ₂)	20,52%	3,26%
		Endeksler (YI ₃)	11,13%	1,77%
		Menkul Kıymetler (YI ₄)	12,40%	1,97%
		Organize Piyasalarda Emtia Satışı (YI ₅)	8,22%	1,31%
		Sermaye ve Yatırımların Koruması (YI ₆)	6,78%	1,08%
		Bağ Bahçe Ortaklığı (Müsâkât) (YI ₇)	4,88%	0,78%
		İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri (YI ₈)	7,75%	1,23%
		Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu (YI ₉)	7,02%	1,12%
Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar (FIs)	27,79%	Murâbaha (FI ₁)	21,95%	6,10%
		Kira ve Finansal Kiralama (Leasing) (FI ₂)	13,41%	3,73%
		Selem ve Alt Selem (FI ₃)	5,51%	1,53%
		Eser (İstisnâ*) ve Alt Eser Sözleşmesi (FI ₄)	8,06%	2,24%
		Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar (FI ₅)	6,59%	1,83%
		Mudârebe (Emek-Sermaye Ortaklığı) (FI ₆)	9,86%	2,74%
		Sendikasyon Finansmanı (FI ₇)	6,05%	1,68%
		Akreditif (FI ₈)	8,35%	2,32%
		Kredi Anlaşması (FI ₉)	7,03%	1,95%
		Likit Temini ve Kullandırımı (FI ₁₀)	5,04%	1,40%
		Teverruk (FI ₁₁)	4,83%	1,34%
		Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi (FI ₁₂)	3,32%	0,92%
Sözleşmelere İlişkin Standartlar (SIs)	11,43%	İmtiyaz Sözleşmeleri (SI ₁)	5,87%	0,67%
		Vekâlet ve Yetkisiz Temsil (SI ₂)	15,99%	1,83%
		Bileşik (Mürekkep) Sözleşmeler (SI ₃)	8,10%	0,93%
		Rehin ve Modern Uygulamaları (SI ₄)	11,31%	1,29%
		Yatırım Vekâleti (SI ₅)	21,33%	2,44%
		Akitlerin Şarta Bağlı Feshi (SI ₆)	12,86%	1,47%
		Vakıf (SI ₇)	2,74%	0,31%
		Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme (SI ₈)	13,74%	1,57%
		Takas İşlemleri (SI ₉)	8,08%	0,92%

Tablo 15 (devamı)

Ana Kriterler	Ana Kriter Ağırlıkları	Alt Kriterler	Alt Kriter Ağırlıkları	Birleştirilmiş Ağırlıklar
Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar (BHs)	23,17%	Havale (BH ₁)	8,29%	1,92%
		Tekâfûl (İslami Sigorta) (BH ₂)	9,30%	2,16%
		Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri (BH ₃)	18,50%	4,29%
		Kaparo (BH ₄)	4,43%	1,03%
		Hizmet/İş Sözleşmesi (BH ₅)	7,28%	1,69%
		Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar (BH ₆)	7,33%	1,70%
		Döviz Ticareti (BH ₇)	7,42%	1,72%
		Banka Kartları ve Kredi Kartları (BH ₈)	11,55%	2,68%
		Teminatlar (BH ₉)	6,99%	1,62%
		Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı (BH ₁₀)	7,09%	1,64%
		Ödeme Kartı (BH ₁₁)	9,10%	2,11%
		Ödül Vaadi/Cuâl (BH ₁₂)	2,73%	0,63%
Diğer Standartlar (DS)	5,16%	Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu (DS ₁)	17,63%	0,91%
		Kıymetli Evrak (DS ₂)	16,10%	0,83%
		Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller (DS ₃)	6,93%	0,36%
		Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf (DS ₄)	8,56%	0,44%
		İflas (DS ₅)	6,42%	0,33%
		Güven Esaslı Muhayyerlikler (DS ₆)	8,02%	0,41%
		Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler (DS ₇)	11,29%	0,58%
		Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri (DS ₈)	7,88%	0,41%
		Yarışma ve Ödüller (DS ₉)	5,84%	0,30%
		Vakıf (DS ₁₀)	3,07%	0,16%
		Faizsiz Reasürans (DS ₁₁)	8,26%	0,43%

Ana kriterler, faizsiz finans sisteminin temel alanlarını temsil eder. Finansman işlemlerine ilişkin standartların %27,79 ile en yüksek ağırlığa sahip olması finansman işlemlerinin (örneğin, murâbaha, kiralama, ortaklık gibi) faizsiz finans sisteminde en kritik alan olduğuna işaret eder. Bankacılık hizmetlerine ilişkin standartların %23,17 ile ikinci sırada olması, faizsiz bankacılık hizmetlerinin (örneğin, havale, sigorta, kart işlemleri) önemini vurgular. Temel prensiplere ilişkin standartlar %16,54 ile üçüncü sıradadır ve bu faizsiz finansın temel prensiplerinin (örneğin, fetva ilkeleri, garar, zekât) omurgasını oluşturduğuna delil olabilir. Yatırım işlemlerine ilişkin standartlar %15,91 ile dördüncü sırada, sözleşmelere ilişkin standartlar %11,43 ile beşinci sırada ve diğer standartlar kategorisi %5,16 ile en düşük ağırlığa sahiptir.

Kategori bazında değerlendirilirse, temel prensiplere ilişkin standartlarda Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı %26,50 ile en yüksek ağırlıktadır. Bu oran, faizsiz finans kurumlarında şeriat ilkelerine uygun hareket etmenin önemini vurgular. Yatırım işlemlerine ilişkin standartlar içerisinde %21,30 ile en yüksek ağırlıkla Sukûk, faizsiz finansın en popüler yatırım aracı olduğunu kanıtlar. Finansman işlemlerine ilişkin standartlar altında Murabahanın %21,95 ile en yüksek değere sahip olması en yaygın kullanılan finansman yöntemi olduğunu gösterir. Sözleşmelere ilişkin standartlarda Yatırım Vekâleti %21,33 ile; bankacılık hizmetlerine ilişkin standartlar içerisinde Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri faktörü %18,50 ile en yüksek ağırlığa sahiptir. Diğer standartlarda ise, Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu maddesi %17,63 en yüksek değeri ile borçluların ödeme davranışlarının faizsiz finans sisteminde önemli bir sorun olduğunu vurgular.

Alt kriterlerin genel tablodaki nihai önemini gösteren birleştirilmiş ağırlıklara bakılacak olursa, Murâbahanın %6,10 ile en yüksek; Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı maddesinin %4,38 ile ikinci sırada genel ağırlığa sahip olduğu görülebilir.

3.2.2.2. Katılım Bankalarının AAOIFI Şeriat Standartlarına Uyum Sıralamalarının Belirlenmesi

Delphi Tekniği ile kategorizasyonu yapılan ve BWM ile hem faktör hem kategori bazında ağırlıklandırması yapılan AAOIFI şeriat standartlarına Türkiye’de faaliyet gösteren altı adet katılım bankasının uyum sıralanmasının belirlenmesi için Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE yöntemleri kullanılmıştır.

3.2.2.2.1. Fuzzy TOPSIS ile Değerlendirme

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions/İdeal Çözüme Benzerlik ile Performans Tekniği) bilinen klasik ÇKKV yöntemlerinden biridir ve ilk kez Hwang ve Yoon (1981) tarafından bir ÇKKV problemini çözmek için geliştirilmiştir. Bu yöntem, seçilen alternatifin pozitif ideal çözüme en kısa mesafede ve negatif ideal çözümden en uzakta olması gerektiği kavramına dayanır. TOPSIS sürecinde, kriterlerin performans değerlendirmeleri ve ağırlıkları, kesin (net) değerler olarak verilir (Chen, 2000: 2).

Ancak, kesin veriler, birçok koşul altında gerçek hayattaki durumları modellemek için yetersiz kalabilmektedir. İnsan yargıları, özellikle tercihler, genellikle belirsiz olup kesin sayısal değerlerle

ifade edilemeyebilir. Daha gerçekçi bir yaklaşım, sayısal değerler yerine dilsel değerlendirmeler kullanmakla sağlanabilir. Bu doğrultuda, karar problemindeki kriterlerin ağırlıkları ve alternatiflerin değerlendirmeleri dilsel değişkenler aracılığıyla belirlenebilir. Chen (2000), yaptığı çalışmada TOPSIS yönteminin kavramsal çerçevesini genişleterek bulanık ortamda çok kişili ve çok kriterli karar verme problemlerinin çözümüne yönelik bir metodoloji geliştirmiştir. Karar verilerindeki ve grup karar verme sürecindeki bulanıklığı dikkate alarak, tüm kriterlerin ağırlıkları ve her alternatifin her kritere ilişkin değerlendirmeleri dilsel değişkenler kullanarak belirlemiştir. Karar vericilerin bulanık değerlendirmelerini birleştirmiş, karar matrisini bulanık karar matrisine dönüştürmüş ve ağırlıklı normalize edilmiş bulanık karar matrisi oluşturmuştur. TOPSIS yönteminin temel prensiplerine dayanarak, bulanık pozitif ideal çözüm ve bulanık negatif ideal çözüm tanımlamıştır. Son olarak, her alternatif için bir yakınlık katsayısı tanımlayarak tüm alternatiflerin sıralamasını belirlemiştir.

Katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına uyumunu incelemek amacıyla bu aşamada, karar vericilerin, çok sayıda kriteri gözeterek alternatifleri değerlendirecekleri karar sürecini yönetmek amacıyla Chen'in (2000) önerdiği Fuzzy TOPSIS adımları kullanılmıştır.

Adım 1: Karar vericilerin ve kriterlerin belirlenmesi: Çalışmada karar vericileri belirlemek için öncelikle daha önce Delphi turlarında görüş bildiren uzmanlarla iletişime geçilmiştir. Bu uzmanlardan, 2 tanesi çalışmaya destek vereceklerini açıklamıştır. Yine kartopu örneklem metodu ile aynı uzmanlara konu ile ilgili derinlemesine bilgi ve tecrübe sahibi olan kişileri önermeleri istenmiş, toplamda 23 kişi ile görüşülmüştür. Bu uzmanlardan da 5 tanesi değerlendirme yapmayı kabul etmiş, ancak bir uzman sadece tek bankayı değerlendirdiğinden dolayı, yorumları sürece dahil edilmemiştir. Toplamda 6 karar vericinin (KV1, KV2, KV3, KV4, KV5, KV6) (Tablo 16) değerlendirmesi esas alınmıştır.

Tablo 16. Karar Verici Grubu

	Uzmanlık Alanı	Unvan	Kıdem (yıl)
KV1	Hadis, Fıkıh, İslami Finans	Prof. Dr.	20
KV2	Alternatif Finans	Genel Müdür	15
KV3	Katılım Bankacılığı, Uyum	Katılım Bankacılığı Uyum Müdürü	18
KV4	Katılım Bankacılığı, Uyum	Dr., Uyum Uzmanı	18
KV5	İslami Bankacılık ve Sigortacılık	Daire Başkanı	8
KV6	İslami Bankacılık	Uzman Yardımcısı	3

Kriterler AAOIFI tarafından yayınlanan 61 adet şeriat standardını ve alternatifler 6 adet katılım bankasını (Albaraka Türk Katılım Bankası, Emlak Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Ziraat Katılım Bankası) ifade etmektedir.

Adım 2: Kriterlerin önem ağırlıkları ve alternatiflerin kriterlere göre dilsel değerlendirmeleri için uygun dilsel değişkenlerin seçimi: Karar vericilerden, Türkiye’de faaliyet gösteren 6 adet katılım bankasını AAOIFI şeriat standartlarına uyum açısından “çok fazla”, “fazla”, “orta”, “az”, “çok az” şeklinde (Tablo 17) değerlendirmeleri istenmiştir.

Tablo 17. Fuzzy TOPSIS Yöntemi İçin Dilsel İfadeler ve Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel İfadeler	Dilsel ifadeler için bulanık sayılar
Çok Fazla	9.0; 10.0; 10.0
Fazla	7.0; 9.0; 10.0
Orta	3.0; 5.0; 7.0
Az	1.0; 3.0; 5.0
Çok Az	1.0; 1.0; 3.0

Şekil 7. Karar Vericiler için Alternatifleri Değerlendirme Formu (örnek)

	Standartlar	Bankalar					
		A1	A2	A3	A4	A5	A6
1	Döviz Ticareti	Fazla	Orta	Orta	Çok Az	Orta	Fazla
2	Banka Kartları ve Kredi Kartları	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
3	Ödeme Gücü Bulunduğu Hâlde Ödeme Yapmayan Borçlu	Fazla	Orta	Orta	Orta	Orta	Fazla
4	Takas İşlemleri	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
5	Teminatlar	Fazla	Fazla	Fazla	Orta	Fazla	Fazla
6	Faizli Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
7	Havale	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
8	Murâbaha	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
9	Kira ve Finansal Kiralama (Leasing)	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
10	Selem ve Alt Selem	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
11	Eser (İstisnâ) ve Alt Eser Sözleşmesi	Fazla	Orta	Orta	Orta	Fazla	Orta
12	Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar	Fazla	Orta	Orta	Orta	Fazla	Orta
13	Mudârebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)	Fazla	Orta	Orta	Orta	Fazla	Orta
14	Akreditif	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
15	Ödül Vaadi/Cuâl	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
16	Kıymetli Evrak	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
17	Yatırım Sertifikaları (Sukûk)	Orta	Orta	Orta	Az	Orta	Orta
18	Teslim-Tesellüm (Kabz)	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
19	Karz (Tüketim Öduncü)	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
20	Organize Piyasalarda Emtia Satışı	Orta	Orta	Orta	Az	Orta	Az
21	Menkul Kıymetler	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
22	İmtiyaz Sözleşmeleri	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
23	Vekâlet ve Yetkisiz Temsil	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
24	Sendikasyon Finansmanı	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
25	Bileşik (Mürekkep) Sözleşmeler	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
26	Tekâfûl (İslami Sigorta)	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Fazla
27	Endeksler	Fazla	Orta	Orta	Orta	Orta	Fazla
28	Faizsiz Bankalarda Bankacılık Hizmetleri	Fazla	Orta	Orta	Orta	Orta	Fazla
29	Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı	Fazla	Orta	Orta	Orta	Fazla	Fazla
30	Teverruk	Fazla	Fazla	Fazla	Az	Orta	Fazla
31	Garar İlkesi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
32	Tahkim	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
33	Vakıf	Orta	Orta	Fazla	Orta	Orta	Orta
34	Hizmet/İş Sözleşmesi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
35	Zekât	Fazla	Orta	Orta	Orta	Orta	Fazla
36	Yüklenim Konusu İşleri (İltizâmât) Etkileyen Beklenmeyen Hâller	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
37	Kredi Anlaşması	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
38	Finansal İşlemlerde İnternet Kullanımı	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
39	Rehin ve Modern Uygulamaları	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
40	Emek Sermaye Ortaklığına Dayanan Katılma Hesaplarında Kâr Dağıtımı	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
41	Faizsiz Reasürans	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
42	Mali Haklar ve Bu Haklar Üzerinde Tasarruf	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
43	İflas	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
44	Likit Temini ve Kullandırımı	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
45	Sermaye ve Yatırımların Koruması	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
46	Yatırım Vekâleti	Orta	Az	Orta	Az	Az	Orta
47	İşlemlerde Kâr Hesaplama İlkeleri	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
48	Güven Esaslı Muhayyerlikler	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
49	Tek Taraflı Vaat ve Karşılıklı Vaatleşme	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
50	Bağ Bahçe Ortaklığı (Müşâkât)	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
51	Malın Selametine İlişkin Muhayyerlikler	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
52	Yeniden Değerlendirme Muhayyerlikleri	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
53	Kapora	Fazla	Orta	Orta	Orta	Orta	Fazla
54	Akitlerin Şarta Bağlı Feshi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
55	Yarışma ve Ödüller	Fazla	Orta	Fazla	Orta	Orta	Fazla
56	Yatırım Yöneticisinin Tazmin Sorumluluğu	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
57	Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar	Fazla	Orta	Fazla	Orta	Orta	Fazla
58	Satılan Malın Satıcıya Geri Dönmesi	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta
59	Borcun Satışı	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla	Fazla
60	Vakıf	Orta	Orta	Fazla	Orta	Orta	Orta
61	Ödeme Kartı	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta	Orta

Adım 3: Dilsel ifadelerin bulanık sayılara dönüştürülmesi: Kriter K_j için ağırlıklar birleştirilerek birleştirilmiş bulanık ağırlık $\tilde{w}_j$ değeri elde edilir ve karar vericilerin görüşleri birleştirilerek alternatif A_i 'nin kriter K_j altındaki birleştirilmiş bulanık değerlendirmesi $\tilde{x}_{ij}$ 'yi belirlenir. K sayıda karar verici olması durumunda, her karar vericiden elde edilen bulanık sayılar aşağıdaki gibi toplanır (Eşitlik 1 ve 2). Yani, her bir kriter için karar vericilerin verdiği üçgen bulanık sayılar toplanarak aritmetik ortalama yoluyla tek bir birleşik bulanık değer haline getirilir; böylece her standardın ağırlıkları ve bankaların değerlendirmeleri, tüm uzmanların kanaatlerinin bütünleşik bir temsili olarak elde edilmiş olur.

$$\tilde{x}_{ij} = \frac{1}{K} [\tilde{x}_{ij}^1 + \tilde{x}_{ij}^2 + \dots + \tilde{x}_{ij}^K] \quad (\text{Eşitlik 1})$$

$$\tilde{w}_j = \frac{1}{K} [\tilde{w}_j^1 + \tilde{w}_j^2 + \dots + \tilde{w}_j^K] \quad (\text{Eşitlik 2})$$

Burada $\tilde{x}_{ij}^K$ ve $\tilde{w}_{ij}^K$ sırasıyla K karar vericinin alternatif ve kriter için dilsel ifadesinin bulanık sayı eşdeğeridir.

Adım 4: Bulanık karar matrisinin ve normalize edilmiş bulanık karar matrisinin oluşturulması (Eşitlik 3), yani, önce karar vericilerin her alternatif – kriter çifti için verdikleri üçgen bulanık sayılar bir araya getirilerek bulanık karar matrisi oluşturulur; ardından bu matrisin her bir elemanı, ilgili kriterin en yüksek (veya en düşük) bulanık değeriyle oranlanarak normalize edilmiş bulanık karar matrisi elde edilir. Böylece tüm değerler aynı ölçeğe çekilmiş olur ve farklı standartlar arası karşılaştırma mümkün hale gelir.

$$\tilde{D} = \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \dots & \tilde{x}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{x}_{m1} & \dots & \tilde{x}_{mn} \end{bmatrix}, \quad (\text{Eşitlik 3})$$

$$\tilde{W} = [\tilde{w}_1, \tilde{w}_2, \dots, \tilde{w}_n] \quad (\text{Eşitlik 4})$$

Burada $\tilde{x}_{ij}$ ve $\tilde{x}_{ij} = (a_{ij}, b_{ij}, c_{ij})$ ve $\tilde{w}_j = (w_{j1}, w_{j2}, w_{j3})$ olarak tanımlanan üçgen bulanık (Eşitlik 4) sayılardır.

$\tilde{R}$ normalleştirilmiş bulanık karar matrisini belirtir.

$$\tilde{r}_{ij} = \left(\frac{a_{ij}}{c_j^*}, \frac{b_{ij}}{c_j^*}, \frac{c_{ij}}{c_j^*} \right), j \in B \quad (\text{Eşitlik 5})$$

$$\tilde{r}_{ij} = \left(\frac{a_j^-}{c_{ij}}, \frac{a_j^-}{b_{ij}}, \frac{a_j^-}{a_{ij}} \right), j \in C \quad (\text{Eşitlik 6})$$

$$c_j^* = \max_i c_{ij} \mid j \in B \quad (\text{Eşitlik 7})$$

$$a_j^- = \min_i a_{ij} \mid j \in C \quad (\text{Eşitlik 8})$$

Adım 5: Ağırlıklı normalleştirilmiş bulanık karar matrisinin oluşturulması: $\tilde{V}$, ağırlıklı normalleştirilmiş bulanık karar matrisini (Eşitlik 9) belirtir. Yani, normalize edilmiş karar matrisindeki her hücrede yer alan bulanık değer, ilgili kriterin göreceli önemiyle çarpılarak ağırlıklı hale getirilir. Bu işlem sonucunda elde edilen yeni matris, her alternatifin her kriter altındaki değerlendirmesini, o kriterin önem derecesine göre düzelterek gösterir. Böylelikle alternatifler, tüm kriterlerin ağırlıklandırılmış etkisi göz önünde bulundurularak karşılaştırmaya hazır hale gelir.

$$\tilde{V} = \tilde{r}_{ij} * \tilde{w}_j \quad (\text{Eşitlik 9})$$

Adım 6: Bulanık pozitif ideal çözümü ve bulanık negatif ideal çözümünün belirlenmesi: A^* (Eşitlik 10) ve A^- (Eşitlik 11) sırasıyla bulanık pozitif ideal çözümünü ve bulanık negatif ideal çözümünü ifade eder. Böylece her alternatifin hem ideale ne kadar yakın olduğu hem de en kötü durumdan ne kadar uzaklaştığı ölçülebilir.

$$A^* = (\tilde{v}_1^*, \tilde{v}_2^*, \dots, \tilde{v}_n^*) \quad (\text{Eşitlik 10})$$

$$A^- = (\tilde{v}_1^-, \tilde{v}_2^-, \dots, \tilde{v}_n^-) \quad (\text{Eşitlik 11})$$

Burada $\tilde{v}_j^* = (1,1,1)$ ve $\tilde{v}_j^- = (0,0,0)$.

Adım 7: Her alternatifin bulanık pozitif ideal çözümüne ve bulanık negatif ideal çözümüne olan uzaklığının hesaplanması: d_i^* (Eşitlik 12) ve d_i^- (Eşitlik 13) her alternatifin sırasıyla A^* ve A^- 'den uzaklığını gösterir. Böylece her bankanın hem en iyi duruma ne kadar yakın olduğu hem de en kötü duruma ne kadar uzaklaştığı nicel olarak belirlenir.

$$d_i^* = \sum_{j=1}^n d(\tilde{v}_{ij}, \tilde{v}_j^*) \quad (\text{Eşitlik 12})$$

$$d_i^- = \sum_{j=1}^n d(\tilde{v}_{ij}, \tilde{v}_j^-) \quad (\text{Eşitlik 13})$$

Burada $d(\tilde{x}, \tilde{y}) = \sqrt{\frac{1}{3}[(\tilde{x}_1 - \tilde{y}_1)^2 + (\tilde{x}_2 - \tilde{y}_2)^2 + (\tilde{x}_3 - \tilde{y}_3)^2]}$ iki bulanık sayı arasında fonksiyon mesafe ölçümüdür.

Adım 8: Her alternatifin yakınlık katsayısının hesaplanması: CC_i (Eşitlik 14), her bir alternatifin yakınlık katsayısını belirtir. Böylece CC_i değeri ne kadar yüksekse, alternatif o kadar ideal çözüme yakın kabul edilir.

$$CC_i = \frac{d_i^-}{d_i^* + d_i^-} \quad (\text{Eşitlik 14})$$

Adım 9: Yakınlık katsayısına göre tüm alternatiflerin sıralamasının belirlenmesi: Yapılan analizlere göre katılım bankalarının AAOIFI şariat standartlarına uyum sıralaması (Tablo 18) şu şekilde elde edilmiştir.

Fuzzy TOPSIS yönteminde, her alternatifin (bu çalışmada her katılım bankasının) ideal çözüme olan yakınlığı ve negatif (ideal olmayan) çözüme olan uzaklığı dikkate alınarak bir “uyum skoru” hesaplanır. Bu skorlar, her bankanın AAOIFI şariat standartlarına ne düzeyde uyum sağladığını nicel olarak ifade eden göreceli değerlerdir.

Tablo 18. Fuzzy TOPSIS’e Göre Bankaların Uyum Sıralaması

Bankaların Uyum Sıralaması		
Bankalar	Skorlar	Sıralama
A6	0,6008	1
A3	0,5923	2
A1	0,5756	3
A5	0,5749	4
A2	0,5545	5
A4	0,5338	6

Tablo 18’de sunulan bu skorlar, $[0,1]$ aralığında yer alır ve her bir bankanın şeriat standartlarına uyum düzeyinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine olanak tanır.

Bu bağlamda:

- Bir bankanın skoru 1’e ne kadar yakınsa, o bankanın ideal uyum düzeyine o denli yakın olduğu, yani AAOIFI şeriat standartlarına yüksek düzeyde uyum sağladığı anlamına gelir. Ancak burada “1” mutlak bir tam uyumu değil, çalışma kapsamında tanımlanan kriterler ve uzman değerlendirmeleri çerçevesinde elde edilen en yüksek göreceli uyumu ifade eder. Dolayısıyla 1, teorik olarak ideal çözüm noktasına maksimum yakınlık anlamına gelir ve o çalışmadaki bağlamsal “en iyi alternatif”tir.
- Skoru 0’a yakın olan bir banka ise, ideal çözüme oldukça uzak, negatif çözüme ise oldukça yakın konumda yer almaktadır. Bu, söz konusu bankanın değerlendirme kriterlerine göre şeriat standartlarına uyumunun görece düşük olduğunu, yani sistemdeki diğer bankalara kıyasla daha zayıf bir uyum gösterdiğini ifade eder.

Bu skorlar mutlak bir “uyum var/yok” biçiminde değerlendirilmemelidir; zira Fuzzy TOPSIS yöntemi temelde göreceli karşılaştırma yapar. Skorlar, çalışmaya dahil edilen bankalar arasında yapılan değerlendirmeye bağlı olarak değişir ve bağlama özgü olarak yorumlanmalıdır. Örneğin, en yüksek skora sahip bir banka yalnızca listedeki diğer bankalardan daha iyi bir uyum sergilediği için en üst sırada yer alır; ancak bu durum, mutlak anlamda eksiksiz bir şeriat uyumu sağladığını göstermez. Benzer şekilde en düşük skor, sadece çalışmadaki alternatifler arasında en zayıf uyum düzeyine işaret eder, kesinlikle “hiç uyum yok” anlamına gelmez.

Bu nedenle, bu skorların amacı katılım bankalarının şeriat standartlarına uyum düzeylerini karşılaştırmalı olarak sıralamak ve karar vericilere bu konuda görelî bir değerlendirme perspektifi sunmaktır.

3.2.2.2.2. Fuzzy PROMETHEE ile Değerlendirme

ÇKKV yaklaşımları arasında, PROMETHEE (Tercih Sıralama Organizasyonu Zenginleştirme Değerlendirme Yöntemi), sıralama uygulamaları için oldukça uygun bir yöntemdir. PROMETHEE, Brans (1982) tarafından tanıtılmış ve daha sonra Brans ve Vincke (1985) tarafından geliştirilmiştir. Belirsizliklerin olduğu durumlarda alternatiflerin değerlendirilmesi ve sıralanması için kullanılır, ancak işleyişi, temeli ve karar süreçlerindeki yaklaşımı diğer ÇKKV'lerden farklıdır. Alternatifler arasındaki tercih ilişkilerini belirlemek için, her bir alternatif diğer alternatiflerle ikili olarak karşılaştırılır ve bu karşılaştırmalar bir matris halinde düzenlenir. Bu matris, tercih derecelerinin hesaplanmasında temel alınır. PROMETHEE'nin diğer ÇKKV teknikleriyle kıyaslandığında kavramsal olarak ve uygulamada nispeten kolay bir sıralama yöntemi olduğu açıklanmıştır (Tavakkoli-Moghaddam, vd. 2015: 146).

Fuzzy PROMETHEE ise, PROMETHEE'nin bulanık mantıkla yeniden yorumlanmış şeklidir. Pozitif ve negatif akış değerlerini hesaplayarak alternatiflerin sıralamasını yapan yöntem için 6 farklı tercih fonksiyonu geliştirilmiş (Brans ve Vincke, 1985: 650), Tablo 19'da gösterilmiştir. Bu çalışmada, Fuzzy TOPSIS ile yapılan sıralamayı doğrulamak için 1. Tip olağan fonksiyon kullanılmıştır.

Tablo 19. PROMETHEE Tercih Fonksiyonları

Tip	Fonksiyon	Parametreler	Grafik
1. Tip - Olağan	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ 1, & x > 0 \end{cases}$	-	
2. Tip - U Tipi	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq -l \\ 1, & x > l \end{cases}$	l	
3. Tip - V Tipi	$p(x) = \begin{cases} x/m, & x \leq m \\ 1, & x \geq m \end{cases}$	m	
4. Tip - Seviyeli	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq q \\ \frac{1}{2}, & q < x \leq q + p \\ 1, & x > q + p \end{cases}$	q, p	
5. Tip - Lineer	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq s \\ \frac{x-s}{r}, & s < x \leq s+r \\ 1, & x \geq s+r \end{cases}$	s, r	
6. Tip - Gaussian	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ 1 - e^{-x^2/2\sigma^2}, & x \geq 0 \end{cases}$	σ	

Kaynak: Brans ve Vincke, 1985: 650

Tavakkoli-Moghaddam ve arkadaşları (2015), Fuzzy PROMETHEE için yedi adım önermiştir:

1. Adım: Alternatifler, kriterler belirlenir ve bir uzman grubu oluşturulur. Alternatifler katılım bankalarını, kriterler 61 adet standardı ve uzman grubu da (Tablo 20) karar vericileri ifade eder.

2. Adım: Dilsel ifadeler ve bunlara karşılık gelen üçgensel bulanık sayılar belirlenir. Yani cevap olarak a bankasının x standardına uyumunu “çok fazla” diye değerlendiren karar verici için cevap 0.75; 1.0; 1.0 değeri alır.

Tablo 20. Fuzzy PROMETHEE Yöntemi için Dilsel İfadeler ve Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel İfadeler	Dilsel İfadeler için Bulanık Sayı
Çok Fazla	0.75; 1.0; 1.0
Fazla	0.5; 0.75; 1.0
Orta	0.25; 0.5; 0.75
Az	0.0; 0.25; 0.5
Çok Az	0.0; 0.0; 0.25

3. Adım: Uzmanların değerlendirmeleri birleştirilir. Bulanık kriter ağırlıkları ve alternatiflerin bulanık derecelendirmeleri (Eşitlik 15) birleştirilerek bir sonuç elde edilir. Uzmanların j kriteri altında i alternatifi için tercihleri, Eşitlik 16 kullanılarak hesaplanabilir. Yani, uzmanların j kriteri altındaki sayısal puanları ile o kritere ait bulanık ağırlık değerleri birleştirilerek her alternatif için tek bir bulanık fayda değeri elde edilir; bu değerler, Eşitlik 15’te tanımlanan birleşik bulanık skorlardır. Ardından, bu birleşik bulanık skorlar kullanılarak Eşitlik 16’ya göre her uzman için i alternatifine ait tercih dereceleri hesaplanır ve tüm uzmanların tercihleri birleştirilerek nihai sıralama oluşturulur. Böylece hem kriter öncelikleri hem de alternatif değerlendirmeleri uzman görüşlerinin bütünsel bir temsili olarak sonuçlara yansıtılmış olur.

$$\tilde{w}_j = \frac{1}{n} [\sum_{e=1}^n \tilde{w}_j^e] = \frac{1}{n} [\tilde{w}_j^1 + \tilde{w}_j^2 + \dots + \tilde{w}_j^n] \quad (\text{Eşitlik 15})$$

$$\tilde{x}_{ij} = \frac{1}{n} [\sum_{e=1}^n \tilde{x}_{ij}^e] = \frac{1}{n} [\tilde{x}_{ij}^1 + \tilde{x}_{ij}^2 + \dots + \tilde{x}_{ij}^n] \quad (\text{Eşitlik 16})$$

4. Adım: Bulanık bir karar matrisi oluşturulur ve kriterin ortalama bulanık ağırlığı hesaplanır (Eşitlik 17), burada $\tilde{x}_{ij}$ alternatif i ’nin j kriteri altındaki derecesini ve $\tilde{w}_j$ ise kriter j ’nin ağırlığını gösterir. Yani, burada her alternatifin j kriteri altındaki bulanık derecesi ile o kriterin bulanık ağırlığı

bir araya getirilerek kriterin ortalama bulanık ağırlığı hesaplanır; böylece hem alternatiflerin performans seviyeleri hem de kriterlerin öncelik düzeyleri tek bir bulanık değerle bütünleştirilmiş olur.

$$D = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_k \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} & \tilde{x}_{12} & \dots & \tilde{x}_{1k} \\ \tilde{x}_{21} & \tilde{x}_{22} & \dots & \tilde{x}_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \tilde{x}_{m1} & \tilde{x}_{m2} & \dots & \tilde{x}_{mk} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, k \quad (\text{Eşitlik 17})$$

$$\tilde{W} = [\tilde{w}_1, \tilde{w}_2, \dots, \tilde{w}_n]$$

5. Adım: Bulanık tercih fonksiyonu oluşturulur. A'nın alternatiflerin bir birleşimi olduğu varsayılırsa a ve b A'nın iki alternatifidir ve tercih fonksiyonu $\tilde{P}_j(a, b)$ seçilebilir. Yani bu aşamada her bir kriter için, iki alternatifin performansları karşılaştırılır ve “Alternatif a, b'ye kıyasla ne kadar daha tercih ediliyor?” sorusuna bulanık bir derecelendirme ile yanıt verilir. Bunun için alternatiflerin o kriter altındaki bulanık puanları birbirinden çıkarılmaz; aksine, uzmanların verdikleri derecelendirmeler dikkate alınarak her bir kriterde bir alternatifin diğerine üstünlüğü “çok yüksekte” kadar uzanan bir ölçek üzerinde tanımlanır. Böylece her kritere özgü olarak, iki alternatif arasındaki tercih gücü sözlü olarak “yüksek derecede”, “orta derecede” veya “düşük derecede” gibi ifadelerle ortaya konur ve bu sayede karar sürecine hem nicel hem nitel esneklik kazandırılmış olur.

$$\tilde{P}_j(a, b) = \begin{cases} 0 & , \tilde{x}_{aj} \leq \tilde{x}_{bj} \\ \tilde{x}_{aj} - \tilde{x}_{bj} & , \tilde{x}_{aj} > \tilde{x}_{bj} \end{cases} \quad j = 1, 2, \dots, k \quad (\text{Eşitlik 18})$$

6. Adım: Çok kriterli tercih endeksi $\tilde{\pi}(a, b)$ (Eşitlik 19) belirlenir.

$$\tilde{\pi}(a, b) = \frac{\sum_{j=1}^k [\tilde{w}_j \tilde{P}_j(a, b)]}{\sum_{j=1}^k [\tilde{w}_j]} \quad (\text{Eşitlik 19})$$

7. Adım: Pozitif akış ve negatif akış belirlenir. Pozitif akış (Eşitlik 20), bir alternatifin diğer tüm alternatiflere ne kadar üstün olduğunu ölçer. Bir alternatifin çıkış akışı, o alternatifin diğer tüm alternatiflere olan tercih derecelerinin toplamıdır. Negatif akış (Eşitlik 21), bir alternatifin diğer tüm alternatifler tarafından ne kadar üstün görüldüğünü ölçer. Bir alternatifin giriş akışı, diğer tüm alternatiflerin o alternatife olan tercih derecelerinin toplamıdır. Yani, pozitif akış bir alternatifin tüm

diğer alternatiflere göre üstünlük derecelerinin toplamı; negatif akış ise diğer tüm alternatiflerin o alternatife yönelik üstünlük derecelerinin toplamıdır.

$$\tilde{\phi}^+(a) = \sum_{y \neq a} \tilde{\pi}(a, y), \forall a, y \in A \quad (\text{Eşitlik 20})$$

$$\tilde{\phi}^-(a) = \sum_{y \neq a} \tilde{\pi}(a, y), \forall a, y \in A \quad (\text{Eşitlik 21})$$

Karar vericilerin değerlendirmesi sonucunda yapılan Fuzzy PROMETHEE analizlerine göre ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına uyum sıralaması Tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21. Fuzzy PROMETHEE’ye Göre Bankaların Uyum Sıralaması

Bankaların Uyum Sıralaması		
Bankalar	Skorlar	Sıralama
A6	3,0280	1
A3	1,3705	2
A1	0,5566	3
A5	0,1467	4
A2	-1,5257	5
A4	-3,5760	6

Tablo 21’de sunulan skorlar, bankaların şeriat standartlarına göre uyum performanslarını yansıtan net akış (Φ) değerleridir.

Fuzzy PROMETHEE’de net akış değeri, bir alternatifin diğerlerine karşı ne ölçüde tercih edildiğini ve onlara kıyasla ne ölçüde üstün olduğunu ifade eder. Bu bağlamda:

- Net akış değeri pozitif olan bir banka, diğer bankalara göre daha fazla tercih edilmiştir ve daha yüksek düzeyde şeriat uyumu göstermektedir. Pozitif değer ne kadar büyükse, bankanın diğer alternatiflere göre üstünlüğü o kadar fazladır.
- Net akış değeri negatif olan bir banka, diğer bankalar tarafından daha az tercih edilmiştir ve görece olarak daha düşük düzeyde şeriat uyumu sergilemektedir. Negatif

değer büyüdükçe (yani sıfırdan uzaklaştıkça), bankanın dezavantajlı konumu daha belirgin hale gelir.

- Net akış değeri sıfıra yakın olan bankalar, diğer bankalarla görece olarak benzer düzeyde performans göstermiş ve açık bir üstünlük ya da zayıflık sergilememiştir. Bu durum, bankanın ortalama düzeyde bir uyum performansı gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Fuzzy PROMETHEE net akış skorları alternatifler arasında görece tercih derecesini ifade eder. Pozitif skorlar görece avantajı, negatif skorlar ise görece dezavantajı yansıtır. Bu değerler yalnızca bankaların birbirlerine göre nasıl konumlandığını gösterir; mutlak bir “tam uyum” ya da “tam uyumsuzluk” anlamına gelmez. Dolayısıyla bu skorlar, karar vericilerin hangi bankaların şeriat standartlarına daha yüksek düzeyde uyum sağladığını görece olarak görebilmeleri açısından anlamlıdır.

Bankaların Görece Performansları Arasındaki Farklar

Analiz sonuçlarına göre bankaların AAOIFI şeriat standartlarına görece uyum düzeyleri birbirlerine göre farklılık göstermektedir. A6 (0,6008) ve A3 (0,5923) bankaları en yüksek uyum skorlarını elde ederek diğer bankaların önünde yer almaktadır. Ancak bu iki banka arasındaki fark çok küçük olduğundan, her ikisinin de uyum açısından birbirine çok yakın ve başarılı performans sergiledikleri söylenebilir. Üçüncü ve dördüncü sıralarda bulunan A1 (0,5756) ve A5 (0,5749) bankaları ise birbirlerine çok yakın skorlarla, uyum açısından orta düzey bir konumdadır. En düşük uyum skoruna sahip olan banka A4 (0,5338), lider konumdaki A6’dan belirgin şekilde daha düşük performans sergilemektedir. Bu durum, A4 bankasının, AAOIFI standartlarına uyum açısından diğer bankalara göre geliştirilmesi gereken daha fazla alana sahip olduğunu göstermektedir.

Uyum Performansına Göre Bankaların Gruplanması

Sonuçlar dikkatlice incelendiğinde, bankaların şeriat standartlarına uyum seviyelerine göre üç ana grupta toplandıkları görülmektedir. Birinci grup olan A6 ve A3, diğer bankalara göre daha yüksek uyum performansı göstererek lider konumda yer almaktadır. İkinci grubu oluşturan A1 ve A5, uyum açısından birbirine çok yakın olup orta seviyede kabul edilebilir bir performans sergilemektedir. Üçüncü grupta yer alan A2 ve özellikle A4 ise diğerlerine kıyasla daha düşük performans göstererek, uyum konusunda daha fazla iyileştirme gerektiren bankalar olarak öne

çıkmaktadır. Bu durum, bankaların mevcut şeriat uyum seviyelerini artırmak için farklı ve özelleştirilmiş stratejilere ihtiyaç duyduğunu işaret etmektedir.

Karar Verme ve Uygulama Açısından Yorum

Fuzzy TOPSIS sonuçları, özellikle AAOIFI şeriat standartlarına yüksek düzeyde uyumu önemseyen yatırımcılar ve düzenleyiciler için açık bir değerlendirme sunmaktadır. Bu bağlamda A6 ve A3 bankaları, yüksek uyum skorlarıyla yatırımcılar açısından daha güvenilir seçenekler olarak değerlendirilebilir. En düşük uyum düzeyine sahip olan A4 ve A2 bankalarının ise AAOIFI şeriat standartlarına daha iyi uyum sağlayabilmek adına yeni düzenlemeler ve iyileştirme çalışmaları yapmaları önemlidir. Orta seviyedeki A1 ve A5 bankalarının performansı, rekabet açısından yeterli görülse de lider seviyeye ulaşmak için ek stratejik iyileştirmelere ihtiyaç duyabilir.

Elde edilen bu sonuçlar, bankaların şeriat standartlarına uyum durumlarını karşılaştırmalı ve anlaşılır şekilde ortaya koymakta; karar vericiler, yatırımcılar ve düzenleyicilere uyum seviyesini artırmaya yönelik stratejiler geliştirme konusunda önemli bilgiler sağlamaktadır.

Bankalar arası farkların az olması, aslında uyum konusunda bankaların birbirlerinden çok farklılaşmadıklarını, belirli kriterlerde rekabet edebileceklerini göstermektedir. Sonuç olarak AAOIFI şeriat standartlarının zorunlu kılınması halinde, bankaların benzer uyum oranları göstermesi, katılım bankalarına uluslararası pazarlarda rekabet avantajı kazandırır. Uluslararası standartlara uygunluk, güçlü risk yönetimi ve finansal denetim süreçlerini beraberinde getirir. Bu durum, bankaların finansal istikrarını artırarak kriz dönemlerinde daha dayanıklı olmalarına imkân verir. Uluslararası arenada tanınırlık ve saygınlık, bankaların yabancı yatırımcılardan sermaye çekmelerini, uluslararası projelere katılmalarını ve stratejik iş birlikleri geliştirmelerini kolaylaştırır. AAOIFI şeriat standartlarına yüksen uyum düzeyi, bankaların farklı ülkelerde faaliyet gösterirken karşılaşacakları regülasyon engellerini azaltır ve uluslararası denetim süreçlerinde kolaylık sağlar. Dolayısıyla bankalar hem uluslararası yatırımcıların hem de iş ortaklarının güvenini kazanarak, özellikle Körfez ülkeleri, Malezya ve Endonezya gibi İslami finansın gelişmiş olduğu bölgelerden sermaye çekme fırsatı bulur. Bu değerlendirme, Türkiye'nin faizsiz finans alanında küresel bir merkez olma hedefini destekleyerek, bankaların mevcut durumlarını karşılaştırmak ve gelecekteki stratejilerini belirlemek için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Faizsiz bankacılık, faizsiz finans ilkeleri çerçevesinde şekillenen, riba (faiz), garar (belirsizlik) ve meysir (kumar) gibi yasaklardan kaçınan bir finans modeli olarak küresel ölçekte önemli bir büyüme kaydetmiştir. Özellikle 1970'lerden itibaren Orta Doğu, Güneydoğu Asya ve Kuzey Afrika bölgelerinde kurumsallaşan bu sistem, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı ülkelerinde de etik finans alternatifi olarak benimsenmektedir. Faizsiz bankacılığın temelini oluşturan risk paylaşımı, varlık temelli işlemler ve sosyal sorumluluk odaklı yatırımlar, finansal sistemin adil ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesine katkı sağlamaktadır. Ancak, sektörün karşılaştığı temel zorluklar arasında ürün çeşitliliğinin sınırlılığı, operasyonel maliyetlerin yüksekliği, küresel entegrasyon eksikliği ve standartlaşma sorunları öne çıkmaktadır.

Standardizasyon, insanlık tarihi boyunca düzeni sağlama arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve modern ekonomik sistemlerin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Standartlar, üretim süreçlerinden ticarete, finansal hizmetlerden teknolojiye kadar geniş bir yelpazede güvenliği, verimliliği ve kaliteyi artırmayı amaçlamıştır. 20. yüzyılda modern standardizasyon anlayışı, ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından kurumsallaştırılarak dünya genelinde yaygınlaşmıştır.

Faizsiz finans alanında standartlaşma ihtiyacı, bu sistemlerin küresel ölçekte daha yaygın ve etkili şekilde uygulanabilmesi açısından giderek daha fazla önem kazanmıştır. İslam dünyasında ticari işlemler tarih boyunca Şer'i kurallara göre yürütülmüş olsa da, zamanla ortaya çıkan farklı uygulamalar ve düzenleyici eksiklikler, ortak bir çerçeve oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Malezya ve Bahreyn gibi ülkeler, merkezi şeriat kurulları, kapsamlı düzenleyici çerçeveler ve uluslararası standartlara uyum politikalarıyla faizsiz finansın lokomotifine haline gelmiştir. Türkiye'de ise özel finans kuruluşları (2005'ten sonra katılım bankaları olarak değişmiştir), 1980'lerden bu yana önemli bir gelişim kaydetmiş, kamu bankalarının sektöre dahil olması ve düzenleyici reformlarla birlikte pazar payını artırmıştır. Ancak, geleneksel bankacılık sistemine kıyasla payının düşük olması, ürün çeşitliliğinin sınırlı kalması ve küresel rekabetteki zayıflıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca, farklı ülkelerde uygulanan faizsiz finans standartları arasında uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bu standartlaşma sorunu, finansal istikrarı ve güvenilirliği tehdit edebilecek önemli bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Faizsiz finansın küresel düzeyde daha rekabetçi hale gelmesi için daha güçlü bir standardizasyon sürecine ve daha etkin bir uyum mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası

düzenleyicilerle iş birliği içinde geliştirilmiş standartlar, Türkiye’de ve dünya genelinde faizsiz finansın daha sağlam temellere oturmasını sağlayacaktır.

Faizsiz finans sektörünün düzenlenmesi ve denetlenmesi için çeşitli uluslararası kuruluşlar kurulmuştur. Bunlar arasında en önemli yapılardan biri, 1991 yılında Bahreyn’de kurulan ve küresel faizsiz finans sektörü için muhasebe, denetim, yönetim ve şeriat uyumluluğu alanlarında standartlar geliştiren AAOIFI’dir. AAOIFI, faizsiz finans kuruluşlarının faaliyetlerini düzenleyen muhasebe, denetim ve yönetim standartlarını belirlemek amacıyla farklı kurullar oluşturmuş ve uluslararası finansal sistemde faizsiz bankacılığın güvenilirliğini ve şeffaflığını artırmayı hedeflemiştir. AAOIFI, faizsiz finans alanında piyasa ihtiyaçlarına uygun olarak mevcut standartlarını sürekli gözden geçirip güncellerken, insan kaynağı gelişimini teşvik etmek amacıyla eğitim programları, atölye çalışmaları ve ortaklıklar yürütmektedir. Ayrıca, düzenleyici kurumlarla iş birliği yaparak standartların etkisini değerlendirmekte, bilgi paylaşımını sağlamakta ve İslami finans politikalarının şekillendirilmesine katkıda bulunmaktadır. AAOIFI’nin geleceğe yönelik hedefleri arasında, uluslararası en iyi uygulamalarla uyumlu standartlar oluşturmak, sektördeki iş birliklerini güçlendirmek ve şeriat uyumluluğunu sürdürülebilir kılmak yer almaktadır.

Bu çalışma, standartlaşma ve uyum süreçlerini tarihsel, teorik ve uygulamalı yönleriyle ele alarak, özellikle faizsiz finans alanındaki uluslararası standartların gelişimini ve önemini analiz etmiştir. Çalışmada öncelikle AAOIFI şeriat standartları Delphi Tekniği ile 10 uzman görüşü alınarak kategorize edilmiştir. Kategorizasyon sonunda 61 adet standart 6 ana başlık altında toplanmıştır. Ana başlıklar, *Temel Prensiplere İlişkin Standartlar*, *Finansman İşlemlerine İlişkin Standartlar*, *Sözleşmelere İlişkin Standartlar*, *Bankacılık Hizmetlerine İlişkin Standartlar* ve *Diğer Standartlar* olarak belirlenmiştir. Delphi turları sonucunda ana faktörlerin altında alt kriterler uzman görüşleri doğrultusunda kararlaştırılmıştır. Bu kriterler çok kriterli karar verme tekniklerinden BWM ile analiz edilerek ağırlıklandırılmıştır. Bu yöntem sayesinde, uzmanların belirlediği faizsiz finans standartlarının önem düzeyleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Karar vericilerin değerlendirmeleri sonucunda ana kriter ağırlıklarına bakıldığında, %27,79 ile Finansman İşlemlerine İlişkin Standart grubunun en önemli ana faktör olduğu gözlemlenmiştir. Bu yüksek ağırlık finansmanın sektördeki merkezi rolünü yansıtmaktadır. Alt kriter birleştirilmiş ağırlıklarında ise, %6,10 ile Murâbaha Standardının ilk sırada yer alması ülkemizde katılım bankalarının en çok kullandığı finansman yöntemi olduğunu ve stratejik anlamda en yüksek önceliğe sahip olduğunu göstermektedir. İkinci sırada Faizsiz Finans Kurumlarında Fetva İlkeleri ve Fetva Ahlakı Standardının yer alması, bankacılık faaliyetlerinin şeriata uygunluğu ve danışma kurullarının önemi konusunda kilit rol oynadığı izlenimi vermektedir.

Katılım bankalarının BWM ile ağırlıklandırması yapılan kriterlere uyum düzeyleri sistematik bir yaklaşımla değerlendirilmiş, ÇKKV tekniklerinden Fuzzy TOPSIS ve alternatif değerlendirme için Fuzzy PROMETHEE yöntemleri kullanılarak analizler yapılmıştır. Kriter ağırlıkları ve alternatif değerlendirmeleri, dilsel ifadelerle (çok fazla, az gibi) temsil edilmiş ve üçgen bulanık sayılara (Çok Fazla = (9.0, 10.0, 10.0) gibi) dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım, uzmanların subjektif yargılarını matematiksel modele entegre ederek belirsizlik toleransını optimize etmiştir. Böylece, AAOIFI standartlarına uyum konusunda bankalar arasındaki farklılıkları objektif bir şekilde göstermiştir. Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy PROMETHEE yöntemleri kullanılarak yapılan analizler sonucunda, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının AAOIFI şeriat standartlarına uyum seviyeleri belirlenmiş ve sıralamaları oluşturulmuştur. Her iki yöntem de aynı sıralamayı vermiş olup, bu durum değerlendirme sürecinin güvenilir ve tutarlı olduğunu göstermektedir. Alternatiflerin sıralaması $A_6 > A_3 > A_1 > A_5 > A_2 > A_4$ şeklinde olup, her iki yöntemde de aynı sonuçların elde edilmesi, yöntemler arasındaki metodolojik farklılıkların bu özel bağlamda sonuçları değiştirmediğini göstermiştir. Elde edilen sonuçlara göre, bankaların performansını niceliksel olarak sıralamakla kalmamış, sistemik zayıflıkları ve iyileştirme alanlarını da ortaya koymuştur. Bu değerler, yalnızca bankaların birbirleriyle karşılaştırıldığında nasıl bir konumda olduklarını gösterir; mutlak anlamda “tam uyum” ya da “tam uyumsuzluk” ifadesi taşımaz. Bu nedenle, bu skorlar özellikle karar alıcılar için bankaların şeriat standartlarına ne ölçüde uyduklarını karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmeleri açısından faydalıdır.

Türkiye’deki katılım bankalarının uyum sıralamasına bakıldığında, katılım bankaları arasında çok yüksek farkların olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla TKBB’nin uluslararası standartları zorunlu hâle getirmesi, uyum süreçlerini hızlandırarak sektörde şeffaflığı ve güvenilirliği artırabilir. Çünkü yapılan bazı araştırmalarda (Özsoy vd., 2013; Aktürk, 2021) katılım bankalarına güvenin tam anlamıyla kurumsal sadakate dönüşmediği ve katılım bankalarının bazı alanlarda yeterince güven vermediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda katılım bankalarının güven kaybı yaşamaması için yeni ürün geliştirirken şer’i prensiplere uyum konusunda dikkatli olmaları gerektiği ve bunun yalnızca dini uygunluk açısından değil, bu uygunluğun güvenilir ve şeffaf biçimde müşteriye sunulması açısından da önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Şer’i uyum süreçlerinin ve denetim komitelerinin tamamen banka içi mekanizmalar olarak yapılandırılması, çıkar çatışması riskini ve şeffaflık eksikliğini derinleştirerek müşteri güvenini zedelediği ifade edilmiştir. Uyum raporlarının hazırlanmasından sorumlu komiteler, genellikle banka yönetimine bağlı birimlerde görev yapması; üyelerin atama süreçleri, özlük hakları ve mali ilişkileri bankanın inisiyatifine bırakılması güven düzeyinin düşük olmasının nedenleri arasında gösterilmiştir. Ayrıca denetim çalışmalarının çoğunlukla sadece belirli ürün ve işlemlerle sınırlı kaldığı, banka genelini kapsayan iç veya dış bağımsız denetimler yeterince yaygın olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, uluslararası standartlara tam uyum sağlanması bahsedilen sorunların çözümü olma anlamında önem arz etmektedir.

Katılım bankalarına güven düzeyini artırmak için uluslararası standartlaşmaya odaklanarak, Şer'î komite üyelerinin atama süreçleri, banka yönetiminden bağımsız bir atama kurulu veya dış uzmanlar tarafından yürütülmeli ve üyelerin özlük hakları ile mali ilişkileri AAOIFI standartlarına tam uyumlu olacak şekilde düzenlenmelidir. Denetim faaliyetleri, yalnızca belirli ürün gruplarıyla sınırlı kalmayıp banka genelindeki bütün süreçleri kapsayacak şekilde genişletilmeli hem iç denetim birimleri hem de AAOIFI ve IFSB rehber ilkelerine uygun olarak seçilecek bağımsız dış denetçiler tarafından periyodik olarak gözetim altında tutulmalıdır. Komite üyelerinin seçim kriterleri, akademik ve mesleki yeterlilikleri ile denetim metodolojileri, her yıl yayımlanan şer'î uyum raporlarında ayrıntılı biçimde açıklanmalı ve bu raporlar, bağımsız denetim kuruluşlarının onay ve görüşleriyle birlikte kamuoyuna açık şekilde ilan edilmelidir. Ayrıca, şer'î uyum çerçevesinde kullanılan kavram, terminoloji ve değerlendirme ölçütleri, AAOIFI ve IFSB tarafından belirlenen uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilerek bankalar arasında karşılaştırılabilirlik ve güvenilirlik artırılmalıdır. Bu şekilde, tarafsızlık, kapsamlılık ve şeffaflık ilkeleri uluslararası standartlarla zorunlu kılınarak katılım bankalarına yönelik güven eksikliği sistematik bir biçimde giderilecektir.

Bu çalışmanın sonuçları katılım bankaları açısından değerlendirildiğinde, bankalar, AAOIFI standartlarına uyum sürecinde öncelikle düşük performans gösterdikleri alanlara odaklanabilirler. Fetva mekanizmalarını güçlendirmek için, danışma komitelerinin karar alma mekanizmaları şeffaf hale getirilerek bankaların şeriat standartlarına uyum sağlama sürecini daha sistematik hale getirebilirler. Şeriat denetim kurullarının kapasitesini artırarak, uzman eğitim programları ve sürekli denetim mekanizmaları geliştirebilirler. Finansal raporlamada AAOIFI standartlarına uygun şeffaf ve standart bir dil benimseyip, paydaşlara düzenli bilgilendirme yapabilirler. AAOIFI standartlarını uygulayan diğer ülkelerdeki finansal kuruluşlarla daha yakın iş birlikleri geliştirip uluslararası deneyimlerden faydalanabilirler.

Türkiye'nin coğrafi konumu, demografik yapısı ve finansal altyapısı dikkate alındığında, katılım bankacılığının küresel bir aktör olması için stratejik adımlar atılmalıdır. Politika yapıcılar ve düzenleyici kurumlar aracılığıyla, katılım bankalarının uluslararası rekabet edebilirliğini güçlendirmek için yasal çerçeve oluşturularak, katılım bankacılığı mevzuatını AAOIFI standartları ile uyumlu hâle getirilebilir. Bankaların şeriat uyumluluğunu izlemek üzere bağımsız bir denetim kurumu ile, periyodik raporlama zorunlu kılınabilir. Denetim mekanizmaları iyileştirilerek, uyum kültürü yaygınlaştırılabilir. Sektördeki uzman açığını kapatmak amacıyla akademi-sektör iş birlikleri teşvik edilip, sertifikasyon programları düzenlenebilir. TKBB Danışma Kurulu'nun etkinliği, uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilerek, kararlarının bağlayıcılığı yasal zeminde güvence altına alınabilir.

Sonraki alışmalar için,

- AAOIFI şeriat standartlarına uyumun geliştirilecek bir indeks ile ölçölmesi,
- ÇKKV yöntemlerinin yanı sıra nitel araştırma teknikleri kullanılarak bankaların uyum stratejilerindeki insan faktörü ve örgütsel kültürün incelenmesi,
- Standartlara uyum bağlamında her standart için ayrı ayrı bankaların uyum düzeylerinin belirlenmesi,
- Katılım bankalarının AAOIFI standartlarına uyumunu objektif ve dinamik bir şekilde izlemek için veri analitiğı ve yapay zekâ tabanlı sistemler geliştirilmesi,
- Daha spesifik kategorizasyon çalışmaları yapılması (örneğin sadece İslam hukukunda akitler bağlamında bir kategorizasyon) önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AAOIFIa, (t.y), **Code of Ethics for Islamic Finance Professionals**, <https://aaoifi.com/wp-content/uploads/2021/01/00-AAOIFI-Code-of-Ethics-for-Islamic-finance-Professionals-Final-Standard-Issued-CS.pdf> (12.01.2024).
- AAOIFb, (t.y), “History”, <https://aaoifi.com/our-history/?lang=en> (10.01.2024).
- AAOIFc, (2024), **Faizsiz Finans Standartları**, TKBB Yayınları.
- AAOIFd, (t.y), **Governance Standard for Islamic Financial Institutions No:9, Shari’ah Compliance Function**, <https://aaoifi.com/ageb-separated/?lang=en> (27.12.2024)
- Abdelhak, Boudjelida and Abderrezzak, Bouaita. (2024), “Analytical Study of the Implementation of AAOIFI’s Ethical Standards in the Algerian Islamic Banking System: Assessment and Recommendations”, **Isra International Journal of Islamic Finance**, 16 (1), 79-92. DOI10.55188/ijif.v16i1.601 (13.04.2025).
- Abdul Rahman, Aldul Rahim. (2011), “Enhancing The Integrity of Islamic Financial Institutions in Malaysia: The Case for the Shari’ah Audit Framework”, **ISRA International Journal of Islamic Finance**, Kuala Lumpur, 135-148. <https://journal.inceif.edu.my/index.php/ijif/issue/view/21/4> (19.10.2024).
- Ağkan, Faruk. (2018), “AAOIFI Standartları ve Türkiye Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (2), 235-345. <https://doi.org/10.18506/anemon.349866> (29.08.2023).
- Ainley, Michael vd. (2007), **Islamic Finance in the UK: Regulation and Challenges**, Financial Services Authority.
- Akkaş, Erhan. (2017), **Körfez Ülkelerinde İslam İktisadı ve Finansının Güncel Durumu** (Araştırma Raporu No.3). İstanbul: İslam İktisadı Araştırma Merkezi.
- Aktürk, Hamit. (2021), “İslami Finans ile Finansın İslamileştirilmesi Arasında Türkiye’de Faizsiz Finans Kurumlarına Güven Problemi”, **EKEV Akademi Dergisi**, 88, 159-178, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71386/1147967> (03.02.2024).
- Al Rayan Bank, “Islamic Finance” (t.y.), <https://www.alrayanbank.co.uk/> (12.10.2024).
- Alam, Kausar vd. (2019), “Shariah Governance Framework of Islamic Banks in Bangladesh: Practices, Problems and Recommendations”, **Asian Economic and Financial Review**, 9 (1), 118-132. DOI: 10.18488/journal.aefr.2019.91.118.132 (14.09.2024).

- Albarrak, Hesham ve El-Halaby, Sherif. (2019), “AAOIFI Governance Standards: Sharia Disclosure and Financial Performance for Islamic Banks, **Journal of Governance and Regulation**, 8 (1), 19-37. http://doi.org/10.22495/jgr_v8_i1_p2 (09.04.2025).
- Alharbi, Ahmad. (2016), Development of Islamic Finance in Europe and North America: Opportunities and Challenges. **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, 2 (3), 109-136, (28.08.2024).
- _____ (2015), “Development of Islamic Banking System, **Journal of Islamic Banking and Finance**, 31, 12-25, DOI: 10.15640/jibf.v3n1a2 (12.12.2023).
- Alkhan, Ahmed M. ve Hassan, M. Kabir. (2024), “Islamic Commercial Law in Action: a Look into AAOIFI’s Shari’ah Standard on Waqf”, **Qualitative Research in Financial Markets**, <https://doi.org/10.1108/QRFM-06-2024-0166> (12.02.2025).
- Aloui, Marva vd. (2022), “Impact of Cultural and Environmental Factors on the Adoption of AAOIFI Accounting Standards in MENA Countries: Logistic Regression and Neural Networks”, **Ia-Pacific Management Accounting Journal**, 17 (2), 1-36. <https://www.doi.org/10.24191/APMAJ.V17i2-01> (07.03.2025).
- Altan, Mikail. (2010), “Faizsiz Bankacılığın Temelleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 16, 125-140, https://isamveri.org/pdfdrgr/D02533/2010_16/2010_16_ALTANM.pdf (03.01.2025).
- Ansari, O. Mustafa. (2024), “Message of Mr. Omar Mustafa Ansari”, **Joifa**, 9 (1), <https://aaoifi.com/joifa/download-joifa/?lang=en> (18.01.2025).
- Armağan, İsmail. (2016), **Dünya Siyasetinde Doğu Asya**, 1. Baskı, Genç Offset, Ankara.
- Atar, Abdulkadir. (2017). “Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu”, **Journal of History Culture and Art Research**, 6 (4), 1029-1062. 10.7596/taksad.v6i4.1079 (16.10.2024).
- Avşar, Yusuf ve Özdemir, Ozan. (2022), “Conformity of Islamic Banks with AAOIFI Standards for General Presentation and Disclosure in Turkey and Bahrain”, **Turkish Journal of Islamic Economics (Tujise)**, 9 (1), 31-57. <https://doi.org/10.26414/A291b> (19.12.2024).
- Aybakan, Bilal. (2020), “Muâmelât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 30 (316-317), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aysan, Ahmet Faruk vd. (2022), **Standardization Efforts in Islamic Finance**, COMCEC, DOI: 10.13140/RG.2.2.18309.42720 (17.10.2024).
- Ayub, Muhammad. (2007), **Understanding Islamic Finance**, John Wiley ve Sons, England.
- Bahadır, Ferdi. (2019), **Bir Program Ögesi Olarak Eğitim Durumları Standartlarının Belirlenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Bal, Çiğdem ve Umut, Muharrem. (2023), “Uluslararası Standartlar (AAOIFI ve IFSB) Çerçevesinde Kurumsal Yönetim”, **Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi**, 10 (2), 84-90. <https://doi.org/10.55026/jobaf.1213083> (28.10.2024).
- Baltacı, Ali. (2018), “Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (1), 231-274, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955> (19.09.2024).
- Bank Negara Malaysia, “Shariah Advisory Council” (t.y.), <https://www.bnm.gov.my/committees/sac-old> (06.07.2024).
- Bank of England, “Prudential Regulation” (t.y.), <https://www.bankofengland.co.uk/prudential-regulation> (15.10.2024).
- Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelik (2006), **T. C. Resmî Gazete**, 26333, (28.09.2024).
- Bayındır, Servet (2013). Şâfiî Fukahâsının Beyu’l-î’ne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun Günümüz İslami Finans Piyasalarına Yansıması, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 28, 119-140, <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuilah/issue/985/11107> (14.10.2023).
- _____ (2009), “Asya ve Afrika Kültürünün Dünyaya Bir Armağanı: Faizsiz Bankacılık”, **38. ICANAS**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 7, 17-31.
- BDDK. (2019). Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ, **T.C. Resmî Gazete**, 30888. (24.11.2024).
- Bekkin, Renat I. (2007), “Islamic Insurance: National Features and Legal Regulation”, **Arab Law Quarterly** 21, 109-134, DOI: 10.1163/026805507X214415 (23.12.2023).
- Bektaş, İsmail. (2024), **İslam İktisadının Klasik Fıkıhla İlişki Biçimi, İslami Finans Standartları Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BLME, “Bank on our Principles” (t.y.), <https://www.blme.com/> (12.10.2024).
- Brans, Jean Pierre ve Vincke, Philippe. (1985), “A Preference Ranking Organisation Method, **Management Science**, 31 (6), 647-656, <https://doi.org/10.1287/mnsc.31.6.647> (04.01.2025).
- Brunsson, Nills ve Jacobson Bengt. (2002), **A World of Standards**, Oxford University Press.
- Canbaz, M. Fatih, (2022), “Türkiye’de İslami Bankacılığın Dünden Bugüne Gelişimi”, **Uluslararası Bankacılık, Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi**, 5 (1), 28-60.
- Cebeci, İsmail. (2020), **İslami Finans Standartlarının Fikhi Dayanakları**, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul.

- Central Bank of Bahrain Rulebook. (2016), “Shari’a Governance Module”, <https://www.cbb.gov.bh/wp-content/uploads/2019/01/Consultation-Module-SG-Volume-2.pdf> (19.11.2024).
- Chen, Chen-Tung. (2000), “Extensions of the TOPSIS for Group Decision-Making Under Fuzzy Environment”, **Fuzzy Sets and Systems**, 114 (1), 1-9. [https://doi.org/10.1016/S0165-0114\(97\)00377-1](https://doi.org/10.1016/S0165-0114(97)00377-1) (12.01.2025).
- Clayton, Mark. J. (1997), “Delphi: a Technique to Harness Expert Opinion for Critical Decision-making Tasks in Education”, **Educational Psychology**, 17 (4), 373–386. <https://doi.org/10.1080/0144341970170401> (03.12.2023).
- Creswell, John W. (2009), **Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches**, Sage Publications, California.
- Çağlar, İrfan ve Kılıç, Sabiha. (2008), **Kalite Güvence Standartları**, 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Çakar, Recep. (2021), “AAOIFI Altın Standardı ve Türkiye Finansal Piyasalarına Etkisi”, **Hitit İlahiyat Dergisi**, 20 (3), 289-310. <https://doi.org/10.14395/hid.980895> (28.01.2025).
- Çalışkan, Emre ve Eren, Tamer. (2016), “Bankaların Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, **Ordu Üniversitesi Bilim Teknoloji Dergisi**, 6 (2), 85-107. (11.01.2025)
- Çetin, Abdurrahman. (2020), “Bankacılık Kanunu ve AAOIFI Kurallarına Göre Finansal Raporların Karşılaştırılması ve Katılım Bankacılığı Mevzuat Önerisi”, **Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi**, 2 (1), 73-99.
- Çınar, Fatma. (2021), Regulatory Landscape and Shariah governance in Turkey. **IFN 2021 Annual Guide**, 144–145.
- Çizakça, Murat. (2019), “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, 80. Yıl Özel Sayısı, 73-86. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.586069> (17.09.2024).
- Dalkey, Norman ve Helmer, Olaf (1963), “An Experimental Application of the Delphi Method to the Use of Experts”, **Management Science**, 9 (3), 458–467. <http://www.jstor.org/stable/26271177> (25.11.2023).
- Devaney, Laura ve Henchion, Maeve (2018), “Who is a Delphi ‘Expert’? Reflections on a Bioeconomy Expert Selection Procedure From Ireland”, **Futures**, 99, 45-55. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2018.03.017> (01.12.2023).
- Dikici, Yakup. (2018), “Katılım Bankaları ile Mevduat Bankalarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Karşılaştırılması”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 4 (2), 117-125. (17.01.2025)

- Dinç, Yusuf. (2016), Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirilmesi. **İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, 2 (2), 83–103.
- Doğan, İrem vd. (2020), “Faizsiz Finans Denetim Standartlarına Uyum Düzeylerinin Finansal Performans Üzerindeki Etkisi: Uluslararası bir Uygulama Örneği”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, 9 (86), 1483-1505. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3188> (07.08.2024).
- Döndüren, Hamdi. (2008), “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17 (1), 1-24.
- Ebrahim, Muhammed Shahid. (2011), “Islamic Banking in Sudan” **SSRN Electronic Journal**, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1926895> (18.07.2024).
- Eğilmez, Mahfi. (2019), “Faizin Doğuşu ve Yasaklanması”. <https://www.mahfiegilmez.com/2019/11/faizin-dogusu-ve-yasaklanmasnn-oykusu.html> (5.01.2024).
- Eğri, Taha. (2014), “İslam İktisadını Yeniden Düşünmek”, **İslam İktisadını Yeniden Düşünmek, içinde** 297-301, İGİAD Yayınları, İstanbul.
- El-Askher, Ahmed ve Wilson, Rodney. (2006), **Islamic Economics: A Short History**, Brill, Boston.
- El-Gamal, Mahmoud A. (2006), **Islamic finance: Law, Economics, and Practice**. Cambridge University Press, New York.
- El-Halaby, Sherif ve Hussainey, Khaled. (2016), “Determinants of Compliance with AAOIFI Standards by Islamic Banks”, **International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management**, 9 (1), 143-168. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-06-2015-0074> (03.03.2025).
- El-Halaby, Sherif vd. (2023), “The Consequences of AAOIFI Adoption: Countrywide Perspectives”, **Islamic Accounting and Finance: a Handbook**, 197-235. https://doi.org/10.1142/9781800612426_0007 (24.12.2024).
- el-İsfahânî, Râgıb. (1992), **Müfredâtü fî Garîbu’l-Kur’ân** (mhk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru’l-Kalem, Beyrut.
- Ercanbrack, Jonathan. (2020), “The Standardization of Islamic Financial Law: Lawmaking in Modern Financial Markets”, **The American Journal of Comparative Law**, 67 (4), 825–860, <https://doi.org/10.1093/ajcl/avz010> (03.12.2024).

- Ergun, Uğur ve Djedovic, Irfan. (2011), “Islamic Banking with a Closer Look at Bosnia and Herzegovina: Knowledge, Perceptions and Decisive Factors for Choosing Islamic Banking”, **8th International Conference on Islamic Economics and Finance**, (1-12).
- Ersoy, Arif. (2015), “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”, **İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, 1, 37-64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/6834> (13.01.2024).
- Ersoy, Mehmet ve Süner, Mustafa. (2019), “AAOIFI Standartlarının Türkiye’deki Katılım Bankalarına Olası Etkileri”, **Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 5 (2), 226-245. <https://doi.org/10.22466/acusbd.658562> (19.12.2024).
- Esen, Adem ve Karabacak, Serkan. (2014), “National Shariah Boards: Global Applications and the Case of Turkey”, **Afro Eurasian Studies Journal**, 3 (2), 5-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/700407> (21.09.2024).
- ez-Zencânî, Şehâbeddîn. (1962), **Tahrîcü’l-fürû ale’l-usûl**, Şam.
- Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ (2019), **T. C. Resmî Gazete**, 30888. (24.11.2024).
- Financial Conduct Authority, (t.y.), <https://www.fca.org.uk/> (15.10.2024).
- Gatehouse Bank, “Our Shariah Approach” (t.y.), <https://gatehousebank.com/our-shariah-approach> (10.10.2024).
- Gedikli, Ayfer ve Erdoğan, Seyfettin. (2019), “Malezya’da İslami Finans ve İslami Bankacılık Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, **Bilimname XXXVIII**, 2, 251-287. <https://doi.org/10.28949/bilimname.604791> (28.12.2023).
- Genç, Yunus Emre. (2021), “AAOIFI Standartları ve IFRS’nin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 1 (2), 41-53. (16.11.2024).
- Ghoul, Wafica A. (2011), “The Standardization Debate in Islamic Finance: A Case Study”, 8th International Conference on Islamic Economics and Finance.
- Goud, Blake. (2009), **Islamic Finance in North America**, Yasaar Media, Dubai.
- Görmüş, Şakir ve Yabancı, Aydın. (2019), “Katılım Bankacılığı Ekosisteminin Gelişimi”, **Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı**, 100-135, TKBB Yayınları, İstanbul.
- Gupta, Uma G. ve Clarke, Robert E. (1996), “Theory and Applications of the Delphi Technique: a Bibliography (1975-1994)”, **Technological Forecasting and Social Change**, 53 (2), 185–21, [https://doi.org/10.1016/S0040-1625\(96\)00094-7](https://doi.org/10.1016/S0040-1625(96)00094-7) (20.10.2023).

- Güçlü, Fatih ve Kılıç, Metin. (2019), “İslami Finansın Türkiye, Abd, İngiltere ve Malezya’da Gelişimi”, **Journal of Management and Economics Research**, 17 (3), 271-293, <https://doi.org/10.11611/yead.569172> (30.05.2024).
- _____ (2020), “İslami Finansın Dünyadaki Gelişimi ve İslami Finansla Yön Veren Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 16 (1), 75-91, <https://doi.org/10.17130/ijmeh.700891> (17.09.2023).
- Güçlü, Fatih. (2022), “İslami Finans Endüstrisinde Denetleme, Gözetim ve Standartlaşma: TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Journal of International Banking Economy and Management**, 5 (1), 1-27, DOI: 10.52736/ubeyad.1071231 (14.05.2024).
- Güney, Necmeddin. (2015), “İslami Finansa Şer’i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”, **Türkiye İslam İktisatı Dergisi**, 2 (2), 45-69.
- Güneysu, Yusuf vd. (2016), “Türkiye’deki Ticari Bankaların Performanslarının AHS ve GİA Yöntemleri ile İncelenmesi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, 5 (9), 71-93, (11.02.2024).
- Habib, Farrukh ve Ahmad, Abu Umar Faruq. (2017), “Revisiting the AAOIFI Shariah Standards’ Stock Screening Criteria”, **International Journal of Business And Society**, 18, 151-166.
- Halitoğlu, İsmail. (2024), **Katılım Finans Kurumlarında Kontrol ve Denetim Esasları**, TKBB Yayınları, İstanbul.
- _____ (2021), “Organize Tevakkül Üzerine Bir Analiz ve TKBB Danışma Kurulu ve AAOIFI Standartlarının Mukayesesi”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8 (2), 661-695. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.997443> (11.03.2025).
- Hallowell, Matthew ve Gambatese, John A. (2010), “Qualitative Research: Application of the Delphi Method to CEM Research”, **Journal of Construction Engineering and Management**, 99-107.
- Haneef, M. Aslam. (2020), “Malezya da İslamî Ekonomik Düşünce ve Politikanın Gelişimi”, Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce (Cilt 7: Güneydoğu Asya’da Müslüman Düşüncesi) ed. Lütfi Sunar, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları, 377-409.
- Hanif, Muhammad. (2018), “Shari’ah-compliance Ratings of the Islamic Financial Services Industry: a Quantitative Approach, **ISRA International Journal of Islamic Finance**, 10 (2), 162-184. <https://doi.org/10.1108/IJIF-10-2017-0038> (23.11.2024).
- Hasan, Gulzarul vd. (2021), “Multi-Choice Best-Worst Multi-Criteria Decision-Making Method and Its Applications”, **International Journal of Intelligent Systems**, 37, 1129-1156, <https://doi.org/10.1002/int.22663> (21.11.2024).

- Hassan, Kabir, vd. (2017), “Case Studies of Shariah Governance Practices in Bangladesh”, Roundtable on Islamic Finance - Shariah Governance in a Globalized World, Doha, Qatar.
- Hassan, M. Kabir ve Raza Rabbani, Mustafa. (2023), “Sharia Governance Standards and the Role of AAOIFI: a Comprehensive Literature Review and Future Research Agenda”, **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, 14 (5), 677-698. <https://doi.org/10.1108/JIABR-04-2022-0111> (14.04.2025).
- Hassan, Mazin A. D. vd. (2024), “The Role of the Shariah Board in Protecting and Promoting The Stakeholders’ Rights in Bahrain”, **Journal of Shariah Law Research**, 9 (1), 109-130.
- Hawladar, K. Ferdous. (2017), “The Value of Sukuk Standards in Addressing Market Challenges”, **Joifa**, 1 (1), 57-60, <https://aaoifi.com/joifa/download-joifa/?lang=en> (15.08.2024).
- Hazıroğlu, Temel. (2016), “Türkiye’de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu ve Kavramsal Önemi”, **İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, 2016, 2 (1) 119-132.
- _____ (2019), “Katılım Felsefesi ve İnsani Bankacılık”, **Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı**, 1-37, TKBB Yayınları, İstanbul.
- Hidayat, Sutan E. ve Abduh, Muhamad. (2012), “Does Financial Crisis Give Impacts on Bahrain Islamic Banking Performance? A Panel Regression Analysis”, **International Journal of Economics and Finance**, 4 (7); 79-87.
- Hidayat, Sutan E. ve Al-Khalifa, Ali K. (2018), “Shariah Governance Practices at Islamic Banks in Bahrain from Islamic Bankers' Perspective”, **Al-Iqtishad Journal of Islamic Economics**, 10 (1), 53-74, <https://doi.org/10.15408/aiq.v10i1.5991>, (14.08.2024).
- Hsu, Chia-Chien ve Sandford, Brian A. (2007), “The Delphi Technique: Making Sense of Consensus”, **Practical Assessment, Research and Evaluation**, 12 (1), 1-8. doi: <https://doi.org/10.7275/pdz9-th90> (23.11.2023).
- Hwanag, Ching-Lai ve Yoon, Kwangsun. (1981), “Multiple Attribute Desicion Making – Methods and Applications”, **Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems** (ed. M. Beckmann ve H. P. Künzi), Springer, Berlin Heidelberg New York, 58-191.
- IFSBa. (t.y.), “About IFSB”, <https://www.ifsb.org/establishment/> (19.12.2024).
- IFSBb. (t.y.), “Preparation of Standards”, <https://www.ifsb.org/due-process/> (19.12.2024).
- IFSB. (2018), “Articles of Agreement”, https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/Articles-of-Agreement_En.pdf#page=5.12 (15.12.2024).
- IFSB-3. (2006), **Guiding Principles on Corporate Governance for Institutions Offering Only Islamic Financial Services (Excluding Islamic Insurance (Takaful) Institutions and Islamic Mutual Funds)**. Kuala Lumpur, https://www.ifsb.org/wp-content/uploads/2023/10/IFSB-3-December-2006_En.pdf (14.11.2024).

- IIFMa. (t.y.), “Who We Are”, <https://www.iifm.net/about-iifm/corporate-profile> (18.12.2024).
- IIFMb. (t.y), “Pursuant to the IIFM Shari‘ah Board Charter”, <https://www.iifm.net/about-iifm/shariah-board> (15.12.2024).
- Iqbal, Zamir ve Mirakhor, Abbas. (2004), “Stakeholders Model of Governance In Islamic Economic System”, **Islamic Economic Studies**, 11 (2), 43-64. <http://iesjournal.org/english/Docs/100.pdf> (09.07.2024).
- _____ (2011), **An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice**, Singapore: Wiley, <https://doi.org/10.1002/9781118390474.ch1> (26.04.2024)
- ISO/IEC Guide 2. (2004), **Standardization and Related Activities — General Vocabulary**, 8. Baskı.
- Jang, Ji-Hyanga. (2005), “The Politics of Islamic Banks in Turkey: Taming Political Islamists by Islamic Capital”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, çev. Mustafa Acar ve Elif Nur Arslaner. 18 (4), 401-422.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. (1966), **Redd-i Muhtâr fi evveli kitâbit-tahâre**, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Jenkins, David A. ve Smith, Thomas E. (1994), “Applying Delphi Methodology in Family Therapy Research”, **Contemp Fam Ther**, 16, 411–443. <https://doi.org/10.1007/BF02197902> (15.10.2023).
- Kalkan, Cemal. (2024), “AAOIFI Faizsiz Finans Standartlarındaki Zaruret ve İhtiyaç Temelli Kararların Fıkıhî Açısından Değerlendirilmesi”, **Kocatepe İslami İlimler Dergisi**, 7 (3), 132-148. <https://doi.org/10.52637/kiid.1534551> (12.04.2025).
- Karacaer, Berrin. (2023), **Faizsiz Finans Kurumlarında Yönetişim ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karacaer, Berrin ve Kurt, Ganite. (2022), “Faizsiz Finans Kurumlarında İç Denetimin Etkinliğinin Belirleyici Unsurları”, **İşletme Akademisi Dergisi**, 3 (2), 90–104. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1022> (14.01.2025).
- Kasi, Bhartesh R. ve Mahmood, Najdat. (2019), “Composition and Working of the Sharia Supervisory Boards in Bahrain’s Islamic Banks”, **Economy**, 6 (2), 76-81. DOI: 10.20448/journal.502.2019.62.76.81 (16.08.2024).
- Kaya, Neylan. (2024), “Multi-Criteria Decision-Making Methods (Mcdm): A Bibliometric Analysis (1974-2024)”, **Journal of Business, Economics and Finance**, 13 (2), 55-67. <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2024.1940> (03.01.2025)

- Kettell, Brian. (2011), **Interduction to Islamic Banking and Finance**, WILEY Publication, United Kingdom.
- Kerey, Ertuğrul. (1990), **Pazarlama Açısından Standartlaşma ve Türk Tüketicisindeki TSE Markası İmajı ile İlgili Pilot Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khalid, Azam A. vd. (2018), “The role of shariah supervisory board on internal Shariah audit effectiveness: Evidence from Bahrain”, **Academy of Accounting and Financial Studies Journal**, 22 (5).
- Kızılkaya, Necmettin. (2012), “Modern Dönemde Faizsiz Bankacılık ve Fıkıh İşleyişi”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 20, 135-150.
- Landeta, Jon. (2006), “Current Validity of the Delphi Method in Social Sciences”, **Technological Forecasting and Social Change**, 73 (5), 467-482. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2005.09.002> (23.10.2023).
- Lhotska, Lenka, vd. (2013), Interoperability of Medical Devices and Information Systems. İçinde **Handbook of Research on ICTs for Human-Centered Healthcare and Social Care Services**, 749–762, IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-3986-7.ch039> (28.10.2024).
- Linstone, Harold A. ve Turoff, Murray. (2002), **The Delphi Method- Techniques and Applications**, http://www.foresight.pl/assets/downloads/publications/Turoff_Linstone.pdf (02.12.2023).
- Mnif, Yosra ve Tahari, Marwa. (2023), “The Effect of Compliance with AAOIFI Standards on Financial Performance of Islamic Banks”, **Journal of Financial Reporting and Accounting**, <https://doi.org/10.1108/JFRA-04-2022-0121> (10.04.2025).
- Mohammed, Nor Farizal vd. (2015), “The Influence of AAOIFI Accounting Standards in Reporting Islamic Financial Institutions in Malaysia”, **Procedia Economics and Finance**, 31, 418-424.
- Mokhtar, Shabnam. (2007), “New Islamic Finance Opportunities”, **Islamic Finance News**, A Red Money Product, 4-8.
- Murray, Thomas J. (1979), “Delphi Methodologies: A Review and Critique”, **Urban Systems**, 4, 153-158. [https://doi.org/10.1016/0147-8001\(79\)90013-5](https://doi.org/10.1016/0147-8001(79)90013-5) (28.11.2023).
- Okoli, Chitu ve Pawlowski, Suzanne D. (2004), “The Delphi Method as a Research Tool: an Example, Design Considerations and Applications”, **Information & Management**, 42 (1), 15-29, <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.11.002> (03.01.2024).

- Opricovic, Serafim ve Tzeng, Gwo-Hshiung. (2004), “Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS”, **European Journal of Operational Research**, 156, 445–455.
- Oseni, Umar A. vd. (2016), “The Legal Implications of ‘Fatwā Shopping’ in the Islamic Finance Industry: Problems, Perceptions and Prospects”, **Arab Law Quarterly**, 30 (2), 107-137. DOI: 10.1163/15730255-12341319 (07.08.2024).
- Özcan, Mehmet E. ve Hazıroğlu, Temel. (2000), “Bankacılıkta Yeni Bir Boyut: Katılım Bankacılığı”, **Bereket Dergisi**, Albaraka Türk Yayınları, 8-10.
- Özsoy, İsmail vd. (2013), “Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik bir İnceleme”, **Yönetim ve Ekonomi**, 20 (1), 18-206.
- Özulucan, Abitter ve Deran, Ali. (2009), “Katılım Bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 6 (11), 85-108.
- Paşa, Hacı Reşid. (1326), **Rûhu’l-Mcelle**, 8. Cilt, Matbaa-i Hayriye, İstanbul.
- Ping, Wang. (2011), “A Brief History of Standards and Standardization Organizations: A Chinese Perspective”, **East-West Center Working Paper**, 117, 1-25.
- Rabiega, William A. (1982), “A Classroom Delphi”, **The Professional Geographer**, 34 (1), 71–79. <https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1982.00071.x> (15.10.2023).
- Rammal, Hussain G. ve Parker, Lee D. (2013), “Islamic Banking in Pakistan: A History of Emergent Accountability and Regulation”, **Accounting History**, 5-29, <https://doi.org/10.1177/1032373212463269> (08.12.2024).
- Rezaei, Jafar. (2015), “Best-Worst Multi-Criteria Decision-Making Method”, **Omega**, 53, 49-57, <https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.11.009> (28.09.2024).
- Rowe, Gene ve Wright, George. (1999), “The Delphi Technique as a Forecasting Tool: Issues and Analysis”, **International Journal of Forecasting**, 15 (4), 353-375. [https://doi.org/10.1016/S0169-2070\(99\)00018-7](https://doi.org/10.1016/S0169-2070(99)00018-7) (24.12.2023).
- Sabaei, Davood vd. (2015), “A Review of Multi-Criteria Decision Making Methods for Enhanced Maintenance Delivery”, **Procedia CIRP**, 37, 30-35, <https://doi.org/10.1016/j.procir.2015.08.086> (11.12.2024).
- Sadjadi, S. Jafar ve Karimi, Mahdi. (2018), “Best-Worst Multi-Criteria Decision-Making Method: A Robust Approach”, **Desicion Science Letters**, 7, 323-340, DOI: 10.5267/j.dsl.2018.3.003 (25.09.2024).
- Saleem, Shujaat ve Mansor, Fadillah. (2020), “Exploring Compliance of AAOIFI Shariah Standard on Ijarah Financing: Analysis on the Practices of Islamic Banks in Malaysia”, **Journal of**

- Risk and Financial Management**, 13 (2), <https://doi.org/10.3390/jrfm13020029> (11.04.2025).
- Sarea, Adel M. ve Hanefah M. Mohd. (2013), “Adoption of AAOIFI Accounting Standards by Islamic Banks of Bahrain”, **Journal of Financial Reporting & Accounting**, 11 (2): 131-142. <https://doi.org/10.1108/jfra-07-2012-0031>.
- Sellami, Yosra Mnif ve Tahari, Marwa. (2017), “Factors Influencing Compliance Level with AAOIFI Financial Accounting Standards by Islamic Banks”, **Journal of Applied Accounting Research**, 18 (1), 137-159. <https://doi.org/10.1108/JAAR-01-2015-0005> (24.03.2025).
- Shahsavarani, Amir Mohammad ve Abadi, Esfandiar Azad Marz. (2015), “The Bases, Principles, and Methods of Decision-Making: A Review of Literature”, **International Journal of Medical Reviews**, 2, 214-225.
- Shaukat, Mughees. (2024), “Navigating Shari’ah Compliance and Benchmarking: The Dilemma of SOFR and SONIA in Islamic Finance”, **Joifa**, 9 (1), 60-63, <https://aaoifi.com/joifa/download-joifa/?lang=en> (01.01.2025).
- State Bank of Pakistan, “Historic Moments, (1948) https://www.sbp.org.pk/about/history/h_moments.htm (17.11.2024).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018), İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Programı Eylem Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/4Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi_Programi.pdf (11.10.2024).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, 02.07.2013/1041 (26.11.2024).
- Taherdoost, Hamed ve Madanchian, Mitra. (2023), “Multi-Criteria Decision Making (MCDM) Methods and Concepts”, **Encyclopedia**, 3, 77–87, <https://doi.org/10.3390/encyclopedia3010006> (12.12.2024).
- Tavakkoli-Moghaddam, Reza vd. (2015), “A Multi-Criteria Group Decision-Making Approach for Facility Location Selection Using PROMETHEE Under a Fuzzy Environment” **Outlooks and Insights on Group Decision and Negotiation: 15th International Conference**, Springer International Publishing.
- TKKB. (2018), **Danışma Kurulunun Oluşumu, Görev, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ**. <https://tkbb.org.tr/upload/Danisma-kurulunun-olusumu-gorev-calisma-usul-ve-esaslari-hakkinda-teblig.pdf> (14.09.2024)
- TKKB. (2019), **Katılım Bankalarının Faaliyetlerinde Esas Alacağı İlkeler**, 8, https://tkbb.org.tr/danisma-kurulu/kararlar/Katilim_Bankalarinin_Faaliyetlerinde_Esas_Alacagi_Ilkeler (17.07.2024).

- Tunç, Hüseyin. (2016), **Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması**, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Turoff, Murray ve Hiltz, Starr R. (2001), Computer Based Delphi Processes. London, Kingsley.
- Ullah, Hafij. (2014), “Shari’ah compliance in Islamic Banking - An Empirical Study on Selected Islamic banks in Bangladesh”, **International Journal of Islamic Finance and Middle Eastern Management**, 7, (2), 182-199.
- Usmani, Muhammad Taqi. (2024), “Fıkıh Kurulu Başkanının Önsözü”, **Faizsiz Finans Standartları**, İstanbul.
- Ustaoglu, Murat ve Incekara, Ahmet. (2020), **Faiz Meselesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Vinnicombe, Thea. (2010), “AAOIFI Reporting Standards: Measuring Compliance”, **Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting**, 26, (55-65). <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2010.02.009> (15.09.2023).
- Warde, Ibrahim. (2000), **Islamic Finance in the Global Economy**, Edinburg University Press.
- Wardhany, Nurhastuty ve Arshad, Shaista. (2012), “The Role of Shariah Board in Islamic Banks: A Case Study of Malaysia, Indonesia and Brunei Darussalam”, 2nd ISRA Colloquium (Islamic Finance in a Challenging Economy: Moving Forward), 27.11.2012.
- Wasim, Mustanir Hussain ve Zafar, Muhammad Bilal. (2023), “Shariah Governance Framework for Islamic Banking in Pakistan: A Critical Review and Comparison with AAOIFI”, **Journal of Islamic Accounting and Business Research**, <https://doi.org/10.1108/JIABR-03-2023-0101> (17.02.2025).
- Wilson, Rodney. (1983), **Banking and Finance in the Arab Middle East** (1st ed.), Macmillan Publishers.
- Yaacob, Hakimah ve Abdullah, Apnizan. (2012), “Standards Issuance for Islamic Finance in International Trade: Current Issues and Challenges Ahead”, **Procedia – Social and Behavioral Sciences**, 65 (492-497). <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.154> (21.11.2024).
- Yelsiz, İdris ve Yurtseven, Muhammet. (2024), “Türkiye Katılım Bankalarının AAOIFI Standartlarına Adaptasyonunda Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (15), 82-100.
- Yıldırım, Oğuz. (2020), “Türkiye Ekonomisinde Katılım Bankacılığı”, **Econder International Academic Journal**, 4 (2), 518-529. <https://doi.org/10.35342/econder.653208> (15.11.2023).

- Yıldırım, Seda ve Yıldırım, Durmuş Ç. (2018), “Bahreyn’de İslami Finans ve İslami Bankacılık”, **Katılım Bankacılığı Açısından Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri**, 26-68, Matsa Basımevi, Ankara.
- Yurtoğlu, Nadir. (2018), “Türk Standartları Enstitüsünün Kuruluşu Bağlamında Türkiye’de Standardizasyon Politikaları 1923-1960)”, **History Studies**, 10 (7), 241-264, DOI: 10.9737/hist.2018.658 (22.09.2024).
- Yurtseven, Muhammet. (2021), **İslami Finans Sisteminin Küresel Mimarisi, Kurumları, Yapısal İşleyişleri ve Türkiye İçin Kurumsal Model Önerisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ziglio, Erio. (1996), “The Delphi Method and its Contribution to Desicion-Making”, Michael Adler ve Erio Ziglio (Ed.), **Gazing into the Oracle-The Delphi Method and its Application to Social Policy and Public Health**, 3-34 içinde (3-34), Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia.
- Zin, Mohamad Zaid M. vd., (2011), “Products of Islamic Finance: A Shariah Compliance Advancement”, **Australian Journal of Basic and Applied Sciences**, 5 (12), 479-484.

ÖZGEÇMİŞ

Zeynep ŞİMŞEK BİNGÖL, ilkokulu Bahçelievler İlkokulu'nda, Ortaokulu Mustafa Kemal Ortaokulu'nda, liseyi Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde okudu. 2011 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, 2021 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD'de tamamladı. 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 100/2000 Katılım Bankacılığı tematik alanında doktora eğitimine başladı. 2012 yılında başladığı Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevliliğine devam etmektedir.